

Srđan Puhalo

Kako

opažamo
druge etničke grupe i
njihove članove

**Socijalna percepcija i etnička pripadnost
kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini**

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Srđan Puhalo

**KAKO OPAŽAMO DRUGE ETNIČKE GRUPE
I NJIHOVE ČLANOVE**

*Socijalna percepcija i etnička pripadnost
kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini*

Naziv publikacije: Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove
(*Socijalna percepcija i etnička pripadnost kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini*)

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung

Autor: Srđan Puhalo

Za izdavača: Judith Illerhues

Lektura: Mirjana Janjetović

Korice i tehnička pripema: Aleksandar Aničić

Štampa: Amosgraf Sarajevo

Tiraž: 300 primjeraka

Sva prava pridržana od strane Friedrich-Ebert-Stiftung BiH

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača.

Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u ovoj publikaciji.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.347(497.6)

PUHALO, Srđan
Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove : socijalna percepcija i etnička pripadnost kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini / Srđan Puhalo. - Sarajevo : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2013. - 298 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija: str. 187-201.

ISBN 978-9958-884-21-4

COBISS.BH-ID 20483590

Srđan Puhalo

KAKO OPAŽAMO DRUGE ETNIČKE GRUPE I NJIHOVE ČLANOVE

Socijalna percepcija i etnička pripadnost
kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2013. godine

SADRŽAJ

ABSTRACT	8
REZIME	9
1. UVOD	11
2. TEORIJSKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA	13
2.1 SOCIJALNA PERCEPCIJA–KATEGORIZACIJA, KOGNITIVNE ŠEME I AUTOMATIZAM	13
2.1.1 Proces kategorizacije	14
2.1.2 Kognitivne šeme	16
2.1.3 Automatski i svjesni kognitivni procesi	17
2.2 SOCIJALIZACIJA MLADIH U ETNIČKI PODIJELJENOM DRUŠTVU	18
2.2.1 Posebni faktori socijalizacije	21
2.2.2 Opšti faktori socijalizacije	32
2.3 NACIONALIZAM KAO IDEOLOGIJA	41
2.3.1 Psihologija nacionalizma	42
2.3.2 Šta je etnička grupa, a šta nacija?	46
2.3.3 Etnička grupa i etnički identitet	47
2.3.4 Sociološki pristup izučavanju nacionalnog i etničkog identiteta	49
2.3.5 Psihološke teorije kolektivnog identiteta	55
2.3.6 Istraživanje nacionalizma i nacionalne vezanosti kod nas i u regionu	61
2.4. DOGMATIZAM	67
2.5. ETNIČKA DISTANCA	68
2.5.1 Istraživanje etničke distance u zemljama regiona	69
2.6. KAKO STEREOTIPI I PREDRASUDE UTIČU NA SOCIJALNU PERCEPCIJU	75
2.6.1 Stereotipi i predrasude	75
2.6.2 Istraživanje etničkih stereotipa kod nas i u regionu	78
2.6.3 Automatska i kontrolisana obrada stereotipa	82
2.6.4 Socijalna percepcija i stereotipi	83
2.6.5 Percepcije svoje i drugih grupa – empirijski nalazi	84
3. PROBLEMI, CILJEVI I HIPOTEZE	89
3.1 Problem i ciljevi istraživanja	89

3.2 Hipoteze	90
4. METOD	93
4.1 Uzorak	93
4.2 Mjerni instrumenti i varijable	98
4.3 Postupak	101
4.4 Obrada podataka	102
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	103
5.1 FORMIRANJE MJERA KORIŠTENIH U ISTRAŽIVANJU ..	103
5.1.1 Formiranje skala nacionalizma	103
5.1.2 Formiranje skala dogmatizma	106
5.2 PRIHVATANJE SOCIJALNIH ODNOSA GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	108
5.2.1 Gimnazijalci iz Mostara	108
5.2.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	109
5.2.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	110
5.3 STEREOTIPI GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	112
5.3.1 Gimnazijalci iz Mostara	112
5.3.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	113
5.3.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	114
5.4 NACIONALIZAM GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	116
5.5 DOGMATIZAM GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	118
5.6 PRISUTNOST RATNIH STRESORA KOD GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	119
5.7 REZULTATI PROCJENE LJEPOTE DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA, EKSPERIMENTALNE I KONTROLNE GRUPE, GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	123
5.7.1 Gimnazijalci iz Mostara	123
5.7.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	127
5.7.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	131
5.8 REZULTATI PROCJENE LJEPOTE POJEDINI DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA U EKSPERIMENTALNOJ I KONTROLNOJ GRUPI U DVIJE TEST SITUACIJE	135
5.8.1 Gimnazijalci iz Mostara	135
5.8.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	137

5.8.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	139
5.9 POREĐENJE EKSPERIMENTALNE I KONTROLNE GRUPE U POGLEDU PROMJENE OCJENA LJEPOTE DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA NA PRETESTU I POST-TESTU	140
5.9.1 Gimnazijalci iz Mostara	141
5.9.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	143
5.9.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	145
5.10 ODNOS PSIHOLOŠKIH VARIJABLI I PROSJEČNA OCJENA LJEPOTE DJEVOJAKA BOŠNJAČKE, HRVATSKE I SRPKE ETNIČKE GRUPE	147
5.10.1 Gimnazijalci iz Mostara	147
5.10.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	151
5.10.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	155
5.11 KAKO PROSJEČNA OCJENA LJEPOTE PRIPADNICA POJEDINIH ETNIČKIH GRUPA KORELIRA SA SOCIO- DEMOGRAFSKIM I PSIHOLOŠKIM VARIJABLAMA KOD GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	159
5.11.1 Gimnazijalci iz Mostara	159
5.11.2 Gimnazijalci iz Banje Luke	163
5.11.3 Gimnazijalci iz Sarajeva	167
6. DISKUSIJA	171
6.1 KREIRANJE SKALA KOSMOPOLITIZAM, NACIONALIZAM KAO PRIPADNOST ETNIČKOJ GRUPI, ETNOCENTRIZAM I DOGMATIZAM	171
6.2 ETNIČKA DISTANCA GIMNAZIJALACA PREMA POJEDINIM ETNIČKIM GRUPAMA U BiH	172
6.3 STEREOTIPI GIMNAZIJALACA PREMA POJEDINIM ETNIČKIM GRUPAMA U BiH	174
6.4 NACIONALIZAM, DOGMATIZAM I RATNI STRESORI KOD GIMNAZIJALACA	177
6.5 KAKO SE PERCIPIRAJU POJEDINE ETNIČKE GRUPE? .	179
6.6 REZULTATI PROCJENE LJEPOTE DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA, EKSPERIMENTALNE I KONTROLNE GRUPE, GIMNAZIJALCA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA	180
7. ZAKLJUČCI	185
8. LITERATURA	187
9. PRILOZI	203

ABSTRACT

The main problem of the study is to empirically determine to what extent the knowledge of ethnic identity of an individual affects the perception of their attractiveness, as well as connection of that perception with certain psychosocial factors (war experience of the respondent's family, ethnic stereotypes and distance, nationalism, dogmatism and socio-demographic variables). For the purpose of this paper, 342 male and female 3rd grade grammar school students from Mostar, Sarajevo and Banja Luka were surveyed.

The findings of the survey suggest that perception of one's attractiveness does not depend on whether the person making the judgement is familiar with the ethnical background of the person perceived. It appears that social perception, in Bosnia and Herzegovina today, operates on two distinct levels. At the collective level there is a stereotype description of one's own and other ethnic groups, as well as restraint towards establishing close relationships between ethnic groups, which does not come as a surprise considering that it has been a common occurrence for the past ten years. Reason behind these results may be found in nationalism and in B&H structure, which is based on collective rights and obligations, i.e. three constituent nations and not individuals. Political struggle for collective interests leads to minor or major conflicts, temporary alliances and animosities, which most certainly affect the perception of the three ethnic groups and their mutual distance or closeness. On the other hand, situation is slightly different at the personal level. It seems that stereotypes and animosities which are attributed to their own or other ethnic groups do not influence B&H high school students, and their social perception of individual attractiveness. If our conclusion is accurate, then we can say that the quality of inter-ethnic relations in Bosnia and Herzegovina primarily depends on the relationship of their political elite, on the way how those relations are presented in public, as well as on their will to make interethnic relations better or worse, but not upon the personal animosities of the nations themselves.

Key words: *social perception, nationalism, ethnic distance, stereotypes, Croats, Bosnians, Serbs, high school students, Bosnia and Herzegovina*

REZIME

Osnovni zadatak ove studije je da na empirijski način utvrdi u kojoj mjeri poznavanje etničke pripadnosti neke osobe utiče na opažanje njene ljepote, kao i povezanost te percepcije sa pojedinim psihosocijalnim faktorima (ratno iskustvo porodice ispitanika, etnički stereotipi i distanca, nacionalizam, dogmatizam i socio-demografske varijable). Za potrebe ovoga rada ispitali smo 342 učenika i učenice trećih razreda gimnazije iz Mostara, Sarajeva i Banje Luke.

Rezultati koje smo dobili upućuju na zaključak da percepcija ljepote neke osobe ne zavisi od toga da li osoba koja procjenjuje njenu ljepotu poznaje njenu etničku pripadnost ili ne. Stiče se utisak da u Bosni i Hercegovini socijalna percepcija, danas, funkcioniše na dva odvojena nivoa. Na kolektivnom nivou je prisutno stereotipno opisivanje sopstvene i drugih etničkih grupa i suzdržanost prema uspostavljanju bliskih odnosa između etničkih grupa, što je već desetak godina nalaz koji nikoga ne iznenađuje. Razlog za takve rezultate treba tražiti u nacionalizmu i državnom uređenju Bosne i Hercegovine, koje se bazira na pravima i obavezama kolektiviteta, tj. tri konstitutivna naroda, a ne pojedinaca. Politička borba za interese kolektiviteta dovodi do manjih ili većih sukoba, privremenih savezništava i animoziteta, što svakako utiče na percepciju tri etničke grupe i njihovu međusobnu udaljenost ili približavanje.

S druge strane, na ličnom nivou situacija je nešto drugačija. Čini se da stereotipi i animoziteti koji se pripisuju svojoj i drugim etničkim grupama ne utiču u tolikoj mjeri na socijalnu percepciju ljepote pojedinca kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini. Ako je naš zaključak tačan, onda možemo reći da će kvalitet međuetničkih odnosa u Bosni i Hercegovini prvenstveno zavisi od odnosa njihovih političkih elita i kako se ti odnosi predstavljaju u javnosti, kao i njihove želje da međuetničke relacije učine boljim ili lošijim, a nikako od ličnih animoziteta pripadnika samih naroda.

Ključne riječi: *socijalna percepcija, nacionalizam, etnička distanca, stereotipi, Hrvati, Bošnjaci, Srbi, srednjoškolci, Bosna i Hercegovina.*

1. UVOD

Ideja za ovaj rad postoji već nekoliko godina i zasniva se na mojoj pretpostavci da su građani Bosne i Hercegovine toliko „kontaminirani i deformisani“ ideologijom nacionalizma da više nisu ni svjesni njenog uticaja na njihovu svakodnevnicu. Ova konstatacija se posebno odnosi na mlade ljude koji su rođeni tokom rata ili poslije njega. Oni stanje u državi, pa i nacionalizam, prihvataju kao nešto normalno, sasvim prirodno i, možda, jedino moguće.

U proteklom ratu, etnička pripadnost je bila osnovni marker podjela između sukobljenih strana u Bosni i Hercegovini a nacionalizam dominantna ideologija. Biti Hrvat, Bošnjak ili Srbin nije bilo pitanje izbora, već nametnuti identitet od kojeg je zavisio opstanak pojedinca u određenoj društvenoj sredini.

Ustav Bosne i Hercegovine eksplicitno kaže: „*Podsjećajući se na Osnovna načela usaglašena u Ženevi 8.9.1995. godine i u Njujorku 26.9.1995. godine, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s Ostalima) i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine*“¹. U skladu s ustrojstvom države i politički život je organizovan na etničkim principima (Kukić, 2006; Zlokapa, 2008).

Danas je etnički identitet jedan od primarnih identiteta u Bosni i Hercegovini (Čekrlija, 2006; Puhalo 2006). Koliko je bosansko-hercegovačko društvo duboko podijeljeno po etničkom principu najbolje pokazuju istraživanja etničke distance (Lučić, 1997; Turjačanin, 2000; Turjačanin i sar., 2002; Puhalo, 2003; Turjačanin, 2004; Opačić i sar., 2005; Puhalo, 2007; UNDP, 2007. i 2008, Puhalo, 2009; Šalaj, 2009). Etnički stereotipi su prisutni u velikoj mjeri i to se najbolje može vidjeti u nekritičkom pripisivanju pozitivnih osobina pripadnicima sopstvene etničke grupe i pripisivanju negativnih osobina drugim etničkim grupama (Turjačanin i sar., 2002; Turjačanin, 2004; Turjačanin, 2007; Puhalo, 2009). Nacionalizam u Bosni i Hercegovini je veoma izražen kod najvećeg broja građana (Puhalo, 2007; Puhalo; 2008; Puhalo, 2009), a koji domaći političari veoma lako pretvare u šovinizam.

¹¹ http://www.ccbih.ba/public/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

Naša djeca rastu i formiraju se u takvom društvenom, političkom, ekonomskom ili kulturnom miljeu i pod uticajem ovakve socijalne okoline postepeno „konstruišu“ svoju socijalnu realnost (Cottam, Dietz-Uhler, Mastors, Preston, 2010). Ovaj proces podrazumijeva i usvajanje sistema vrijednosti koje dominira u tom društvu i koji se verifikuje kroz institucije sistema (škola, udžbenici, državni praznici i dr.). U takvom okruženju oni usvajaju i važeće klasifikacije (stereotipi i predrasude) pripadnika društva i stvaraju prve socijalne kategorije koje su praćene i određenim tumačenjima, emocijama i ponašanjem.

Zbog toga je zanimljivo vidjeti koliko su takve vrijednosti i kategorizacije prisutne kod mladih ljudi u Bosni i Hercegovini i kako one utiču na njihovu percepciju pripadnika sopstvene i drugih etničkih grupa.

Studija koju smo radili sastoji se, kao što je i uobičajeno, iz četiri dijela. U prvom dijelu pokušaćemo da prikažemo teorijske aspekte našeg problema. Prikazaćemo dosadašnje definicije pojmova kojim se bavimo i empirijske nalaze vezane za te koncepte. Pokušaćemo da objedinimo te nalaze u smislenu cjelinu koju ćemo prikazati u vidu jednostavnog modela. U drugom dijelu biće prikazana metodologija istraživanja koje smo obavili. U trećem dijelu biće prikazani rezultati istraživanja na našem uzorku ispitanika. Na kraju, u posljednjem dijelu, pokušaćemo da izvršimo finalnu analizu rezultata, zatim da prodiskutujemo i sintetišemo zaključke, kao i da evaluiramo istraživački postupak i predložimo moguće metodološke i akcione ciljeve za buduće studije.

2. TEORIJSKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

2.1 SOCIJALNA PERCEPCIJA – KATEGORIZACIJA, KOGNITIVNE ŠEME I AUTOMATIZAM

Socijalnu percepciju u njenom najužem značenju definišemo kao opažanje socijalnih objekata i socijalnih zbivanja ili u običajnijem širem značenju kao ukupnost kognitivnih procesa angažovanih u saznavanju drugih osoba, međuosobnih odnosa i sopstvenog u socijalnom okruženju. To je posebna grana socijalne psihologije koja pokušava da nađe odgovore na dvije vrste pitanja (Havelka, 1992):

1. kako opažamo socijalne objekte i socijalna zbivanja i
2. koji socijalni i socijalno-psihološki faktori utiču na proces opažanja?

Ovaj rad će pokušati djelimično da odgovori na gore postavljena pitanja. Da li pripadanje određenoj etničkoj grupi utiče na percepciju privlačnosti pojedinaca iz te grupe i kako stereotipi i nacionalizam utiču na percepciju privlačnosti osoba o kojima znamo samo njihovu etničku pripadnost?

Tražeći odgovore na ova pitanja mi polazimo od nekoliko postavki koje se podrazumijevaju, a to su sljedeće:

1. Socijalna percepcija je jedan od osnovnih mehanizama ponašanja pojedinaca i grupa;
2. Socijalna percepcija je jedan od oblika socijalnog ponašanja;
3. Sredina u kojoj živimo (kultura u njenom najširem značenju) utiče na socijalnu percepciju.

Ljudi se svakodnevno susreću sa velikim brojem informacija, ali se postavlja pitanje da li se sve te informacije podjednako tretiraju prilikom njihove obrade. Naravno da ne. Da bismo sebi olakšali „posao“ koristimo različite strategije koje naše opažanje čine efikasnijim, ali ga istovremeno i iskrivljuju. U toku socijalizacije pojedinac stiče, više ili manje, razrađen sistem znanja o ključnim dimenzijama socijalne diferencijacije i uči šeme koje mu omogućavaju da svaki predmet ili osobu svrsta u jedan od modaliteta u tim dimenzijama. Zbog toga ćemo ovdje, u uvodu, reći nešto

više o nekim veoma važnim procesima karakterističnim za socijalnu kogniciju i percepcije a to su: kategorizacija, kognitivne šeme i automatski i svjesni kognitivni procesi.

2.1.1 Proces kategorizacije

Naša znanja o socijalnom okruženju pokazuju tendenciju da budu kategorijalno organizovana, tj. da budu organizovana na nekoliko osnovnih dimenzija i razvrstana u njihove modalitete (Havleka, 1992). Pod kategorizacijom podrazumijevamo tretiranje na isti način dva ili više različitih objekata (Leyens i Dardanne, 2001). Proces kategorizacije, kao oblik kognitivne ekonomije, pomaže nam da donosimo zaključke na osnovu ograničenog broja informacija (Bruner, Goodnow i Austin, 1956).

Bruner (1957) opisuje nekoliko faza koji su sastavni dio procesa kategorizacije, a to su:

1. perceptivna izolacija objekta ili selektivna pažnja,
2. analiza karakteristika objekta ili uprošćavanje,
3. kategorizacija ili svrstavanje objekta u već postojeću kategoriju.

Kao što možemo da vidimo, na početku je neophodno da osoba uoči neki objekat (predmet, osobu ili događaj), tj. da informacije koje dobijamo od tog objekta postanu dovoljno „vidljive“ da bi se procesuirale. Nakon toga slijedi proces uprošćavanja tj. svođenje objekta na niz specifičnih karakteristika koje ćemo analizirati i pokušati svrstati u već postojeće kategorije.

Kognitivni psiholozi često govore o „klasičnom pogledu“ na kategorije (Smit i Medin, 1981). Oni polaze od pretpostavke da objekti imaju jasno definisane attribute koji su neophodni i dovoljni za pripadanje određenoj kategoriji (Barsalou i Medin, 1986). Prema ovoj definiciji, granice među kategorijama su jasne i lako se utvrđuju. Posljedica ovakvog načina razmišljanja o kategorijama je da su svi članovi kategorije imali iste karakteristike i svaki je podjednako dobar predstavnik kategorije. Takođe, moramo imati u vidu da kategorije nisu ni na koji način predodređene već su arbitrane, a time i zavisne od kulture i jezika.

Međutim, pokazalo se da pojedine objekte, npr. životinje, možemo da svrstamo (na osnovu različitih atributa) u više kategorija. Tada se među kognitivnim psiholozima počinje govoriti o prototipu. Prototip je idealni reprezent date kategorije i u najvećem broju slučajeva predstavlja apstraktnu instancu koja je, uslovno rečeno, prosjek osobina predstavnika date kategorije“ (Kostić, 2006, str. 165). U našem slučaju, to praktično znači da mi imamo sliku prosječnog, ali apstraktnog, pripadnika neke etničke grupe (Srbin, Hrvat ili Bošnjak) koji je u najvećoj mjeri određen osobinama pripadnika date kategorije koje često srećemo. Iz toga proizilazi da prototip nije fiksna, već može da varira u zavisnosti od kulture, vremena i individualnih iskustava. Problem nastaje zbog toga što jedan objekat može da ima sličnost sa mnogim prototipima i ta granica između njih postaje prilično nejasna.

Sredinom sedamdesetih godina pojavljuje se teorija semantičke memorije (Smith, Rips i Shober, 1974). Tvorcima teorije predlažu model preklapanja karakteristika. Ovaj model polazi od pretpostavke da je svaki pojam predstavljen iscrpnim skupom karakteristika koje se nazivaju semantičkim karakteristikama. Te karakteristike nemaju „jednaku težinu“ i one koje su bitne nazivaju se definišućim karakteristikama, a one koje su specifične za dati pojam nazivaju se karakterističnim odlikama. Proces kategorizacije se odvija kroz nekoliko faza. Prvo se polazi od globalnog poređenja, tj. utvrđuje se stepen slaganja između dvije liste karakteristika. Što je stepen slaganja između dvije liste karakteristika viši, to je veća vjerovatnoća da ćemo ih svrstati u istu kategoriju. U slučaju da određeni pojam nije baš tipičan predstavnik određene kategorije, prelazi se na drugu fazu poređenja koja se naziva poređenje definišućih karakteristika. Pošto su definišuće karakteristike ključne za oba pojma, poklapanje mora biti potpuno da bi se svrstalo u određenu kategoriju.

Za ovaj rad je važno da znamo da se ljudi najčešće klasifikuju po socijalnim kategorijama (pol, starost, etnička pripadnost, vjeroispovijest i dr.). Socijalne kategorije imaju i definišuće karakteristike i prototip. Definišuće karakteristike neke socijalne kategorije predstavljaju njezinu suštinu i navode nas da na osnovu površinskog izgleda zaključujemo o dubljim, bitnim kvalitetima, što je jedna tendencija da čak i nezavisne kategorije tretiramo kao da su međusobno nedjeljive, i da čak i

arbitriranim kategorizacijama dajemo dublje značenje (Leyens i Dardenne, 2001). Istovremeno, prototipi bi predstavljali stereotipe koje imamo o drugima.

Naravno, moramo imati na umu da na formiranje naših kategorija u velikoj mjeri utiče socijalna sredina u kojoj živimo. Morris i Peng (1994) u svojim istraživanjima pokazuju da je kultura moćna sila koja određuje kognitivne stilove u tumačenju spoljne sredine, kategorizacije, a samim tim i ponašanja. Oni pokazuju da zapadne kulture (npr. Kanada, Engleska, Nemačka, SAD) daju jak naglasak na pojedinca kao autonomnog bića koje je odgovorno za svoje akcije i za napor da se posvete postizanju različitih ciljeva. Takve kulture su označene kao individualističke kulture. S druge strane, postoje različite, nezapadne kulture (Japan, Kina ili Koreja) koje manje naglašavaju ulogu pojedinaca kao autonomnog bića, već je naglasak na društvenim vezama, kolektivu i konformističkom ponašanju u grupi. Takođe, istraživanja (Barsalou, 1982, 1983; Nosofsky, 1986, 1987; Niedenthal, Halberstadt & Innes-Ker, 1999; Smith & Heise, 1992) su pokazala da izgradnja kategorija nije samo pitanje katalogizacije pojedinih karakteristika objekata, već da se to dešava pod uticajem ciljeva, raspoloženje ili dosadašnjeg iskustva ispitanika.

Neki autori poput Whorf (1956) ističu da jezik ne samo da utiče na način na koji ljudi komuniciraju nego i na strukturu njihovih misli. Jezik uzrokuje stalne i obavezne promjene u kategorijama koje ljudi razvijaju. Whorf je to najbolje opisao: *„Korisnici značajno različitih gramatika se ističu po svojoj gramatici prema različitim tipovima zapažanja i različitoj ocjeni eksterno sličnih dijelova posmatranja i stoga nisu ekvivalentni, ali kao posmatrači moraju imati nešto drugačiji pogled na svijet.”* (str. 221)

2.1.2 Kognitivne šeme

U realnom svijetu, naše znanje nije sastavljeno samo od pojedinačnih pojmova i više ili manje složenih propozicija². Znanje koje posjedujemo obuhvata komplekse tvrdnji i različite aspekte događaja i

² Pod propozicijom podrazumijevamo „minimalnu jedinicu znanja koja može da stoji kao samostalna tvrdnja koju je moguće verifikovati “ (Anderson, prema Kostić; 2006, str. 173).

stanja, a oni su međusobno povezani u šire cjeline koje mogu da variraju po obimu i mogu biti manje ili više koherentne. Šeme su jedinice organizovanog znanja u čijem centru se nalazi određen pojam ali i veliki broj drugih pojmova, situacija, događaja i akcija koje su s njim u vezi (Kostić, 2006, str. 181). Pritom, ova povezanost ne mora da bude semantička ili asocijativna. Istovremeno, u okviru pojedinih šema, moguće je postojanje podšema, tačnije, specifičnih očekivanja vezanih za kontekst. Za pojedine šeme je očekivano da posjeduju redoslijed operacija i događaja koji se zove scenario. Što je skript, redoslijed operacija i događaja u šemi uobičajeniji, to je šema koherentnija.

Kognitivne šeme nisu pasivne jedinice našeg znanja već aktivni, dinamični činioci čiji elementi nemaju jednaku vjerovatnoću pojavljivanja. Njihova funkcija je da nam pomognu da osmislimo sve nove informacije koje svakodnevno dobijamo. Svaka nova informacija mora da bude uključena u već postojeća znanja, jer to je jedini način da ona bude osmišljena i da zauzme svoje mjesto u opštoj organizaciji znanja.

Kognitivne šeme nam pomažu da:

1. ostvarimo kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti,
2. upravljamo pažnjom i pamćenjem i
3. lakše preovladamo višeznačnost koje nose nove informacije.

Za naše istraživanje je veoma važna činjenica da su kognitivne šeme u najvećoj mjeri određene kulturom (Aronson, Wilson i Akert, 2005) u kojoj se pojedinac formira, ali i individualnim iskustvom svake osobe i njegovim znanjem.

2.1.3 Automatski i svjesni kognitivni procesi

Želeći da razdvoje strategije u kognitivnom funkcionisanju kod obrade informacija, koje se odvijaju sa učešćem svijesti i pažnje i bez učešća svijesti i pažnje, Schneider i Shiffrin (1977) uvode pojmove automatski i svjesno kontrolisani kognitivni procesi.

Pod automatskim procesima podrazumijevamo elementarne procese, ali i sve one strategije koje su potvrđene u značajnoj mjeri prethodnim iskustvom. Na osnovu prethodnog iskustva, elementarni

procesu koji sačinjavaju neku strategiju su u toj mjeri međusobno koordinisani i povezani da jedni druge pokreću, zaustavljaju i modifikuju samo na osnovu informacije koje dobijaju, tako da nema potrebe za intervencijom metakognitivnih strategija.

Za automatske procese je karakteristično:

1. da se odvijaju bez namjere da se obave,
2. njih nismo svjesni i
3. zahtjevaju minimalno kognitivno angažovanje.

Ipak, onog trenutka kada se nađemo u situaciji koja je nova i kada je nemoguće primijeniti već postojeće strategije ili kada moramo izmisliti neke nove strategije, dolazi do analize i (re)konstrukcije samih strategija. U tim situacijama se radi o procesima koji su svjesni i u kojima je u velikoj mjeri uključena naša pažnja. Tada postajemo svjesni svih nejasnoća i problema s kojima smo suočeni u pokušaju da ostvarimo neki cilj.

Važno je imati na umu da kod ova dva procesa kontrola uvijek postoji, ali je ona u jednom slučaju ostvarena metakognitivnim, uz svjesno i aktivno učešće subjekta, kontrolnim procesima, a u drugom slučaju kontrola je „ugrađena“ u samu organizaciju strategije. Ove kategorizacije bi, naravno, trebalo opažati kao kontinuirane, a nikako kao dihotomne, što znači da se ovi procesi razlikuju po stepenu u kojem zahtjevaju svjesnu kontrolu.

Da li će neki proces postati automatizovan ili ne zavisi od iskustva, tj. od uvježbavanja. Što se određeni proces češće ponavlja, proces postaje automatizovaniji i smanjuje se kognitivno angažovanje koje je potrebno za njegovo obavljanje.

2.2 SOCIJALIZACIJA MLADIH U ETNIČKI PODIJELJENOM DRUŠTVU

Čovjek je društveno biće i zbog toga je društveni kontekst u kojem živi veoma važan za razumijevanje njegovog opažanja svijeta i njegovog ponašanja. Pod društvenim kontekstom podrazumijevamo faktore kao što

su: porodica u kojoj odrasta kao i društveni, ekonomski i politički odnosi karakteristični za datu sredinu.

Socijalizaciju možemo definisati na razne načine, ali ono što je zajedničko za te definicije je da društvo i kultura određuju ciljeve i postavljaju standarde socijalizacije, dok su porodica, škola, vršnjaci i drugi čimbenici neposredni izvršioc socijalizacije. Oni su ti prenosnici pomoću kojih se ostvaruju propisane norme i ciljevi (Trebješanin, 2000; Dizdarević, 2002). Kao rezultat tog procesa trebali bismo imati zrelo, odgovorno, društveno i osobeno ljudsko biće, koje je razvilo univerzalne ljudske sposobnosti i funkcije, ali i važeće standarde, karakteristične obrasce ponašanja i sistem vrijednosti sredine u kojoj živi.

U društvu kakvo je bosansko-hercegovačko, opterećeno etničkim podjelama, možemo da pretpostavimo da djeca, veoma rano, stiču „rudimentnu“ predstavu o složenoj strukturi socijalnog sistema u kojem žive. Pri tome, ona usvajaju čitav niz kolektivnih sentimenata – afiniteta i resentimenata, osećanja vezanosti ili socijalne udaljenosti, lojalnosti ili zazora u odnosu na društvene grupe koje naseljavaju njegov globalni socijalni prostor. Od najranijeg perioda života, u procesu socijalnog učenja koje ne mora biti manifestno političko, pojedinac koji odrasta u određenom društvu, političkom sistemu ili kulturi, pod uticajem neposredne socijalne okoline, postepeno „konstruiše“ svoju socijalnu realnost.

Ovaj proces podrazumijeva i usvajanje važeće klasifikacije pripadnika društva, napravljene prema subjektivnim kriterijumima razlikovanja koje dijele svi njegovi članovi (Vasović, 2007, str. 68).

Etnička samosvijest i stavovi prema drugim nacijama počinju da se formiraju prilično rano, između treće i pete godine. Rezultati istraživanja u SAD, neposredno nakon Drugog svjetskog rata (Hartleya prema: Pantić 1970), ističu nacionalnu pripadnost kao primarnu u odnosu na neka druga lična obilježja. U Velikoj Britaniji su dobijeni nešto drugačiji rezultati, (Jahoda, 1962) – manje od 3% ispitanе djece spominje nacionalnost kao primarno samoodređenje. Istraživanje Stojića, Ivića, Kostića (prema: Pantić, 1970), u gradovima Beograd, Zagreb i Ljubljana, pokazuju da oko petine djece osnovnoškolskog uzrasta navode etničku pripadnost kao primarnu, a da postoji tendencija da ovakva vrsta odgovora raste s

porastom godina starosti djece. Razlika se pokazala i u odnosu na gradove iz kojih djeca dolaze. Etnička samosvijest se najranije javljala kod djece iz Ljubljane, a najmanje kod djece iz Beograda. To nam pokazuje da je razvoj ovog identiteta u mnogom određen kulturno-istorijskom tradicijom, prirodom međugrupnih odnosa i trenutnom društvenom situacijom. Istraživanje Pantića (1970) je takođe pokazalo da su beogradska djeca sebe najčešće opisivala kao „učenika“, potom etničkom pripadnošću i polom, što je ispod prosjeka u odnosu na druge ispitivane regione.

Stojić, Ivić i Kostić, što je kasnije potvrdio i Pantić, (Pantić, 1970, str. 19) izdvajaju nekoliko etapa u formiranju pojma naroda (etničke grupe) i pripadnosti tom narodu (etničkoj grupi):

1. Odsustvo svijesti;
2. Deklarativni nivo;
3. Nivo konkretnih definicija;
4. Nivo apstraktnih definicija.

Istraživanje Vasovićeve (1986) na osnovnoškolcima iz Kragujevca i Beograda je išlo u prilog gore navedenim stadijumima razvoja etničkog identiteta kod djece. Istraživanje je takođe pokazalo da djeca razvijaju pozitivan odnos prema sopstvenoj etničkoj grupi u odnosu na druge grupe. Taj identitet se najčešće objašnjavao preko:

1. zavičajnog sentimenta i
2. poznatost i bliskost – *mi* grupa.

Znatno manje se taj identitet objašnjava putem:

1. porijekla,
2. maternjeg jezika,
3. nacionalnih simbola, mitova ili ideala.

Istraživanje je pokazalo da preko 80 odsto djece starije od devet godina jeste jako privrženo sopstvenoj etničkoj grupi. Samo troje od stotinu ispitane djece nije znalo da imenuje svoju nacionalnost, dok svako deseto dijete nije pridavalo značaj etničkoj pripadnosti. Trećina devetogodišnjaka je odbacivala svaku mogućnost da budu nešto drugo po nacionalnosti.

Ipak, da bi se kreirao određeni identitet, neophodno je da dijete ima adekvatnu kognitivnu zrelost (kategorizacije) i da postoji pritisak socijalne sredine. Istraživanja pokazuju da se prema svojoj etničkoj grupi prvo razvija afektivni odnos, a kasnije se stiče znanje i osnovni pojmovi o njoj i drugim etničkim grupama. Stacey (1978) ističe da djeca već sa sedam ili osam godina imaju već uveliko formirane etničke stereotipe, karakteristične za lokalne zajednice u kojima žive, ali da to nije praćeno konzistentnim i nestalnim emocijama. Oni se ne identifikuju sa sopstvenom grupom već se distanciraju od drugih etničkih grupa.

Tek s razvojem formalnih operacija i apstraktnog mišljenja kod djeteta, oko jedanaeste godine (Pijaže i Inhelder, 1978), možemo očekivati etničko decentriranje, pod sve većim uticajem sredinskih faktora.

Jasno je da razvoj etničkog identiteta kod djeteta zavisi od njegovog kognitivnog razvoja, ali i od sredine u kojoj se to dijete razvija. U sredinama u kojima je etnička pripadnost važna, kakva je Bosna i Hercegovina, ovaj proces je mnogo izraženiji.

Mladi u Bosni i Hercegovini (Turjačanin i drugi, 2009) imaju pozitivan odnos prema etničkoj (ili kako je oni nazivaju nacionalnoj) identifikaciji i ističu da je osjećanje vezanosti za vlastiti narod jedno od najljepših osjećanja koje osoba može imati, iako nisu potpuno sigurni da je isticanje osjećanja nacionalne pripadnosti pozitivna karakteristika. U pogledu tvrdnje da je važno što ranije naučiti djecu kom narodu pripadaju, učenici imaju podijeljene stavove: učenici iz škola sa najvećom hrvatskom većinom se u potpunosti slažu sa ovom tvrdnjom, učenici škola sa srpskom većinom se uglavnom slažu sa tvrdnjom, dok većina učenika iz škola sa bošnjačkom većinom uglavnom nije sigurna da je važno vlastito dijete rano naučiti kom narodu pripada.

2.2.1 Posebni faktori socijalizacije

Ukratko ćemo prikazati značaj pojedinih faktora u procesu socijalizacije mladih ljudi.

Porodica

Porodicu nikako ne smijemo posmatrati kao entitet u kojem je privatno potpuno odvojeno od javnog. Na to su još poodavno ukazivali Rajh (1981), Adorno (1950) i From (1984), analizirajući ulogu porodice u razvoju fašističke ideologije u Njemačkoj. Ostaje otvoreno pitanje kako porodica utiče na formiranje etničke pripadnosti kod djece:

1. posredno, djelovanjem na oblikovanje uloga ili predispozicija za prihvatanje određenih stavova ili
2. neposredno, direktnim prenošenjem političkih (u najširem smislu) stavova.

Za šta god da se opredijelimo jasno je da porodica ima:

1. presudnu ulogu u životu malog djeteta uopšte,
2. presudnu ulogu u procesu vaspitanja djeteta i
3. ulogu predstavnika sistema socijalnih i moralnih vrijednosti koje vladaju u društvu uopšte.

Za malo dijete porodica je najčešće „jedina“ sredina u kojoj ono u potpunosti zadovoljava svoje osnovne potrebe, a roditelji imaju ekskluzivan pristup djetetu kada ono stiče prve informacije o svijetu i ljudima. Upravo ta „zarobljenost“ djeteta porodici daje mogućnost da kontinuirano potkrepljuje određena ponašanja, ali i vrijednosne orijentacije koje na njega prenosi. Dodamo li tome specifičan emotivni odnos između roditelja i djeteta i samu uvremenjenost tih potreba, jasno je odakle potiče takva socijalizatorska moć porodice. Ne smije se previdjeti da roditelji mogu direktno i namjerno uticati na formiranje etničkog identiteta kod djece i time prenijeti vrijednosti koje su karakteristične za određeno društvo ili pojedine socijalne grupe. S druge strane, djeca kroz imitaciju i identifikaciju mogu da prihvataju određene stavove i ponašanja svojih roditelja. Obje vrste učenja po modelu mogu da utiču na podudaranje izraženosti etničkog identiteta kod djece.

Ovo potvrđuju i istraživanja Remersa i Veltmana (prema Mićević, 2005) koji su na uzorku od 200 učenika i njihova oba roditelja konstatovali da postoji izrazita sličnost etničkih stavova prema marginalnim grupama.

U istraživanju Mićevićeve (2005) se pokazalo da su stavovi roditelja u odnosu na djecu diskriminatorski prema Kinezima. Takođe se pokazalo da ne postoje statistički značajne razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove djece prema Romima. Etnička distanca djece, u istraživanju Mihić i Mihić (2003), je izuzetno velika, a ako uzmemo u obzir i rezultate njihovih roditelja, ona je gotovo nevjerovatna. S druge strane, i kod djece i kod roditelja, postoji gotovo identičan slijed nacionalnosti što se tiče izraženosti etničke distance. Ona je najniža prema Srbima, nešto viša prema Mađarima, odnosno Hrvatima, a najviša prema Albancima i Romima.

U Bosni i Hercegovini (Puhalo, 2006) se pokazalo da je etnički identitet izraženiji kod mladih ljudi koji imaju oca u odnosu na one koji su ostali bez oca. Posebno treba naglasiti veću izraženost etničkog identiteta kod mladih ljudi koji dolaze iz jednonacionalnih porodica u odnosu na one čiji roditelji dolaze iz različitih etničkih grupa³. Istraživanje je pokazalo da postoji mala, ali značajna, pozitivna korelacija između etničkog identiteta, državnog (nacionalnog) identiteta i evropskog identiteta, kao i veza između etničkog identiteta i nacionalne vezanosti, ali i niska i negativna korelacija s nacionalnom otvorenošću.

Škola

Škola je za najveći broj djece prva institucija s kojom se susreću izvan svoje porodice. Kao takva, ona predstavlja moćan faktor socijalizacije iz više razloga:

1. Škola je jedan od prvih predstavnika vanporodičnog autoriteta;
2. Škola je ne samo obrazovna, već i vaspitna institucija;
3. Školski programi, skoro uvijek, predstavljaju zvanični, opšte prihvaćeni sistem vrijednosti;
4. Školovanjem su obuhvaćena skoro sva djeca u jednom društvu;
5. Nastavnici i profesori su profesionalni socijalizatori;

³ Prema popisu iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je registrovano 36% miješanih brakova (Petrović prema Biro, 2006), a bilo je 242.682 onih koji su se izjašnjavali kao Jugosloveni.

6. Škola ili uspjeh u školi u velikoj mjeri određuje budući život svakog čovjeka.

Imamo li u vidu da je Bosna i Hercegovina ustrojena na etničkim principima i da je nacionalizam, još uvijek, dominantna ideologija, teško je očekivati da se školski sistem mnogo razlikuje od stanja u društvu. Istraživanje UNICEF-a iz 2009. godine pokazuje nam veoma poražavajuće podatke. *„Vrijeđanje učenika na nacionalnoj i vjerskoj osnovi nije rijetka pojava u školama. Veliki broj ispitanih učenika bio je izložen vrijeđanju i lošem tretmanu samo zato što je druge vjere i nacionalnosti, ili su, pak, bili svjedoci vrijeđanja druge djece. Posebno je zastrašujući podatak da je svako ispitanio dijete u jednoj od škola u kojima je provedeno istraživanje doživjelo vrijeđanje na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi. Za razliku od učenika i njihovih roditelja, ogromna većina nastavnika ne uočava pojavu vrijeđanja ili maltretiranja djece pripadnika druge nacionalnosti i vjere u njihovim školama.”* (str. 12)

U Bosni i Hercegovini se kroz obrazovanje nastavlja borba za izgradnju i očuvanje sopstvenog identiteta sve tri etničke grupe (Perry, 2009). Time na važnosti dobija nacionalna grupa predmeta (jezik, istorija, geografija, vjeronauka) u odnosu na matematiku, fiziku ili hemiju. Može se identifikovati nekoliko problema u domaćem školstvu koji, u većoj ili manjoj mjeri, utiču na razvoj etničkog identiteta kod djece i mladih ljudi u Bosni i Hercegovini.

Perry (2009) stavlja posaban naglasak na tri problematična segmenta socijalizacije unutar škole:

1. Fizičko odvajanje djece i postojanje dvije škole pod istim krovom;
2. Tiha asimilacija manjinskih etničkih grupa;
3. Problemi s kvalitetom udžbenika.

Generalno gledajući u Bosni i Hercegovini došlo je do etničke homogenizacije, ne samo u glavama ljudi, već i u okviru teritorijalne raspodjele stanovništva. U najvećem broju opština u Bosni i Hercegovini dominira jedna etnička grupa, dok je broj pripadnika drugih etničkih grupa znatno manji da bi se nastava prilagođavala manjinskim grupama, te su učenici primorani da nastavu pohađaju prema planu i programu

dominantne etničke grupe. Takvo stanje često vodi ka tihoj asimilaciji djece iz manjinskih etničkih grupa.

Problem postojanja dvije škole pod istim krovom je prisutan u Bosni i Hercegovini i takvih škola ima preko 50 (Turjačanin i drugi, 2009), a nalaze se na teritorijama opština Jajce, Stolac, Mostar, Žepče. Fojnica, Busovača, Kiseljak, Vitez Prozor, Novi Travnik i dr. Bošnjačka i hrvatska djeca pohađaju nastavu u istoj školskoj zgradi, ali prema različitim nastavnim programima i sa različitim nastavnicima. Često koriste različite ulaze i u školskoj zgradi nemaju velike mogućnosti za interakciju, susrete i druženje. Ove škole istovremeno potenciraju, održavaju i ljubomorno čuvaju međuetničke razlike.

Zanimljivo je istraživanje UNICEF-a (Turjačanin i drugi, 2009) o podijeljenim školama u Bosni i Hercegovini iz 2009. godine u kojem se veoma dobro može sagledati sva kompleksnost ovog problema. Prema ovom izvještaju: *„Većina sudionika u razgovorima su za zajedničko pohađanje nastave, odnosno za škole u koje se učenici upisuju, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Štaviše, smatraju da ovakav vid obrazovanja ima puno prednosti u odnosu na etnički homogene sredine, da se djeca bolje pripremaju za život u društvu kakvo je u Bosni i Hercegovini, te da je ovo za djecu obogaćenje njihovog iskustva. Postoje značajne razlike između pojedinih sredina, pa se tako u Sarajevu primjećuje najpozitivniji stav prema integraciji, a najnegativniji je na području Prozora/Rame. Zanimljiva je pozitivna korelacija stava prema integraciji između manjina i većinskog stanovništva, kao i podatak da je pozitivan stav prema integraciji obrazovnog sistema u velikoj mjeri izraženiji u slučajevima i sredinama gdje postoji i veća zastupljenost različitih nacionalnih skupina.”* (str. 14–15)

Međutim, mnogo je kompleksnije pitanje jedinstvenog programa u školama. Ovdje dolazi do izražaja želja da se osigura školovanje na maternjem jeziku za pripadnike svih konstitutivnih naroda. U nekim sredinama sagovornici su izričiti u zaštiti nacionalnog identiteta (kako oni percipiraju pravo na maternji jezik u školama), pa i po cijenu da djeca pohađaju škole koje nisu najbliže mjestu stanovanja, odnosno škole izvan njihovog upisnog područja. U praksi je mnogo primjera gdje djeca, kako bi bila u mogućnosti pratiti program na njihovom maternjem jeziku, putuju u škole koje im nisu najbliže, dok se, s druge strane, u provedenim

intervjuima uglavnom uočava tvrdnja o željenom izboru najbliže škole. Pitanje ugrožavanja nacionalnog identiteta često se povlači kada se pokušava razgovarati o integriranom školstvu. Iako su u postojeće nastavne planove i programe uključeni određeni zajednički sadržaji u cilju njihove harmonizacije, u ovom trenutku još uvijek ne postoji jedinstven stav o strukturi i sadržaju zajedničkog jezgra. Najveći problem predstavljaju sadržaji predmeta iz tzv. nacionalne grupe predmeta (jezika, istorije i geografije), koje je teško usaglasiti. To je pitanje oko kojeg još uvijek ne postoji jasno izražena politička volja za iznalaženje kompromisnih rješenja. Sveprisutan je osjećaj nemogućnosti iznalaženja promjena koje bi dovele do pomirenja stavova i zajedničkog pristupa nastavi bez kršenja osnovnih prava pripadnika bilo koje nacionalne grupacije. Za ovakvo stanje su, prema tvrdnjama učesnika ovog istraživanja, ponajviše odgovorne političke strukture koje imaju moć, ali ne i volju da iznađu modus koji bi odgovarao svima. Ovakav stav dijele čak i intervjuisani predstavnici političkih struktura koji rješenje takođe vide isključivo u političkom kompromisu. (str. 14–15)

Kada govorimo o udžbenicima, moramo imati na umu da oni nisu obične knjige. Oni imaju pretenziju da postanu kulturni modeli u kojima je sadržano sve ono što je važno za jedno društvo. Udžbenici su knjige čija je namjena da modeluju kulturno iskustvo djeteta. To modelovanje se ogleda u tome što se u okviru udžbenika neke teme naglašeno favorizuju a druge svjesno zanemaruju. Na taj način oni direktno utiču na fizički i mentalni izgled pripadnika date kulture. Udžbenici nastoje da „steknu“ punu kontrolu nad kompletnom osobom. Naravno, moramo imati na umu da se kulturna misija udžbenika odvija na više nivoa. S jedne strane imamo svjesne, direktne i namjerno proklamovane ciljeve, a s druge strane imamo i nesvjesne i subliminalne uticaje udžbenika na mladog čovjeka. Preko udžbenika mi asimilizujemo kulturu u kojoj živimo, shvaćenu u najširem obliku. Usvajanjem, ili bolje reći interiorizovanjem, kultura se pretvara u unutrašnje šeme, modele, kognitivne strukture, sklonosti i sl. Otuda Dijana Plut (2003) ističe tri najvažnije funkcije udžbenika, i to:

1. uređenje spontanog iskustva djeteta,
2. uspostavljanje sistema pravila kojima je u osnovi jedna vrijednosna matrica i

3. međufunkcionalno povezivanje.

Prva funkcija ima za cilj da spontana iskustva djeteta uređuje na način da ih međusobno povezuje, organizuje i dodjeljuje im nove precizne nazive. Takođe, ona uvodi nove mentalne operacije sa njima, koordinira nove i stare mentalne operacije, ograničava značenje riječi i definiše ih u odnosu na srodna značenja. To je proces izgrađivanja pojmova, koji su organizovani i horizontalno i vertikalno, ili, bolje rečeno, stvaranje pojmovnih struktura svih vrsta.

Druga funkcija udžbenika je stvaranje ličnih vrijednosnih pravila, a ona nam najčešće dolaze spolja. Kultura u kojoj pojedinac živi je veoma zainteresovana da kontroliše ovaj aspekt ličnosti. Naravno, nije škola jedina koja utiče na usvajanje sistema vrijednosti pojedinca, ali je njen uticaj veoma važan.

Treća funkcija udžbenika je povezivanje različitih mentalnih funkcija u funkcionalnu cjelinu. Iz tog povezivanja izrastaju nove sposobnosti i složene forme viših psihičkih funkcija, ali i sposobnost autoregulacije.

Prema Plutovoj, ove tri funkcije su najvažnije kod udžbenika mada ona spominje i neke druge funkcije: adaptivne, konzervirajuće ili legitimizirajuće. Ove funkcije omogućavaju jednoj društvenoj zajednici da opstane i nastavi da živi.

Udžbenici u Bosni i Hercegovini, posebno iz nacionalne grupe predmeta, u velikoj mjeri utiču na kreiranje etničkog identiteta mladih ljudi, što samo po sebi nije loše kada bi imali kvalitetne, objektivne i uravnotežene udžbenike. Nažalost, stvarnost je drugačija. Prikazaćemo rezultate dvaju analiza udžbenika koje su nedavno rađene u Bosni i Hercegovini. Prvu analizu je radila grupa autora za potrebe Fonda za otvoreno društvo 2007. godine, a druga je doktorska disertacija Nenada Veličkovića (2010) u kojoj on analizira udžbenike maternjeg jezika od V razreda osnovne škole do IV razreda srednje škole.

Istraživači Fonda za otvoreno društvo su zaključili sljedeće: *„Analiza udžbenika maternjeg jezika je pokazala da su svi udžbenici, bez obzira kom Nastavnom planu i programu pripadaju, ideološki i nacionalno usmjereni i promovišu kulturu jednog naroda. Većina udžbenika polazi od*

pretpostavke da svi učenici u odjeljenju pripadaju samo jednoj etničkoj grupi. Pojedini pisci, kao što su Ivo Andrić, Meša Selimović, Aleksa Šantić, Branko Ćopić, Mak Dizdar, „šetaju“ iz naroda u narod kako to odgovara autorima čitanki. Udžbenici za hrvatski Nastavni plan i program su većim dijelom preuzeti iz Republike Hrvatske, što znači da je sadržaj udžbenika sa neznatnim izmjenama preuzet iz Nastavnog plana i programa Republike Hrvatske, a samo formalno se pojavljuju izdavači ili suizdavači iz Bosne i Hercegovine. Zbog toga u ovim udžbenicima srećemo primjere samo sa područja Hrvatske, primjere vezane samo za hrvatski narod, jezik, književnost i kulturno nasljeđe. Potrebno je naglasiti da su svi takvi udžbenici odobreni od strane ministarstva nauke, kulture i sporta pojedinih županija/kantona, ali i Federalnog ministarstva. Udžbenici za srpski Nastavni plan i program su u znatno manjoj mjeri „pozajmljeni“ iz Srbije. I pored toga se u ovim udžbenicima veliča pripadnost Srbiji, navode se pisci, pjesnici, književnici samo srpske nacionalnosti, daju primjeri (gradova, sela, ulica, imena, rijeka, planina i dr.) samo iz Srbije i Republike Srpske. Udžbenici bosanskog Nastavnog plana i programa takođe nisu oslobođeni razvijanja nacionalne svijesti i prikazivanja iz ugla samo jednog naroda. Jedina je razlika što oni ipak prije svega potiču pripadnost Bosni i Hercegovini kao državi. Autostereotipi često imaju pozitivnu konotaciju, kao romantičarski prikazi. S druge strane, heterostereotipi češće (iako ne uvijek) imaju negativnu konotaciju. Prema ovoj kategorizaciji, naglašavanje Bošnjaka kao naroda koji najviše zastupa ideju o integralnom bosanskom identitetu je upravo panbosanska orijentacija. Pri tom se bosanski identitet poistovjećuje sa idejom o više nacija među kojima nema konkurencije. Mada se u udžbenicima bosanskog Nastavnog plana i programa koriste oba pisma, i ćirilica i latinica, ono što je važno primijetiti, i što pored zakonskih (kršenje autorskih prava) ima i šire konsekvence, je „prevođenje“ tj. ijekavizacija ekavskih tekstova. Ovaj proces ima za posljedicu osiromašenje znanja i rječnika učenika i potiče na segregaciju na jezičkoj osnovi. Pored neospornih nedostataka, u većini ovih udžbenika su zastupljeni autori različitih nacionalnosti.” (str.79–80)

„Posmatrajući sve udžbenike Istorije zajedno, vidimo da se isticanjem uloge vlastitog naroda u udžbenicima učenici usmjeravaju na usvajanje znanja o istoriji vlastitog naroda, dok su ostali narodi

neproporcionalno zastupljeni. Potenciraju se zasluge samo jednog naroda tako da učenik lako može steći dojam kako u drugim narodima nema nikoga zaslužnog. Sve to utiče na stvaranje pristrasnog stava kod učenika o doprinosu pojedinih naroda u istoriji BiH. Sljedeći princip koji se često ne poštuje u udžbenicima Istorije je nepoticanje osjećaja pripadnosti državi i nepoticanje osjećaja zajedničkog bosanskohercegovačkog nasljeđa. U suštini se pokušava promovisati stav da svaki narod ima svoju istoriju koja se razvijala «u vakuumu» i bez međusobnog djelovanja. Kako bi se dodatno podržali implicitni ciljevi kojima se potiče destruktivna obrazovna praksa, u udžbenicima se daju stereotipni prikazi vlastitog i drugih naroda. U zavisnosti od važećih auto i hetero stereotipa u pojedinom narodu istorijski događaji, istorijske ličnosti i položaj pojedinih naroda kroz istoriju biva prikazan kroz te stereotipe. Tako Bošnjaci sebe vide kao osnovu izgradnje bosanskohercegovačke nacije, dok drugi rade na njenom razaranju. Oni su miroljubivi i bez agresivnih pretenzija prema drugima, dok su drugi militantni i agresivni. Oni su žrtve svoje naivnosti i dobrohotnosti kroz istoriju i to se prenosi do današnjih dana. Srbi sebe vide kao vječite žrtve koji su uvijek samo htjeli mir, dok su drugi okrutni, neprijateljski nastrojeni prema njima i nepouzdati. Hrvati pak, ističu sebe kao starosjedioce na ovim prostorima dok su im drugi nenaklonjeni i diskriminišu ih kao konstitutivni narod. Istraživanje stavova o vrijednostima u obrazovanju, u sekciji u kojoj se ispituje slaganje učenika sa ovim stereotipima, pokazalo je da ove prezentacije itekako utiču na usađivanje stereotipa kod učenika.” (str. 111–112)

„U udžbenicima Geografije za srpski Nastavni plan i program vrlo često se ističe srpski narod, „srpske teritorije”, daju se primjeri samo iz Republike Srpske, o Republici Srpskoj se govori kao o zasebnoj državi, ističe se doprinos samo naučnika iz reda srpskog naroda u razvoju geografije. Tako učenici razvijaju pozitivan odnos prema samo jednom dijelu države dok drugi tretiraju kao „tuđu” teritoriju. U udžbenicima za hrvatski Nastavni plan i program najveći broj negativnih primjera je vezan za isticanje hrvatskog naroda, teritorija na kojima je hrvatski narod većina, te isticanje države Hrvatske. Samim tim, značajan broj primjera potiče pripadnost Republici Hrvatskoj, a ne BiH. U udžbenicima za bosanski Nastavni plan i program identifikovani su primjeri u kojima se ističe

bošnjački narod i njegove zasluge za očuvanje Bosne i Hercegovine.” (str. 145–146)

Veličkovićeve analiza (2010) pokazuje da se „Srpski i hrvatski nacionalizam u bosanskohercegovačkom obrazovanju ponašaju jednako: tako što svojim piscima daju u prosjeku tri puta više prostora nego ostalima. Praksa bošnjačkog nacionalizma po ovom pitanju jasno je drugačija. U bošnjačkim čitankama bošnjački, hrvatski i srpski autori zastupljeni su podjednako. Bošnjački NPP poštuje Okvirni zakon i prihvata zajedničku jezgru. Sastavljači čitanki ne narušavaju ovu ravnomjernost. Sastavljači nastavnih planova i programa (a ni sastavljači čitanki) ne obrazlažu izbor autora i djela ili odlomaka. Kao jedini vidljiv i jasan kriterij izbora, iz disproporcije koja je očita, prepoznala se etnička pripadnost pisca. U srpskim i hrvatskim čitankama najzastupljenija vrijednost je rodoljublje, u bošnjačkim ljubav. Analiza je utvrdila da je broj korektno interpretiranih književnih tekstova u svim čitankama mali. Jedan od mogućih razloga ovome jeste da interpretacija osposobljava učenike za kritičko mišljenje, ne samo o svijetu, nego i o književnosti u svijetu, i da se takva, svojim pozivanjem na racionalnost, suprotstavlja mistifikaciji. Ona je zbog toga nepodesan instrument ideološke manipulacije. Književnost u čitankama za osnovnu školu jeste sredstvo ideološke instrumentalizacije. Ideologija koja upravlja tim dijelom obrazovnog sistema jeste nacionalizam tri konstitutivna naroda. Srpski i hrvatski nacionalizam vlastite vrijednosti pretpostavljaju zajedničkim i univerzalnim, iskazujući nepoštovanje Okvirnom zakonu i ignorišu međunarodno preuzete obaveze države Bosne i Hercegovine. Sva tri nacionalizma koriste iste tipove indoktrinacije. Izbjegavanje rasprave, omalovažavanje neistomišljenika, krivotvorenje i podmetanje vrijednosti, kako je ovo istraživanje pokazalo, oblici su prakse jasno i snažno prisutne u sistemu bosanskohercegovačkog obrazovanja.” (str. 321–324)

Vršnjaci

Uticaj vršnjaka na kreiranje stavova i vrijednosti raste s godinama starosti i možemo reći da vrhunac dostiže u doba adolescencije. Vršnjačke grupe su „ostrva“ u kojima pojedinac često po prvi put počinje da

preispituje roditeljske, školske i druge oficijelne društvene stavove i vrijednosti. Među vršnjacima se često po prvi put javljaju alternativni stavovi i vrijednosti, stvaraju se stavovi i sistemi vrijednosti karakteristični za pojedine grupe. Uticaj vršnjačke grupe se prenosi putem međusobne komunikacije, ali veoma je važno da naglasimo da ta socijalizacija ne bi bila toliko efikasna bez identifikacije i poređenja pojedinca s vršnjačkom grupom.

U istraživanju Puhala iz 2006. godine pokazalo se da mladi ljudi koji imaju prijatelje drugih nacionalnosti imaju izraženiji etnički identitet. Pripadanje nekoj grupi podrazumijeva i postojanje neke druge grupe koja se razlikuje od naše, a kojoj mi ne pripadamo. Kod mladih ljudi koji imaju prijatelje drugih nacionalnosti, izraženiji je etnički identitet, ali i tolerancija prema drugim etničkim grupama, što nije u skladu sa istraživanjima Čorkala i Kamenova (1999). Ovi rezultati pokazuju da izražen etnički identitet ne podrazumijeva i izražen etnocentrizam i šovinizam.

Istraživanje UNICEF-a (2009) je pokazalo da *„vrijeđanje učenika na nacionalnoj i vjerskoj osnovi nije rijetka pojava u školama. Veliki broj ispitanih učenika bio je izložen vrijeđanju i lošem tretmanu samo zato što je druge vjere i nacionalnosti, ili su, pak, bili svjedoci vrijeđanja druge djece. Posebno je zastrašujući podatak da je svako ispitano dijete u jednoj od škola u kojima je provedeno istraživanje doživjelo vrijeđanje na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi. Za razliku od učenika i njihovih roditelja, ogromna većina nastavnika ne uočava pojavu vrijeđanja ili maltretiranja djece pripadnika druge nacionalnosti i vjere u njihovim školama. Bez obzira na različitu percepciju učenika i roditelja, s jedne strane, i nastavnika, s druge strane, kada su u pitanju pojave vrijeđanja učenika na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, evidentno je da ovaj problem u školama postoji. Posebno je zanimljivo da nastavnici, čija je svijest o pogubnosti diskriminacije sigurno na višem nivou, ovu pojavu manje primjećuju nego učenici i roditelji. Razlike u odgovorima ovih kategorija ispitanika su vrlo indikativne jer posredno ukazuju na odsustvo njihove redovne komunikacije kao i međusobne saradnje na sprečavanju diskriminacije, kako u školi tako i u vanškolskom okruženju.”* (str. 12)

2.2.2 Opšti faktori socijalizacije

Mediji

Značaj pojedinih faktora socijalizacije se mijenja u zavisnosti od uzrasta pojedinca. Porodica i škola imaju velikog uticaja kod djece da bi prijatelji i mediji dobili na važnosti s adolescencijom. Ipak, moramo imati na umu da mediji najčešće samo prenose stavove, vrijednosti i informacije. Oni samo doprinose isticanju i jačanju već postojećih, opšteprihvaćenih društvenih vrijednosti. U stvari, na socijalizaciju osoba utiču „kreatori javnog mnjenja“ koji putem medija interpretiraju date činjenice. Takođe je važno naglasiti da se mediji nalaze u podređenom položaju u odnosu na ostale socijalizatore zbog toga što je ta komunikacija indirektna i posredna (ali pojavom interaktivnog interneta i to postaje upitno), bez emotivnog odnosa.

Bez obzira na njihovu moć i uticaj, prikazaćemo rezultate nekoliko monitoringa printanih medija u Bosni i Hercegovini da bismo prikazali koliko i kako mediji pišu o određenim temama i u kakvom okruženju rastu naša djeca.

Analiza sadržaja pisanih medija u Bosni i Hercegovini koju je sprovedla Bogdanićeva (2009) pokazuje da je medijski prostor u Bosni i Hercegovini podijeljen analogno političkim podjelama. U ravni kvantitativne analize ova podijeljenost se manifestuje u minornoj i, u svakom slučaju, neprimjerenoj zastupljenosti informacija medija iz jednog entiteta o djelovanju političkih funkcionera i institucija iz onog drugog entiteta. Ovdje je bitna jedna napomena: mediji iz Federacije BiH objavljuju više informacija iz Republike Srpske nego što mediji Republike Srpske pišu o Federaciji BiH, ali kvalitativna analiza je pokazala da u medijima iz FBiH ove informacije uglavnom negativno tretiraju funkcionere i institucije iz RS. U krajnjoj liniji, sve se svodi na isto: i ovakvi sadržaji takođe doprinose podjeli medijskog prostora. S druge strane, za posljedicu imamo i međusobnu izolaciju medija u BiH po entitetskoj, odnosno etničkoj liniji. Postoji, naravno, i jedna teža posljedica pomenutog stanja. Ako u našem društvu uopšte možemo govoriti o javnom mnjenju, treba naglasiti da se ovom prikom profiliraju tri javna

mnjenja (na etničkoj matrici). Riječ je, dakle, o mrvljenju, razdrobljavanju društvene svijesti uopšte, a istovremeno i o homogenizaciji onih dijelova svijesti kod kojih je dominantna vezanost za etnicitet i njegovu samodovoljnost. Sve skupa, dugoročno ili manje dugoročno posmatrano, prethodne dijagnoze imaju za posljedicu činjenicu da ovakvim angažmanom mediji gotovo direktno pomažu produbljivanju i jačanju nacifikacije bosanskohercegovačkog društva u cjelini.

Istraživanje Puhala (2009) godine pokazalo je da zaključke o pojedinim narodima građani Bosne i Hercegovine najčešće donose na osnovu iskustava u proteklom ratu. To je najviše izraženo kod Bošnjaka, a potom kod Hrvata i Srba. Kontakt s drugim narodima je na drugom mjestu kao izvor informacija o drugim narodima, dok je treći kanal po važnosti razgovor s prijateljima i komšijama. Ovo nam pokazuje da je uticaj rata na kreiranje stavova građana o drugima veoma veliki. Čini se da je međuetnička komunikacija među građanima ove države veoma slaba. Ostaje otvoreno pitanje: da li bi povećanje međusobne komunikacije između Srba, Hrvata i Bošnjaka imalo za posljedicu i smanjenje etničke distance i stereotipa, ako imamo u vidu političku napetost i nestabilnost koja trenutno vlada u Bosni i Hercegovini?!

Analiza printanih medija Perišićeve (2010) je pokazala da su analizirani mediji „upregnuti“ od strane domaćih političara u odbrani i očuvanju etničkih „istina“. Te istine su neupitne i nemaju alternativu. Autorica istraživanja ističe: „Njihovo izvještavanje je uprošćeno i svodi se na promovisanje pozitivne samoreprezentacije i samoviktimizacije i negativne reprezentacije (etnički) drugog, odnosno, ističe se ono što jedne plaši i uznemirava, a druge kvalifikuje kao krivce i pri tome ih etnički identifikuje. Pored velikog broja kolektivnih zamjenica poput *mi*, *nas*, *svi*, karakteristična je i upotreba veoma emotivno zasićenih izraza koji su uznemirujući i prijeteci (*srebrenička krv*, *dželat*, *krvnik*, *krvolok*). Stalno je pristuna produkcija straha od drugih koji su prijeteci i ugrožavajući po „nas“, kako ne bi popustila nacionalna homogenizacija koja sunarodnike pretvara u srodnike. Zato je i „otpadništvo“ strašno i ne biraju se sredstva da bi bilo kažnjeno.“ (str. 67–146)

Religija i vjeronauka

Moramo imati na umu da je religija sastavni dio kulture i da je uticaj religije u sekularnim društvima veliki, mada često nevidljiv (moralna načela, istorija, spomenici, mitovi i dr.). Uticaj religije u bosanskohercegovačkom društvu je veoma izraženo i to je Abazović (2006) veoma dobro opisao:

1. Bosanskohercegovačko društvo je izrazito višekonfesionalno;
2. Uloga religije i religijskih zajednica u formiranju nacionalnog identiteta je izražena;
3. Uticaj religije i religijskih zajednica bio je veoma izražen u toku rata do danas.

Zbog toga je veoma važno da razmorimo na koji način religija i vjeronauka u školi utiču na socijalizaciju mladih ljudi u Bosni i Hercegovini, a pogotovo na formiranje njihovog etničkog identiteta.

Položaj vjerskih ustanova na našim prostorima varirao je kroz vrijeme i u zavisnosti od društvenog uređenja. U periodu poslije Drugog svjetskog rata pa do kraja sedamdesetih godina XX vijeka, vjerske ustanove su bile pod stalnom kontrolom državnih organa. Njihov uticaj u javnom životu Bosne i Hercegovine, kao i ostalih republika bivše SFRJ, bio je sveden na minimum. Prema popisu iz 1953. godine u Jugoslaviji je bilo 12,5% ateista i taj broj je stalno rastao da bi prema popisu iz 1975. godine bilo 25% ateista (Radić, 2005). I neka kasnija istraživanja su pokazala da kod stanovnika bivše Jugoslavije preovladava nereligioznost (Vrcan, 1986; Pantić, 1988). Vjerski lideri i njihovi simpatizeri ovaj period opisuju kao period otuđenja od Boga i vjere, što je dovelo do moralnog, duhovnog i fizičkog propadanja naroda. Krajem osamdesetih godina dolazi do „duhovnog i nacionalnog preporoda“ naroda u SFRJ i jačanja uticaja vjerskih ustanova na ovim prostorima. Sve je veći broj građana koji se izjašnjavaju kao vjernici, crkve su sve posjećenije.

Sa početkom ratnih dešavanja, pripadnost određenoj etničkoj grupi i vjeroispovjest postaju osnovni kohezivni faktor na našim prostorima. Etnička pripadnost se izjednačava sa vjeroispovješću. Došlo je do sakralizacije nacije i nacionalizacije svetoga. Promovišu se ideje o

„nebeskom narodu” i „svetoj zemlji”. Univerzalne vrijednosti sve tri monoteističke religije su marginalizovane pod uticajem etnocentrizma i šovinizma. Katoličanstvo, islam i pravoslavlje su zloupotrebljavani, sa ili bez saglasnosti vjerskih lidera, da bi se povukla jasna granica i istakla „ogromna” razlika između etničkih grupa (Abazović, 2006; Cvitković, 2005; Dušanić, 2007).

Situacija je i danas slična. Istraživanje Magnussona (prema Abazović, 2006) urađenog na Bošnjacima i Hrvatima je pokazalo da 95,6% katolika sebe istovremeno opaža kao Hrvata, dok među islamskim vjernicima nalazimo 56,3% Bošnjaka i 36,3% Muslimana. Možemo pretpostaviti da bi slične rezultate dobili i među Srbima koji sebe u najvećem procentu vide kao pravoslavce (Cvitković, 2004).

Neka istraživanja Čekrlje, Turjačanina i Puhala (2004), Dušanića (2007), Puhala (2010) i Smajića (2010) govore nam da veliki broj mladih ljudi, ali i odraslih, u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini sebe opaža kao vjernike.

Uvođenjem vjeronauke u osnovne škole, vjerske institucije direktno učestvuju u socijalizaciji mladih i kreiranju njihovih vrijednosnih sistema. Danas, šesnaest godina poslije završetka rata u Bosni i Hercegovini, vrijedi razmotriti vrijednosti koje vjerske institucije promovišu u nastavi vjeronauke u osnovnim školama.

Pravoslavlje

Republika Srpska je u svoj obrazovni sistem uvela vjeronauku školske 1992/93. godine. Vjeronauka se predaje u osnovnim školama od II do IX razreda. Jednom nedeljno, jedan školski čas, parohijski sveštenici odlaze u osnovne škole i djecu podučavaju vjeronauci. Oni taj posao obavljaju kao honorarni saradnici, a njihova osnovna djelatnost je rad u njihovoj parohiji tj. regionu. Vjeroučitelje biraju i postavljaju predstavnici crkvenih vlasti. Imaju završenu srednju Bogoslovsku školu ili Teološki fakultet i prošli su seminare da bi se pripremili za rad sa djecom. Vjeroučitelji su najčešće muškarci, mada ima i žena koje obavljaju ovaj posao. U Republici Srpskoj vjeronauku predaju vjeroučitelji različitih

vjeroispovjesti, u zavisnosti od toga koje konfesije su djeca koja pohađaju određenu školu.

Prema nastavnom planu i programu predmet pravoslavna vjeronauka treba da zadovolji neke opšte ciljeve:

1. Uvođenje učenika u oblast duhovno-vjerskog života, sa posebnim osvrtom na pravoslavnu vjeru kojoj pripada;
2. Dobro i pravilno informisanje učenika u mjeri njihovog duhovnog i individualnog uzrastanja te, u okviru njihove porodice, uvođenje učenika u praktičan hrišćanski život;
3. Razvoj osjećanja lične odgovornosti i samosvjesne obaveze da bi se učenik mogao pravilno opredijeliti prema dobru i zlu kao osnovnim moralnim kategorijama;
4. Razvijanje samosvjesne i slobodne ličnosti kod učenika, odgovorne pred Bogom i Crkvom kao duhovnom zajednicom kojoj pripada;
5. Razvijanje pravilnog odnosa prema porodici i društvu, prema ljudima koji drugačije žive, misle i vjeruju.

Mitropolit Dabrobosanski Nikolaj (2003) naglašava da je „*funkcija škole i vjeronauke njegovanje svetosavske duhovnosti*”. On, takođe, ističe da pored sticanja znanja djeca u školi treba da dobiju i smjernice (upustva) u moralnom i vaspitnom pravcu, što bi trebalo da učvrsti i oformi duhovnu ličnost koja će moći da se odupre svim izazovima sadašnjosti.

Katoličanstvo

Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine 2003. godine odobrila je drugo i dopunjeno izdanje *Plana i programa katoličkoga vjerskog odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi*, u kojem precizno navodi načela školske vjeronauke i opšte i posebne ciljeve. Svrha katoličke vjeronauke u osnovnoj školi sistemski je i skladno teološko-ekleziološko i antropološko-pedagoško povezivanje Božje objave i crkvene tradicije sa životnim iskustvom učenika, s ciljem ostvarivanja sistemskog i cjelovitog, ekumenski i dijaloški otvorenog upoznavanja katoličke vjere na informativno-spoznavnom i doživljajnom nivou, radi postizanja zrelosti

hrišćanske vjere i postizanja cjelovitog opštjeljudskog i vjerskog odgoja učenika koji žive u svom religioznom i crkvenom, kulturnom i društvenom prostoru.

Opšti ciljevi vjeronauke u osnovnoj školi su:

1. Izgraditi stav otvorenosti prema transcedenciji za postavljanje pitanja o najboljem smislu čovjekova života i svijeta u odnosu prema vremenitosti i vječnosti;
2. Ostvariti zrelu ljudsku i vjerničku ličnost, na individualnom i društvenom nivou, u svim dimenzijama čovjekova života: tjelesnoj, duševnoj i duhovnoj;
3. Postići ljudski i hrišćanski odgoj savjesti u odnosu prema sebi, prema drugima, prema društvu i svijetu uopšte, a na temelju Božije objave, hrišćanske tradicije i crkvenog učiteljstva;
4. Biti sposoban shvatiti i povezati biblijske poruke sa svakodnevnim ličnim i društvenim životom;
5. Razviti spoznaju i stav da je Bog pozvao ljude na međusobnu ljubav i zajedništvo i na život u skladu s tim pozivom;
6. Razviti spoznaju da Duh Sveti ispunjava ljude duhovnom snagom kako bi mogli svjedočiti vjeru i nesebičnu ljubav prema Bogu i jedni prema drugima;
7. Upoznati, susresti i prihvatiti trodijelnoga Boga: Oca, Sina i Duha Svetoga, Boga koji se čovjeku objavio, otkupio ga i ponudio mu vječno spasenje;
8. Upoznati i prihvatiti Isusa Hrista kao navjestitelja radosne vijesti čovjeku, jedinog i konačnog osloboditelja i spasitelja svih ljudi;
9. U otajstvu Presvetoga Trojstva otkriti otajstvo Božije ljubavi, blizine i djelovanja u ličnom životu vjernika, u životu hrišćanske zajednice i u cijeloj istoriji ljudskog roda;
10. Otkriti i upoznati snagu jedinstva, zajedništva i služenja Hristove Crkve, koja je sakrament spasenja među ljudim i osposobiti ih za kvalitetno življenje svojega poslanja i služenja u Crkvi;

11. Otkriti i upoznati značenje istorije spasenja i istorije Katoličke crkve koja izvršava Hristov nalog evangelizacije i služenja na različitim područjima crkvenog i društvenog života kako u cijeloj Crkvi, tako i u hrvatskom narodu: socijalnom, kulturnom, naučnom, prosvjetnom itd.
12. Razviti osjećaj i lični stav zahvalnosti za Božju beskrajnu ljubav i dobrotu i osposobiti učenike za uzajamno bratsko služenje, dobrotu, socijalnu pravdu, solidarnost i pomoć, te za osjećaj zahvalnosti jednih prema drugima.
13. Upoznati i ucijepati u vlastiti život cjelovit hrišćanski moral, tj. Isusov zakon ljubavi i služenja kao istinski način kršćanskog života;
14. Upoznati i iskusiti duhovnu snagu i spasenjsku vrijednost liturgijskih i crkvenih slavlja, sakramenata, pobožnosti i vjerničkog života, koji je protkan svjedočanstvom zahvaljivanja i slavljenja Boga;
15. Upoznati druge i različite od sebe te izgraditi osjećaj poštovanja prema drugim (različitim) kulturama, konfesijama i religijama (ekumenska i dijaloška dimenzija);
16. Otkriti uzroke sukoba i nerazumijevanja između roditelja i djece, među odraslima, među ljudima i narodima i osposobiti ih za prevladavanje sukoba i nerazumijevanja da bi izgradili skladan lični i društveni život;
17. Upoznati ulogu porodice u razvoju osjećajno-društvenog života i razvijati osjećaj i stav vlastite odgovornosti u svojoj porodici i u široj društvenoj zajednici (porodici).
18. U hrišćanskoj ponudi Jevanđelja, u vjeri, nadi i ljubavi, upoznati put i način odupiranja negativnim životnim iskušenjima i problemima, posebno u doba sazrijevanja i mladosti, kako bi postigli punu ljudsku i vjersku zrelost;
19. Razviti duhovne i druge stvaralačke sposobnosti istinskim *govorom vjere* i sveobuhvatnim pristupima u zajedničkom radu da se ostvari cjelovitost vjerskog odgoja i obrazovanja (pismeno, usmeno, likovno, muzičko, scensko i molitveno izražavanje).

Islam

Nastavnim planom i programom islamske vjeronauke (2003) predviđeno je da se ovaj predmet izučava jedan čas sedmično, od prvog do osmog razreda osnovne škole.

Predmet je definisan kao „fakultativno obavezujući“ i roditelji se na početku svake školske godine pismeno izjašnjavaju da li dijete želi da pohađa nastavu vjeronauke ili ne.

U planu i programu za ovaj predmet naglašeno je da nastavu vjeronauke mogu obavljati nastavnici koji su završili:

1. Fakultet islamskih nauka u Sarajevu ili neki drugi fakultet islamskih nauka;
2. Bilo koji drugi fakultet, uz završenu medresu;
3. Islamsku pedagošku akademiju;
4. Pedagošku akademiju, uz završenu medresu.

Cilj vjeronauke je: da učenike podstakne da vlastitom spoznajom utemeljenom na saznanjima Božije objave Kur`ana i Muhamedove, a.s., predaje dođu do uvjerenja o važnosti Allahova postojanja.

Zadaci nastave vjeronauke su:

1. Da učenike upozna s odredbama Kur`ana: vjerovanje u jednog Boga, u Njegove meleke (anđele), Njegove objave-knjige, Njegove poslanike, u Sudnji dan (proživljenje posle smrti) i Njegovo određenje;
2. Da osposobi učenika za praktično življenje u skladu s usvojenim odredbama: očitovanje vjere (šehadet), obredi (namaz), vjerska discipliniranost (post), vjerske materijalne obaveze (zekat), hodočašće (hadždž);
3. Da razvije kod učenika osjećaj dužnosti i odgovornosti koje proizilaze iz ovih odredaba – uputstava;
4. Da postakne učenike na razmišljanje o svom okruženju;
5. Da upozna učenike sa sistemom islamskih vrijednosti;
6. Da kod učenika razvije i formira stav o aktivnoj i svjesnoj ljubavi prema Allahu, dž.š., i prema islamskoj zajednici;

7. Da ih upozna s pojavom i razvojem islama na našim prostorima, njegovom duhovnom baštinom i spomenicima materijalne kulture.

Analizirajući osnovne ciljeve vjeronauke sve tri vjerske doktrine u Bosni i Hercegovini stiže se utisak da se kroz vjeronauku želi pružiti što više informacija o religiji kojoj pojedinac pripada, tj. gdje je određena etnička grupa većina, a veoma malo o drugim religijama. Postavlja se pitanje da li je takva prezentacija religije primjerena Bosni i Hercegovini. Planovi i programi vjeronauke, u većoj ili manjoj mjeri, naglašavaju potrebu za tolerancijom i poštovanjem drugih, ali rezultati istraživanja govore drugačije.

Prema mišljenju Pašalić–Kreso (2004) vjeronauka danas u našem školstvu najčešće utiče na kreiranje odgojne klime „*mi i oni*“, i kod jednog broja djece razvija osjećanja više ili niže vrste (većina nad manjinom), netrpeljivosti, animoziteta, pa čak i apatridskih. Tako se mladi Hrvat iz srca Bosne osjeća više Hrvatom iz Hrvatske, Srbin iz RS osjeća se više srbijanskim Srbinom, dok Bošnjak kroz religijska učenja doživljava veću identifikaciju sa muslimanima širom svijeta prije nego sa svojim prvim susjedom.

U prilog ovoj tezi ide i analiza udžbenika vjeronauke koje je sprovedena 2007. godine za potrebe Fonda za otvoreno društvo BiH. Evo šta su istraživači konstatovali: *„Posmatrajući rezultate analize sadržaja udžbenika vjeronauke vidimo da sadržaji ovih udžbenika do određene mjere prezentiraju pozitivne vrijednosti na kojima se bazira otvoreno društvo i u skladu su sa principima i vrijednostima koje nalaže Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju. U tim primjerima učenicima se ukazuje na univerzalnost religijskih vrijednosti, na život u različitosti kao bogatstvo koje individuu čini otvorenijom i humanijom, a društvo perspektivnije. U udžbenicima je i značajan broj primjera kojima se potiče osjećaj pripadnosti vlastitoj religiji (što je razumljivo jer je to cilj vjeronauke). Međutim, u određenim slučajevima je to urađeno na isključiv način – „mi se bavimo svojim, a oni neka se bave svojim“. Na ovakav način učenici se odgajaju jedni pored drugih ne prepoznavajući univerzalnost temeljnih religijskih vrijednosti. U udžbenicima za sve tri vjeronauke pripadnici religije koja se izučava bivaju „podučavani“ o tome kako ne treba zaboravljati prošlost,*

kako su njihovi preci stradali od pripadnika drugih religija i kako ta opasnost uvijek prijete onima koji zaborave što se ranije dešavalo. Pri tome se učenicima ne pružaju informacije o stradanjima pripadnika drugih religija, tako da se stiče utisak da su samo pripadnici „njihove“ vjerske skupine bili izloženi stradanju. Obzirom da udžbenici vjeronauke obrađuju i istoriju religije, nizom primjera u kojima se obrađuju daljnja i bliska prošlost same religije provlače se političke poruke. Učenicima se daju jednostrane interpretacije istorijskih događaja koje onemogućavaju bilo kakvo kritičko promišljanje.” (str. 175–176)

Istraživanja su pokazala da religija, naročito na našim prostorima, utiče u velikoj mjeri na kreiranje etničkog identiteta (Puhalo, 2006; Smajić, 2010). Studije iz regiona (Pantić, 1991; Čorkalo i Kamenov, 1999; Šram, 2001) su pokazale da je povećanje distance među etničkim grupama povezano s povećanom religioznošću. Slične rezultate je dobio i Dušanić (2009) u svom istraživanju u kojem religioznost negativno korelira sa prihvatanjem odnosa sa različitim socijalnim i etničkim grupama. Puhalo (2010) je pokazao da religija stoji na putu pomirenja među stanovnicima Bosne i Hercegovine, a istraživanja Dušanića (2005. i 2007) i Smajića (2010) i su pokazala da religiozni pojedinci imaju izraženu nacionalnu vezanost, autoritarnost i etnocentrizam.

2.3 NACIONALIZAM KAO IDEOLOGIJA

Pojam političke ideologije vezan je za nastanak moderne demokratske prakse i prvi put se javlja s Francuskom revolucijom. Tada nastaje i sam naziv ideologija. Postoji mnogo definicija ideologije i najveći broj njih je određuju kao uređeni sistem stavova, vrijednosti, ideja ili istina koje se koriste kao sredstvo ili uputstvo za lakše snalaženje u ljudskoj zajednici.

Francuska revolucija je izrodila i pojam nacionalizam koji se prvi put javlja 1789. godine u tekstu francuskog sveštenika i protivnika jakobinske revolucije Augustina Barruela. Nacionalizam je na svom početku bio izraz revolucionarnog i demokratskog vjerovanja da „podanici krune“ treba da postanu „građani države“, tj. nacija treba da postane sopstveni gospodar.

Kroz svoju istoriju nacionalizam se opažao kao progresivan, reakcionaran, demokratski i autoritaran, ljevičarski ili desničarski. Problem nacionalizma se ogleda u tome što je u različitom vremenu i u različitim kulturama imao različite uloge i funkcije. Zbog toga za nacionalizam možemo reći da je ideološki bezličan i to se veoma dobro može uočiti u različitim formama nacionalizma: liberalni, konzervativni, ekspanzionistički i antikolonijalni nacionalizam (Heywud, 2005). Ipak, za sve nacionalizme karakteristične su sljedeće vrijednosti:

1. Nacija kao osnovni princip političke organizacije;
2. Nacija kao organska zajednica;
3. Nacija jednako država;
4. Politika identiteta.

Nacionalisti polaze od jedne, za njih nesporne, činjenice: čovječanstvo je prirodno podijeljeno na nacije, a svaka nacija je obilježena specifičnim karakterom i zasebnim identitetom. Za nacionaliste jezik, religija, istorija i mitovi predstavljaju ono što jedan narod prirodno odvaja od drugih naroda. Pošto je pripadnost naciji nešto urođeno, za nacionaliste je to važnije od bilo koje druge kolektivne pripadnosti. Nema ništa prirodnije i politički poželjnije za jednog nacionalistu nego da njegova nacija ima i sopstvenu državu. Nacionalizam dovodi u pitanje individualne identitete, jer prednost daje kolektivnom, tj. nacionalnom identitetu. Ljubav prema svom narodu je nešto najprirodnije i to je patriotizam, ali to vrlo često prerasta u etnocentrizam i šovinizam.

2.3.1 Psihologija nacionalizma

Psihološko određivanje nacionalizma podrazumijeva više pristupa. Nekada se ovim pojmom određuje opšti odnos pojedinaca prema svojoj naciji i tada se nacionalizam identifikuje sa nacionalnom svijesću, osjećanjem nacionalne pripadnosti, nacionalnom vezanošću ili sa patriotizmom. To najbolje možemo vidjeti kod Guetzkowa (1955) u njegovoj definiciji nacionalizma: „*Nacionalizam ili nacionalna lojalnost, ili patriotizam ili osjećanje nacionalne povezanosti su sinonimi čija je zajednička karakteristika da predstavljaju predispoziciju pojedinca da*

reaguje pozitivnom podrškom prema svojoj nacionalnoj državi, bilo da ona već postoji, bilo da se takva nacionalna država tek želi da uspostavi.” Ova definicija ukazuje na dva aspekta nacionalizma: na emocionalnu vezanost za nacionalnu grupu i na dispozicioni karakter nacionalizma, koji se izražava kroz spremnost da se podrži nacionalna država.

Staub (prema Trebješaninu, 1999) razlikuje dva oblika patriotizma: „slijepi“ i „konstruktivni“ patriotizam. „Slijepi“ patriotizam se brzo pretvara u etnocentrizam, dok konstruktivni patriotizam predstavlja oblik uključenosti i vezanosti za sopstvenu zajednicu, ali kroz uravnoteženu brigu, kako za svoju zajednicu, tako i za ljude uopšte.

Dooba (1964) ističe neka druga obilježja nacionalizma i uvodi tri definicije nacionalizma:

1. Nacionalizam je *„ideološka obaveza da se ljudi koji se smataju članovima iste zajednice bave jedinstvom, nezavisnošću i zajedničkim interesima.”*
2. Nacionalizam se određuje kao *„svijest o potrebi pojedinca ili grupe, pripadnika jedne nacije za unaprjeđenjem snage, slobode ili napretka nacije, bilo svoje ili druge.”*
3. Nacionalizam je *„stanje svijesti (duha) u kome je lojalnost svojoj nacionalnoj državi superiorinija od svih drugih lojalnosti, i za koje (stanje svijesti) je karakterističan ponos na svoju naciju i uvjerenje u njenu neospornu izuzetnost i misiju.”*

Iz ove definicije proizilazi, mada ne tako jasno, da Doob ukazuje na tri psihološke komponente koje učestvuju u pojavi nacionalizma: kognitivnu (znanje, uvjerenja, očekivanja), emocionalnu i konativnu (aktivnost u cilju ostvarenja cilja) komponentu.

Nacionalizam se dalje može odrediti kao i ideologija nacionalne države čija je funkcija da potvrđuje njenu vrijednost, da je opravdava i podržava, da tako pomaže identifikaciji pojedinca sa njegovom nacionalnom državom. Ideal nezavisnosti nacionalne države, koja već postoji, ili težnja za njenim formiranjem i vezanost ljudi za svoju državu, predstavljaju, sa ovog stanovišta, najznačajnije karakteristike nacionalizma.

Najpotpuniju definiciju nacionalizma kao ideologije nacionalne države daje Katz (1965). Po njemu, *„nacionalizam kao svojstvo nacionalne*

države, predstavlja ideologiju koja pomaže i održava glavne funkcije države. Kao vrijednosni sistem, on ne samo da opravdava i veliča glavna djelovanja države, nego pomaže i da ih usmjeri. On je i posljedica i uzrok funkcija države. Govoreći o nacionalizmu kao ideološkom sistemu, mislimo na integrisan skup vrijednosti i mišljenja koja predstavljaju jedinstven model zajednice”.

Određujući nacionalizam kao ideologiju nacionalne države, Katz razlikuje tri stava nacionalističke ideologije:

1. etatizam,
2. institucionalni nacionalizam i
3. kulturni identitet.

Etatizam kao tip nacionalističke ideologije manifestuje se u isticanju suvereniteta i autoriteta nacionalne države kao najviše vrijednosti, uz obaveze svih pojedinaca na lojalnost državi. Učvršćivanju ovakvih stavova i vrijednosti doprinosi isticanje nacionalni simbola: zastave, grba, veličanje armije itd.

Institucionalni nacionalizam predstavlja vid nacionalističke ideologije kojom se veličaju pojedine institucije nacionalne države, a koje ukazuju na dominantne vrijednosti tog društva. Za zapadne zemlje to su: buržoaska demokratija, slobodna inicijativa i dr. Postoji tendencija da se te vrijednosti prošire kao univerzalne na druge zemlje i narode.

Kulturni identitet kao tip nacionalne ideologije manifestuje se isticanjem specifičnih osobenosti pripadnika jednog naroda, što postaje veoma važno, a praćeno je odbacivanjem i omalovažavanjem ovakvih vrijednosti drugih naroda. Ovakav tip nacionalizma javlja se kao etnocentrizam i rasizam.

Analiza Katza razlikuje dvije dimenzije nacionalizma: simbolički ili realistički karakter uvjerenja i stepen emocionalne zasićenosti uvjerenja. On je ukazao na to da su neka uvjerenja više, a neka manje afektivno „obojena” i da su simbolička uvjerenja znatno više „kontaminirana” emocijama nego realistička uvjerenja. Obje ove funkcije imaju značajnu funkciju u integracionim procesima pojedinca u grupu, organizaciju ili naciju.

Katz je pokušao da govori o različitim vrstama nacionalizma povezujući ih sa ekonomsko-političkim razvojem društva. Tako on razlikuje nacionalizam društva u procesu formiranja, društva koje tek nastoji da stvori svoju nacionalnu državu. Kod ovakvih društava istaknut je zahtjev za nacionalnim suverenitetom, formiranjem nacionalnih institucija, sticanjem kulturnog identiteta. Drugu vrstu nacionalizma imamo kod razvijenih država i za njih je karakteristično isticanje kulturne specifičnosti i identiteta i to u formi etnocentrizma, što služi kao opravdanje eksploatacije drugih zemalja. Treću vrstu nacionalizma imamo kod birokratsko-tehnoloških država (kapitalistička ili socijalistička), kod kojih je karakteristično isticanje države u kojoj vladajući sloj gubi uticaj. Ova vrsta nacionalizma ogleda se u isticanju kulturnog identiteta, tradicije i istorije.

Dekker i Malova (prema Šiberu, 1998) nacionalizam sagledavaju kroz hijerarhijske odnose, kao jednodimenzionalni kontinuum (*grafikon 1*). Za ove autore tak nacionalna superiornost i nacionalizam predstavljaju pojave usmjerene protiv drugih ljudi.

Grafikon 1

Rot (1994), polazeći od rasprostranjenosti i značaja nacionalizma, naglašava da je to jedan od najvećih problema u savremenom svijetu. Iako je nacionalizam izraz određenih društveno-ekonomskih faktora, on je uvijek i psihološki problem usljed svog psihološkog sadržaja. Analizirajući različite definicije nacionalizma, on zaključuje da se nacionalizam može

shvatiti na dva načina: prvi nacionalizam izjednačuje sa nacionalnom svijesću uopšte, a drugi podrazumijeva nacionalizam kao stanje svijesti koje izražava isključivu vezanost za svoju naciju i nacionalnu državu, uz isticanje njene superiornosti u odnosu na druge države. Polazeći od psihološkog sadržaja nacionalizma, prof. Rot ga određuje kao stav, pošto je nacionalizam sistem vrijednosti i stavova, a čine ga psihičke dispozicije: spremnost da se na određen način opažaju i ocjenjuju određene pojave, spremnost za određeni način emocionalnog reagovanja u vezi sa različitim sadržajem, posredno ili neposredno vezanim za pojavu nacionalizma i, najzad, spremnost da se u skladu sa shvatanjima i osjećanjima ponaša i postupa.

Istraživanja Puhala iz 2007. i 2008. godine, pokazuju da stanovnici Bosne i Hercegovine koji izlaze na izbore imaju izraženiji nacionalizam nego apstinenti. Imamo li u vidu da političke partije svoje djelovanje prilagođavaju očekivanjima svojih glasača, jasno je da je nacionalizam jedna od najvažnijih vrijednosti, ako ne i najvažnija, u društvu u kojem živimo.

Istraživanja među poslanicima u Parlamentu Republike Srpske (Puhalo, 2009) je pokazalo da domaća politička elita umjereno prihvata nacionalističku ideologiju i da izraženi nacionalizam nalazimo najviše kod onih poslanika koji dolaze iz političkih partija koje to promovišu i u svojim programima. Interesantno je i to da kod poslanika u Narodnoj skupštini nalazimo jasniju ideološku profilisanost u odnosu na njihove glasače, kao i manji intenzitet u prihvatanju određenih ideoloških stavova, pa i nacionalizma, što može da vodi većoj toleranciji prema drugom i drugačijem.

2.3.2 Šta je etnička grupa, a šta nacija?

Prije nego što počnemo da govorimo o etničkom identitetu, treba napraviti jasnu razliku između pojmova etnije i nacije. Razdvojiti etničku grupu od nacije je naophodno zbog lakšeg snalaženja kada se govori o etničkom i nacionalnom identitetu mladih u Bosni i Hercegovini.

Pod *etničkom* grupom podrazumijevamo ljude sa zajedničkom kulturnom tradicijom (u najširem smislu) i osjećanjem zajedništva i

bliskosti koja se identifikuje sa svojom grupom i koja postoji kao subgroupa u većem društvu. Prema ovoj definiciji Bošnjaci, Hrvati i Srbi u Bosni i Hercegovini su etničke grupe.

U odnosu na etniju *nacija* je širi pojam i povezuje se sa određenom državom. Pošto današnje države nisu sastavljene od pripadnika jedne etničke grupe (već su više ili manje višetetničke), tako se i nacija može sastojati od više etničkih grupa (Amerikanci, Švajcarci). U našem slučaju to znači da bi u Bosna i Hercegovini mogla postojati bosanskohercegovačka nacija.

2.3.3 Etnička grupa i etnički identitet

Pojam etnicitet (etnija, etnička grupa) vuče korijene iz grčkog izraza *ethnos* koji je upućivao na varvarske narode ili na grčke narode, koji nisu bili organizovani po modelu grad–država. Latinski izraz *ethnicus* u crkvenoj tradiciji XIV vijeka označavao je pagane nasuprot hrišćana. Kao što vidimo, funkcija ovih pojmova je da označi grupe ljudi koje su drugačiji (u negativnom kontekstu) u odnosu na referentnu grupu.

U društvenim naukama, prvenstveno u sociologiji i antropologiji, pojam etnicitet se pojavio četrdesetih godina XX vijeka u engleskom govornom području. U francuskim akademskim krugovima značajnije se javlja tek početkom osamdesetih godina prošlog vijeka.

U naučnim krugovima SFRJ više se govorilo o klasnoj pripadnosti i klasnom identitetu nego o etničkoj ili nacionalnoj pripadnosti. U istraživanjima u SFRJ termin „*nacionalno*” je gotovo isključivo korišten kada se govorilo o grupama ljudi različitog etničkog porijekla, i to moramo imati u vidu kada budemo čitali rezultate ranijih istraživanja. Interesantan je zaključak Rudi Supeka iz 1961. godine, kada je ispitivao različite aspekte zajedničkog života i rada omladine svih naroda i narodnosti, pri čemu je došao do zaključka da naša omladina osjeća jak otpor prema isticanju nacionalnih razlika i da se u svojim najnaprednijim dijelovima nalazi u fazi prevladavanja tih razlika (Đurić, 1980). Demantovan je 30 godina kasnije.

Definisanje etničke grupe

Kada se pokuša definisati etnička grupa može se to učiniti preko objektivnih i subjektivnih karakteristika.

Ulrich Beck (prema Vrcanu, 1999) tvrdi da „*etničnost nije nikakva izvorna varijabla društvene diferencijacije: ona je jedan posve političko-birokratski konstrukt.*” Eric Hobsbawm (1993) pod etničkom grupom smatra „*svaku grupu koja se sama, kao cjelina, razlikuje od drugih grupa koje žive i djeluju na datom teritoriju, koja ima zajedničko ime s pretpostavljenim karakteristikama koji je razlikuju od drugih, s takođe realnim ili pretpostavljenim karakteristikama koje su zajedničke svim njenim članovima...*” Ovakvom definicijom Hobsbawm nastoji da ukloni problem definicije etničke grupe i da prikaže da su u njenoj osnovi interes i politički motivi. Šiber (1998) psihološki aspekt nacije/etničke definiše kao osjećaj pripadnosti, zajedništva, te kao sistem stavova prema vlastitoj nacionalnoj/etničkoj grupi. Nacionalni osjećaj je osjećaj pripadnosti koji se oblikuje unutar jedne određene društvene grupe. Pojedinaac preuzima kulturu, oblike ponašanja i vrednovanja, te se osjeća kao jedan od pripadnika grupe. Ipak, osim toga što je nacionalni osjećaj subjektivna kategorija, on u velikoj mjeri zavisi od ponašanja drugih prema nama, te o njihovom vrjednovanju naše nacionalne identifikacije.

Anthony Smith (1998) etničku grupu definiše preko šest glavnih atributa:

1. kolektivno vlastito ime,
2. mit o zajedničkom porjeklu,
3. zajednička istorijska sjećanja,
4. jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture,
5. povezanost s određenom „domovinom” i
6. osjećanje solidarnosti kod značajnih djelova populacije.

Jasno nam je da najveći broj atributa kojima Smith definiše etničku grupu ima kulturnu, istorijsku, ali i subjektivnu komponentu. On ističe da je jedan od najznačajnijih faktora za formiranje etničke grupe upravo mit o zajedničkom porijeklu, koji se više bazira na uvjerenju nego na činjenicama. Sa ovim se slaže i Horovic (prema Smith, 1998), koji tvrdi da

pripadnici etničke grupe smatraju da je etnija sastavljena od uzajamno povezanih porodica i da oni tvore jednu „veliku porodicu”.

Burgess (prema Putinja i Stref-Fenar, 1997) etnicitet definiše prema sljedećim kriterijumima:

1. pripadništvo grupi,
2. etnički identitet,
3. svijest o grupnom pripadanju i/ili različitosti,
4. afektivna privrženost vezama zasnovanim na zajedničkoj i tobožnjoj prošlosti, te na zajedničkim ciljevima ili interesima i
5. crte uobličene ili diferencirane „markerima” (tradicija, amblemi, kultura, teritorija, biologija).

Benedikt (prema Milošević Đorđević, 2003) kao suštinsko obilježje identiteta vidi jezik. Jezici su ukorijenjeni dublje od bilo čega drugog u današnjem društvu. Pri tome, ovaj autor naglašava da je za etnički identitet važniji lokalni dijalekat i način govora mnogo više od nacionalnog govora.

2.3.4 Sociološki pristup izučavanju nacionalnog i etničkog identiteta

Iako literature o nacionalizmu i etnicitetu ima svakim danom sve više, još uvijek se nije pojavila teorija koja bi uspjela da objedini sve empirijske nalaze do kojih su došli sociolozi, antropolozi i psiholozi (Katunarić, 2003). Takođe, hiperprodukcija tekstova o nacionalizmu i etničkoj pripadnosti stvorila je priličnu pojmovnu zbrku (Eriksen, 2004), pa je nekada veoma teško razlikovati da li neki od autora govori o naciji ili etničkoj grupi, kako je mi definišemo.

Generalno gledajući, teorije o nastanku etničkih grupa i nacija možemo svrstati u dvije osnovne grupe. U prvu grupu spadaju primordijalne teorije koje smatraju da su nacije trajni entiteti, dok modernisti smatraju da su nacije proizvod modernog doba, npr. štamparskog kapitalizma, kao što tvrdi Benedikt Anderson ili pak proizvod industrijalizacije, kao što tvrdi Ernst Gelner. Između ove dvije krajnosti nalazi se Smitov etnosimbolistički pristup naciji.

Prikazaćemo neke sociološke teorije o etničkom identitetu:

1. Primordijalna teorija i sociobiološka teorija;
2. Instrumentalistička teorija;
3. Etnosimbolički pristup naciji;
4. Konstruktivističke teorije;
5. Situacionističke teorije;
6. Teorije koje naglašavaju funkcionalnost etničkog identiteta i
7. Interakcionistički pristup naciji.

Primordijalna i sociobiološka teorija

Iako je ova teorija odavno napuštena, bitno je spomenuti je zbog toga što se ovo učenje često implicitno provlači u nacionalističkoj retorici. Prema ovoj teoriji, čovjek se rađa s konstitutivnim elementima svog etničkog identiteta ili ih stiče odmah po rođenju. Ti elementi su fizičke karakteristike, prezime, plemenska ili vjerska pripadnost i oni pojedinca povezuju sa precima. Primordijalisti smatraju da iz ove biološke ukorijenjenosti proizilazi „a priori” privrženost etničkoj grupi, što se najčešće opisuje kao „mentalitet, senzibilnost”. Etnički identitet nije nešto što pojedinac može da bira. To je „bazni” grupni identitet koji prenosi emocije, instikte, uspomene kolektiva na članove grupe. Otuda ne smije da nas iznenadi kada se o etničkoj grupi govori kao o „kući”, „ognjištu” koje pojedincu pruža sigurnost, osjećanje pripadanja i utočište.

Ovakvo viđenje nacije je napušteno u drugoj polovini XX vijeka, a kritičari ove teorije zamijeraju primordijalistima da namjerno zanemaruju ekonomsko i društveno okruženje u kojima se formira i ispoljava etnički identitet. Druga kritika se odnosi na sam pojam etničkog identiteta u čijoj su osnovi afekti i emocije, i to je nešto što je što je neizrecivo i mistično, a samim tim i teško za analizu i proučavanje. Primordijalisti teško da mogu da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Šta je sa ljudima koji imaju više etničkih identiteta (djeca iz mješovitih brakova)?
2. Šta je sa ljudima kojima etnički identitet nije primaran identitet?

3. Kako objasniti da etnički identitet nekih pojedinca varira i po kvalitetu i po kvantitetu tokom života, u zavisnosti od društvenog konteksta?

Kao nova verzija primordijalističkih teorija pojavljuje se sociobiološka teorija. Glavni predstavnik ovog učenja je Pierue Van den Bergheu (1995). U korijenu ove teorije je biološka teorema o altruizmu, što se može posmatrati i kao genetski egoizam. Ljudska bića, kao i životinje, su genetički programirana za maksimiranje svojih izgleda na uspjeh u reprodukciji ali se to ne odnosi samo na reprodukciju gena pojedinca, nego i na gene njegove rodbine. Iz toga proizilazi da se etnička grupa doživljava kao proširena porodica i da je njen cilj da opstane i proširi se. Za ovu teoriju nepotizam je nešto što je prirodno i u funkciji uspjeha grupe. Sociobiolozi smatraju da su etnička osjećanja i oblici ponašanja koji iz njih proizilaze, genetički programirana. Etnička pripadnost se izražava kao univerzalna činjenica ljudskog ponašanja. Samo učestvovanje u društvenom životu grupe je bitno i ima za cilj opstanak grupe i njenu reprodukciju.

Instrumentalistička teorija

U osnovi ove teorijske postavke je shvatanje da je etnički identitet promjenjiv, fluidan i vezan za posebne okolnosti. U zavisnosti od situacije, ljudi više ili manje naglašavaju svoju etničku pripadnost (i kvalitet i intenzitet). Etničke grupe su interesne, vještački održavane i postoje isključivo iz praktičnih razloga. Ova teorijska postavka ne isključuje iracionalne i emotivne komponente etničkog identiteta. To se najbolje može vidjeti na primjeru međuetničkih sukoba, kada dolazi do preplitanja interesnih i emotivnih komponenti. Unutar ove teorijske postavke izdvaja se nekoliko teorija, etničkog takmičenja i etničke segregacije, koje se razlikuju po tome na koje spoljašnje faktore stavljaju akcenat.

Osnovni nedostaci ovih teorija su:

1. Etnički identitet je postavljen izvan pojedinca, ali ponekad predstavlja suštinsku karakteristiku pojedinca;

2. Etnički identitet često može da predstavlja jak mobilizatorski faktor i to se teško može objasniti ako se prihvati samo njegova instrumentalna funkcija.

Etnosimbolistički pristup naciji

Najvažniji predstavnik ovog pristupa jeste britanski sociolog Anthony Smith (1998). Suština njegovog pristupa je u pravljenju sinteze između modernističke i perenialističke istraživačke tradicije. Ovaj sociolog jasno pravi razliku između etničke grupe i nacije. Smith je uveliko prihvatio neke od osnovnih postavki teorije mnogovjekovnog postojanja nacije. U središtu etnosimbolističkog pristupa je, kao što i sam naziv ukazuje, istraživanje etničkih i religijskih mitova o porijeklu etničke grupe, kao i mitova o izabranom narodu i zlatnom dobu, koji su postali osnova kasnijih nacionalnih mitova. Kroz složenu kombinaciju mitova, kolektivnih sjećanja manje ili više udaljenih od stvarne prošlosti etničkih grupa te stvarne prošlosti, koju je zabilježila domaća i strana kritička historiografija, stvara se jedna nacija. Ovu kombinaciju mitova i istorije on naziva etnoistorijom. Za etnosimboliste analiziranje posebnih etnoistorija jeste jedan od osnovnih zadataka pri proučavanju modernih nacija, jer bogatstvo etnoistorije neke etničke grupe nam omogućava da nacionalističkom propagandom lakše podstaknemo širenje nacionalne svijesti i pretvaranje etničke grupe u naciju.

Kritičari etnosimbolizma ističu pretjeran naglasak na kulturnim činiocima na uštrb političkih i ekonomskih. Oni smatraju da je zanemarena uloga države u objašnjenju nastanka nacije. Ovom pristupu se zamjera i preneglašavanje neracionalnih sastojaka u nacionalnoj svijesti i delovanju nacionalista. Veoma često pojedinci postaju nacionalisti zato što mogu da ostvare neke beneficije u odnosu na konkurente koji mogu biti druge nacionalnosti.

Konstruktivističke teorije

Ovo teorija polazi od toga da se etnički identitet gradi tokom cijelog života i da je stvar izbora svakog čovjeka ponaosob, ali je ponekad

predstavljen dubokim neizrecivim i nepromjenljivim vezama (Cornell i Hartman prema Milošević Đorđević, 2003). Etnički identitet ima dvije bitne karakteristike: *obuhvatnost* i *dodjeljivanje*. U zavisnosti od toga u kojoj mjeri etnički identitet utiče/određuje život pojedinca, govori se o jakoj ili slabo obuhvatnosti pojedinca. Osoba, često ne svojom voljom, biva opažena kao pripadnik određene etničke grupe i tada govorimo o drugoj dimenziji etničkog identiteta dodjeljivosti. Etnički identitet se formira kroz interakciju okoline i pojedinca, a njegov intenzitet varira od čovjeka do čovjeka.

Situacionističke teorije

Ovaj skup teorija u prvi plan ističe uticaj društva na formiranje etničkog identiteta. Pojedine društvene okolnosti podstiču razvoj etničkog identiteta. Siromaštvo, politička nestabilnost i ekonomsko siromaštvo u velikoj mjeri utiču na formiranje etničkog identiteta. Na našim prostorima, u proteklih petnaestak godina, jačanje etničkog identiteta prelazilo je u nacionalizam i šovinizam upravo zbog delovanja pomenutih faktora.

Teorije koje naglašavaju funkcionalnost etničkog identiteta

Horovitz (2000) etnički identitet pokušava da objasni čovjekovom potrebom za bliskošću i emocionalnom podrškom. On etničku grupu i vidi kao nadporodicu, tj. više porodica koje su fiktivno povezane. S jedne strane pojedinac želi da pripada grupi, a s druge strane i da se razlikuje od drugih.

Funkcije etničkog identiteta su:

1. Politička funkcija: postavljanje granice među grupama ukazuju na zajedničke interese i poništavanja individualnih razlika i omogućava kontrolu;
2. Jača self individue: u slučajevima nedovoljno jakih drugih identiteta pojedinca i neostvarenog razvoja (Hrnjica, 1996);
3. Zadovoljava bazičnu ljudsku potrebu da se pripada grupi.

Ove teorije jaku vezanost za sopstvenu etničku grupu opažaju kao nešto što je rigidno, negativno, kao posljedicu uprošćene i netačne percepcije i konformizma (Vasović i Kuzmanović, 1996). Poricanje ostalih identiteta zarad etničke pripadnosti loše utiče i na pojedinca.

Interakcionistički pristup naciji

Predstavnik ove teorije je norveški antropolog Barth (1997). Prema njegovom mišljenju, osjećanje i svijest o etničkoj vezanosti nastaje i održava se kontinuiranim procesom dihotomizacije između članova i nečlanova grupe, pri čemu je neophodno da ova vezanost bude izražena i potvrđena u društvenom odnosu. Za pristalice ove teorije karakteristično je odbacivanje svakog insistiranja iskonskog shvatanja nacije na unutrašnjim kvalitetima etničkih svojstava, kao što su, na primjer, jezik, religija, pismo, običaji i tradicija, kolektivno sećanje, boja kože i položaj očiju i slično, kao određujućih determinanti neke etničke vezanosti ili etničkog identiteta. Naprotiv, ova etnička svojstva su samo resursi koji se daju politizovati umješnim djelovanjem nacionalista ili državnim nacionalnim ustanovama kao što su školski sistem, vojska, nacionalna štampa, nacionalni industrijski sistem itd.

Kao veoma važni činioci javljanja i jačanja već postojećih etničkih veza mogu poslužiti različite vrste međuetničkih susretanja: ratovi, politička nestabilnost višetničkih zajednica, promjena međunarodnih okolnosti, društvena potčinjenost pojedinih društvenih grupa u nekom društvu, takmičenje različitih društvenih grupa za rijetka dobra i sl. U svakom slučaju, nisu bitne same etničke grupe, već međuetnički konteksti u kojima djelatnici u međuodnošenju određuju svoje etničke identitete (Putinja, Stref-Fenar, 1997).

Glavna zamjerka interakcionistima odnosi se na relativnu zapostavljenost izučavanja etničkih svojstava koja služe kako za postavljanje granica između etničkih grupa i posljedično stvaranje i učvršćivanje etničkih identiteta, tako i za politizovanje etničkih vezanosti i njihovo nacionalističko korišćenje u kulturnim, ekonomskim i političkim takmičenjima.

2.3.5 Psihološke teorije kolektivnog identiteta

Kao što smo ranije naglasili, pojam etničkog identiteta u okviru psihološke literature predstavlja relativno neistraženo područje, kako kod nas, tako i u svijetu. Sama činjenica da ne postoji opšteprihvaćena definicija etničkog identiteta (Phinney, 1990), te da se pojedina istraživanja, koja i jesu sprovedena, temelje na različitim polaznim definicijama ovog pojma, ukazuje na to da se jedno ključno područje socijalne psihologije tek počinje razvijati.

U jednom broju radova, etnički identitet se uglavnom definiše kao etnička komponenta socijalnog identiteta, onako kako ga definiše Tajfel (prema Turjačanin 2004): *“Dio ličnog self-koncepta koji proizilazi iz znanja o sopstvenoj pripadnosti određenoj društvenoj grupi (ili grupama), zajedno sa vrijednostima i emocionalnim značenjem vezanim za to grupno članstvo”*. Pored ove grupe radova koja naglašava osjećanja identifikacije, zajedničkih stavova i osjećanja, druga vrsta definicija naglašava kulturološke aspekte etničkog identiteta, kao što su jezik, ponašanje, vrijednosti i znanja o zajedničkoj etničkoj istoriji.

Većina navedenih radova objašnjava dobijene rezultate na osnovu tri teorijska polazišta (prema Turjačanin, 2004): a) teorije socijalnog identiteta, b) teorije akulturacije i c) razvojne teorije formiranja identiteta.

Teorija socijalnog identiteta

Tajfel i Turner su tvorci ove teorije i oni smatraju da identitet svakog čovjeka podrazumijeva postojanje socijalnog identiteta, koji proizilazi iz pripadnosti pojedinca različitim grupama. Samo članstvo u grupi dovodi do razvijanja osjećaja pripadnosti, što doprinosi pozitivnom samopoimanju. Primarna motivacija pojedinca, kao člana grupe, je razvijanje pozitivnog socijalnog identiteta, jer takav identitet doprinosi njegovom psihičkom zdravlju, osjećaju sigurnosti, vlastite vrijednosti, samopoštovanju, osjećaju pripadanja društvu. Da bi se to ostvarilo, grupa se nastoji pozitivno vrednovati. No kada pripadnost određenoj grupi ne donosi navedene dobrobiti nego razvija suprotne efekte (smanjenje samopouzdanja, gubitak osjećaja vlastite vrijednosti), govorimo o

negativnom socijalnom identitetu. To se često javlja kada neka manjinska grupa dođe u interakciju sa nekom većinskom grupom i tada se često kod pripadnika manjinske grupe razvija nisko samopoštovanje, jer pojedinac može sebe da opaža kao pripadnika inferiorne grupe.

Ovo stanje se može razriješiti na nekoliko načina:

1. Prvi način je odbacivanje trenutnog socijalnog identiteta i prelaz u dominantnu grupu, ali to može izazvati negativne psihološke posljedice. To je nemoguće učiniti ako su granice grupe čvrste (npr. rasa, vjeroispovjest);
2. Drugi način razrješenja negativnog socijalnog identiteta je zadržavanje postojećeg identiteta i razvijanje mehanizama „odbrane” svoje grupe. To se ostvaruje razvojem ponosa unutar grupe, upoređujući neku „jaku” osobinu svoje grupe sa osobinama grupe koja nije dominantna;
3. Treći je mehanizam reinterpretacija nepovoljnih karakteristika, odnosno zanemarivanje onih dimenzija poređenja na kojima bi poređenje za inferiornu grupu bilo nepovoljno i traženje novih dimenzija na kojima će ocjene biti povoljnije.

Najizrazitija identifikacija s grupom javiće se kada su granice među grupama nepropusne, kada su statusni odnosi nestabilni i kada se razlike percipiraju kao nelegitimne (Tajfel i Turner, 1986).

Ako se pojedinac nađe pod uticajem dvije različite kulture, postoji mogućnost identifikacije sa obje kulture. Takva situacija može nepovoljno uticati na formiranje identiteta usljed konflikta vrijednosti, stavova i normi kod onih etničkih grupa koje su bitno različite. Pozitivan uticaj dvaju različitih kultura postoji kada su kulture sličnih vrijednosti, stavova i normi, a to doprinosi svijesti o raznolikosti.

Teorija akulturacije

Kod ovog modela se naglašava da o nacionalnom identitetu možemo govoriti samo u slučaju kada postoji duži kontakt između dvije ili više etničkih grupa, što nam onda omogućava analizu širih promjena kulturnih stavova, vrijednosti i ponašanja, pri čemu se poseban naglasak

stavlja na odnos manjinske prema dominantnoj grupi. Nacionalni identitet se onda može posmatrati kao jedan od aspekata akulturacije kroz dva različita teorijska modela:

1. Linearni/bipolarni model – koji pretpostavlja da su etnički identitet i akulturacija međusobno isključivi, što znači da jačim uključivanjem u širu zajednicu slabi etnički identitet i obrnuto.
2. Dvodimenzionalni model – pretpostavlja da pojedinac može biti nezavisno vezan za vlastitu, manjinsku i za dominantnu kulturu. Praktično to znači da članovi manjinskih grupa mogu biti manje ili više vezani za obje kulture, koje se međusobno ne potiru.

Prema stepenu identifikacije s manjinskom i dominantnom grupom razlikujemo četiri tipa orijentacije (Phinney, 1990) :

1. bikulturalizam,
2. asimilacija,
3. separacija,
4. marginalizacija.

Bikulturalizam se odnosi na snažnu identifikaciju s obje kulture. Ova orijentacija se odnosi na osobe koje prihvataju svoje porijeklo i njeguju tu vezu, te istovremeno u istoj mjeri prihvataju i cijene dominantnu kulturu u kojoj žive. Asimilacija je snažna identifikacija s dominantnom, a slaba s vlastitom kulturom. Separacija je snažna identifikacija s vlastitom, a slaba s dominantnom kulturom. Marginalizacija je slaba identifikacija s bilo kojom kulturom.

Razvojne teorije

U okviru razvojnih teorija etnički identitet predstavlja dinamičan koncept koji je promjenljiv u vremenu i kontekstu. U osnovi ovog učenja nalazi se Eriksonova teorija formiranja ego-identiteta, u kojoj ostvareni identitet predstavlja rezultat dugotrajnog eksperimentisanja i istraživanja (Fulgosi, 1983).

Phinney (1990) ovaj koncept preuzima i koristi kada opisuje razvoj etničkog identiteta, pri čemu navodi tri faze njegova razvoja.

Faza difuznog identiteta

U ovoj fazi se nalaze adolescenti i sve osobe koje nisu nikad istraživale etnički identitet. Kod pripadnika etničkih manjina u ovoj fazi javlja se preferencija dominantne kulture. Pojedincima iz manjinskih grupa mnogo je važnije da se pozicioniraju u društvu, nego preispitivanje etničkog identiteta. Pojedinaac nema vremena ili ne želi da se bavi ovim pitanjem. Takođe, postoji mogućnost da roditelji preuzmu većinski identitet, pa pojedinac jednostavno preuzme stavove roditelja, bez vlastitog istraživanja.

Faza istraživanja

Manifestuje se kroz uključivanje pojedinca u život vlastite etničke grupe, a svijest o pripadnosti vlastitoj grupi raste kroz različite aktivnosti: učestvovanje u kulturnim događanjima, školovanje, čitanje, informisanje i dr.

Internalizacija identiteta

Rezultat je istraživačke aktivnosti pojedinca, a podrazumijeva razumijevanje i vrednovanje vlastite etničnosti. Značenje internaliziranog identiteta je različito kod svakog pojedinca i grupe, jer postoje različita individualna i kolektivna iskustva. Internalizovani etnički identitet ne znači nužno visok stepen etničke uključenosti, jer pojedinac može biti svjestan etničke pripadnosti, a ne upražnjavati običaje. Moramo imati u vidu da je ovo proces i da može ponovo doći do preispitivanja identiteta i njegovog značenja.

Nikako ne smijemo zaboraviti da u korijenu etničkog identiteta nisu samo racionalni elementi, već da je to praćeno jakim emocijama. Mitovi, osjećanje zajedničke pripadnosti i isticanje kolektivne sudbine su zasićeni afektima, što etničkoj pripadnosti i etničkom identitetu daje veliku pokretačku moć.

Komponente etničkog identiteta

Jedno od osnovnih pitanja koje se nameće istraživačima je koje su to komponente nacionalnog identiteta mjerljive, tj. na koji način se on manifestuje. Phinney (1990) ističe četiri komponente etničkog identiteta.

1. Komponenta samoidentifikacije – pojedinac sebe opaža kao člana određene nacionalne grupe. Samoidentifikacija može biti određena porijeklom, ali je moguća i kao iskaz vlastitog opredjeljenja.
2. Osjećaj pripadnosti određenoj grupi. Taj osjećaj može po intenzitetu varirati od vrlo snažnog osjećaja pripadnosti, gdje je emocionalna vezanost jaka, pa do osjećaja samo formalne pripadnosti grupi pri čemu postoji odsustvo emocionalne vezanosti.
3. Pozitivan ili negativan stav prema članstvu u grupi. Biti član neke grupe ne znači nužno i imati pozitivan stav prema toj grupi. Pozitivni stavovi se manifestuju kroz ponos, zadovoljstvo pripadnošću grupi, prihvatanje vlastite grupe. Izražavanje negativnih stavova ukazuje na odbijanje i poricanje vlastitog nacionalnog identiteta, a manifestuje se i kao želja za prelazak u drugu etničku grupu.
4. Uključenost u rad etničke grupe – odnosi se na učestvovanje u njegovanju vlastite nacionalne tradicije i kulture. Uključenost se najbolje manifestuje kroz upotrebu jezika, način sklapanja prijateljskih i intimnih veza, učestvovanje u formiranju nacionalnih institucija (zavičajni klubovi, društva) i dr.

Gore navedene komponente nacionalnog identiteta proizašle su iz istraživanja rađenih u zemljama s visokim stepenom multikulturalnosti, kao što su Sjedinjene Američke Države, i na uzorcima etničkih manjina. Implicitna pretpostavka ovih istraživanja je da se samo manjinske grupe mogu suočavati s promjenama vlastitog nacionalnog i etničkog identiteta koji zbog kontakta s većinskom grupom može biti ugrožen. Ostaje otvoreno pitanje kako manjinske grupe utiču na identitete ljudi iz većinskih grupa.

Istraživanje Rota i Havelke iz 1973. godine (Havelka, 1984), na uzorku od 790 srednjoškolaca u Beogradu i Kragujevcu, je pokazalo da postoji pet oblika „nacionalne vezanosti“:

1. isključiva nacionalna vezanost,
2. istaknuta nacionalna vezanost,
3. podijeljena nacionalna vezanost,
4. opštjeljudska vezanost i
5. nepostojanje nacionalne vezanosti.

Pokazalo se da kod mladih ljudi u ova dva grada postoji svih pet oblika nacionalne vezanosti, ali je postojala razlika u intenzitetu te vezanosti i njenoj zastupljenosti. Najrasprostranjeniji oblik vezanosti je bila podijeljena vezanost, a slijede opštjeljudska vezanost, istaknuta nacionalna vezanost, odsustvo nacionalne vezanosti dok je najmanje bila prisutna isključiva nacionalna vezanost. Zanimljivo je, ali ne i iznenađujuće, postojanje pozitivne i visoke korelacije između isključive i istaknute nacionalne vezanosti i ograničene vezanosti za jugoslovenstvo. Ovo istraživanje nam pokazuje da je, pored identifikovanih oblika nacionalne vezanosti, prije nepunih četrdeset godina u bivšoj Jugoslaviji vezanost za sopstvenu etničku grupu bila slaba.

Etnički identitet i etnocentrizam

Iako se naše istraživanje ne bavi neposredno etnocentrizmom, moramo ga spomenuti zbog toga što on predstavlja ekstreman oblik etničke i nacionalne vezanosti. Etnička vezanost se može sagledati kao kontinuum na čijem se jednom kraju nalazi anacionalnost i kosmopolitizam, a na drugom kraju nacionalizam, etnocentrizam i šovinizam. Osim toga, sve ono što se dešavalo na Balkanu u proteklih petnaestak godina, pokazalo je svu pogubnost ovakvih stavova koji su u jednom trenutku postali vodeća ideologija skoro svih naroda.

Voleman (prema Đuriću, 1995) etnocentrizam definiše kao „tendenciju da se neka grupa, obično nacionalna ili etnička, smatra superiornijom od ostalih grupa, koristeći, pri tome, svoju grupu ili grupe, kao referentni okvir prema kojem se ostale grupe ocjenjuju. To je sindrom

ličnosti koji se karakteriše percepcijom društvene stvarnosti, sastavljen od in-grupa i njima neprijateljskih out-grupa, stereotipnog opažanja ljudi kao pozitivnih ili negativnih, u zavisnosti od njihove pripadnosti in ili out-grupi, to su autoritarni i ka moći orijentisani društveni odnosi.”

U knjizi „*Autoritarna ličnost*” Adorno (Adorno et al, 1950) i saradnici etnocentrizam vide kao sindrom stavova koji su povezani sa političkim i ekonomskim konzervativizmom kao i sa antisemitizmom. Etnocentrizam, konzervativizam i antisemitizam su međusobno povezani i čine antidemokratsku orijentaciju u čijoj je osnovi autoritarna struktura ličnosti.

Gickov (prema Đuriću, 1995) etnocentrizam definiše kao „*mehanizam koji djeluje da pojača negativnost stavova prema spoljnim grupama. Etnocentrizam je tendencija grupe da upotrebljava norme svoje grupe u procjenjivanju ponašanja drugih grupa*”.

Kao što vidimo, u osnovi svih navedenih definicija etnocentrizma karakteristično je pripisivanje pozitivnih osobina i kvaliteta grupi kojoj pripadamo u odnosu na druge grupe. Odatle proizilazi da je vlastita etnička grupa superiornija u odnosu na druge narode. Vlastita grupa je reper (standard), i u odnosu na nju pojedinac procjenjuje i vrednuje pripadnike drugih etničkih grupa. Etnocentrizam je povezan, tj. uslovljen specifičnom strukturom ličnosti, ali i uticajem socijalnih činilaca.

2.3.6 Istraživanje nacionalizma i nacionalne vezanosti kod nas i u regionu

Prikazaćemo neka istraživanja iz zemlje i regiona koja su se neposredno ili posredno bavili etničkim identitetom da bismo mogli dobiti, koliko-toliko, realnu sliku u kakvim društvenom miljeu odrastaju naša djeca.

U istraživanju etničkog identiteta Đurić (1995) je istraživao oblike i stepen nacionalne vezanosti 255 učenika i studenata srpske nacionalnosti u Novom Sadu. Rezultati su pokazali da ispitanici prihvataju tvrdnje podijeljene nacionalne vezanosti izražene u osjećanju pripadnosti svojoj i nekoj drugoj naciji ili opštjeljudskoj zajednici. Takođe je zastupljeno shvatanje da se ljudi razlikuju, pošto pripadaju različitim nacijama, ali da

to ne mora biti smetnja njihovom međusobnom poštovanju i saradnji. Drugi oblik vezanosti je istaknuta lojalnost, ali bez nacionalističkog isticanja vrijednosti svoje nacije iznad drugih. Skoro dvije trećine ispitanika prihvata mišljenje da pripadnici svake nacije treba da njeguju svoje nacionalne ideale i da osjećanje nacionalne pripadnosti budi kod čovjeka ponos i duhovno ga oplemenjuje. Kao treći oblik nacionalne vezanosti Đurić ističe odsustvo nacionalne lojalnosti. Ovi ispitanici odbacuju značaj nacije za pojedinca i nemaju doživljaj nacionalne pripadnosti. Ovaj oblik odnosa prema naciji ispoljava nešto više od polovine ispitanika, dok ga odbacuje oko 25% ispitanika. Opštjeljudsku vezanost Đurić ističe kao četvrti oblik vezanosti. Ona se manifestuje u shvatanju da čovjek može stvoriti bolje uslove za svoj razvoj ako napusti nacionalnu vezanost, koja je štetna i besmislena, i prihvati čovječanstvo kao opštu ljudsku zajednicu. Ovaj oblik lojalnosti prihvata 40%, a odbacuje 38% ispitanika. Najmanje ispoljen oblik lojalnosti je isključiva nacionalna vezanost. Oko 15% ispitanika prihvata, a 55% odbacuje isključivu nacionalnu vezanost. Ovaj oblik lojalnosti nabolje se može opisati pojmom etnocentrizam.

Istraživanje (Golubović i sar., 1995) je urađeno na reprezentativnom uzorku 1555 punoljetnih građana Srbije (bez Kosova). Istraživanje je pokazalo da, birajući između nacionalne, religijske, klasne, profesionalne i generacijske pripadnosti, većina građana bira naciju (49,7%) kao subjektivno najvažniju socijalnu kategoriju. Slijede profesionalna grupacija (20,1%), generacijska grupacija (19%), klasna (6,2%) i religijska pripadnost (5,1%). Autori zaključuju da je naglašena etnička pripadnost rezultat regresivnih promjena u društvu. Istraživanje je pokazalo da postoji razlika u isticanju grupne pripadnosti u zavisnosti od stepena obrazovanja. Pojedinci sa završenom osnovnom školom u 60,6% slučajeva ističu etnički identitet kao najvažniju kategoriju. Građani bez osnovne škole etničku pripadnost ističu u 41,7% slučajeva, što je slučaj i sa polovinom građana sa završenom srednjom školom. Kod visoko obrazovanih ispitanika, njih 44,4%, etnička pripadnost je primarna. S obzirom na starost, mladi su u najmanjem stepenu (38%) birali etničku grupu kao primarnu, kod ostalih kategorija taj procenat je preko 50%. Imajući u vidu stepen obrazovanja istraživanje je pokazalo da se sa

etničkom grupom najviše identifikuju kvalifikovani i visoko kvalifikovani radnici, seljaci i penzioneri (preko 50%) a najmanje studenti (26,7). Nacionalna identifikacija je učestalija kod muškaraca (59,3%) nego kod žena (39,9%). Istraživanje je pokazalo da autoritarne osobe pokazuju veću sklonost ka identifikaciji sa sopstvenim etničkim i konfesionalnim grupama. Takođe je utvrđena povezanost tradicionalizma sa etničkom i konfesionalnom identifikacijom. Ispitujući intenzitet nacionalne vezanosti autori su došli do veoma zanimljivih rezultata. Trećina ispitanika (33,3%) izjavila je da im je pripadnost svojoj etničkoj grupi veoma važna, dok je približno isti procenat ispitanika (32,9%) izjavio da im je mnogo važna. Etnička pripadnost je osrednje važna za 20,4% građana, malo važna za 8,5%, a nimalo važna za 5% građana. Ekstreman intenzitet osjećanja nacionalne pripadnosti najčešće karakteriše penzionere, domaćice, radnike i seljake, dok je najmanji kod studenata. Slično kao i kod etničke pripadnosti postoji veza između stepena nacionalnih osjećanja i autoritarnosti, kao i stepena nacionalnih osjećanja i tradicionalizma.

U istraživanju povezanosti nacionalnog identiteta i socijalne distance (Čorkalo i Kamenov, 1999), na uzorku od 670 pripadnika hrvatske nacionalnosti (studenti, srednjoškolci i određen broj zaposlenih ljudi), pokazalo se da je nacionalni identitet multidimenzionalan. Autori su izdvojili četiri faktora koji opisuju 54,3% varijanse. Prvi faktor je nazvan osjećanje izražene nacionalne pripadnosti i izražava jaku nacionalnu identifikaciju. Drugi faktor autori su nazvali faktorom isključive nacionalne vezanosti i upućuje na izražen nacionalni identitet i veličenje vlastitog naroda uz naglašenu isključivost prema drugim nacijama. Treći faktor je nazvan kulturni i povjesni aspekt nacionalnog identiteta, kojima se izražava ponos vlastitom nacijom i njenom bogatom povješću i kulturom. Četvrti faktor se zove kosmopolitizam i za njega je karakteristično da ispitanici sebe prvo doživljavaju kao pripadnike ljudskog roda, dok im je nacionalnost malo ili nimalo bitna. Istraživanje je pokazalo da srednjoškolci imaju najveći skor uopšte na skali nacionalnog identiteta, kao i na svim subskalama izuzev kosmopolitizma. Dobijeni rezultati su pokazali da je nacionalni identitet više izražen kod muškaraca nego kod žena. Starije osobe imaju zraženiji etnički identitet u odnosu na mlađe, ali je zanimljivo da srednjoškolci imaju izraženiji nacionalni

identitet u odnosu na studente. Takođe, postoji statistički značajna i pozitivna korelacija između nacionalnog identiteta i autoritarnosti, religioznosti i percepcije demokratije. Tolerancija je u negativnoj, ali statistički značajnoj korelaciji sa nacionalnim identitetom.

Istraživanje „*Dimenzije etnocentrizma i nacionalna pripadnost*” (Šram, 2002) rađeno je na 396 punoljetnih građana Subotice. Faktorskom analizom izdvojene su tri latentne dimenzije etnocentrizma koje objašnjavaju 64,2% varijanse. Prvi faktor je nazvan nacionalna zatvorenost i podrazumijeva socijalno interakcijsku selektivnost. Drugi faktor je nazvan nacionalna vezanost i sadrži doživljavanje vlastite nacije kao proširenog JA. Treći faktor je nazvan mentalitet nacionalnog opsadnog stanja i u njegovoj osnovi se nalazi uvjerenje o postojanju međunacionalne zavjere protiv neke nacije. Istraživanje je pokazalo da se etnocentrizam ne može posmatrati kao jednodimenzionalan konstrukt, i kao takav ne može se posmatrati kao kontinuirana varijabla. Šram tvrdi da nacionalna zatvorenost ne mora nužno da u svojoj strukturi sadrži i afektivnu komponentu. To znači da zatvorenost unutar etničke grupe ne mora nužno da znači i postojanje velike ljubavi prema toj grupi, ali ni suprotstavljanje drugim etničkim grupama. Nacionalna zatvorenost može imati funkciju političkog odbrambenog mehanizma i time poprimiti obilježja psihološke reaktivne formacije. Nacionalna vezanost opaža se preko doživljavanja nacije kao proširenoga, tj. drugog JA. Često se nacija opaža kao proširena porodica, poistovećuju se etnička i lična sudbina, odnosno, javlja se potreba za etničkom identifikacijom. Nacionalna vezanost ne podrazumijeva obavezno i gubljenje ličnog identiteta. Mentalitet opsadnog stanja ne mora nužno uključivati postojanje nacionalne zatvorenosti ili nacionalne vezanosti. Pojedinaac može biti pod snažnim uticajem propagande o kolektivnoj nacionalnoj ugroženosti, a da u ponašanju ne manifestuje zatvorenost u interakciji sa drugim etničkim grupama i da nema visok stepen etničke identifikacije i potrebu za homogenizacijom. Autor ističe da kod ispitanika srpske nacionalnosti postoji korelacija između faktora mentaliteta nacionalnog opsadnog stanja i nacionalne zatvorenosti i nacionalne vezanosti. Šram to objašnjava uticajem propagande srpskog rukovodstva o ugroženosti srpskog naroda, kojoj su Srbi u Srbiji izloženi godinama. Nacionalna zatvorenost je najviše

prisutna kod pripadnika hrvatskog naroda i objašnjava se kao oblik reaktivne dimenzije etnocentrizma.

Istraživanje pod nazivom „*Nacionalni identitet i socijalna distanca studenata hrvatske, bošnjačke i srpske nacionalnosti*” (Kosanović, 2003) sprovedeno je na uzorku od 204 studenta različitih fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Podaci su prikupljeni tokom 2000. i 2002. godine. Istraživanje je pokazalo da postoji razlika u izraženosti nacionalnog identiteta između ispitanika hrvatske, bošnjačke i srpske nacionalnosti, pri čemu je prosječna vrijednost nacionalnog identiteta za ispitanike bošnjačke nacionalnosti statistički značajno veća od prosječne vrijednosti nacionalnog identiteta ispitanika hrvatske, te ispitanika srpske nacionalnosti. Kod ispitanika hrvatske nacionalnosti postoji statistički značajna razlika u izraženosti socijalne distance prema Bošnjacima i prema Srbima. Ispitanici bošnjačke nacionalnosti imaju značajno izraženiju prosječnu socijalnu distancu prema Srbima i najviši stepen bliskosti koji su spremni ostvariti s njima je „biti susjedi”, u odnosu na prosječnu socijalnu distancu prema Hrvatima, s kojima bi bili spremni ostvariti blizak prijateljski odnos. Ispitanici srpske nacionalnosti imaju značajno izraženu prosječnu socijalnu distancu prema Bošnjacima s kojima bi pristali da budu „susjedi”, za razliku od manje izražene socijalne distance prema Hrvatima s kojima bi bili spremni ostvariti blizak prijateljski odnos.

Doktorska disertacija Jasne Milošević Đorđević „*Nacionalni identitet: psihološka analiza naučnih i laičkih shvatanja*” (2005) rađena je na reprezentativnom uzorku od 1005 punoljetnih građana Srbije bez Kosova. Za prikupljanje podataka korišteno je kvantitativno istraživanje, dubinski intervju i fokus grupe. Kvantitativno istraživanje je pokazalo da je porodica primarna i najvažnija grupa sa kojom se identifikuju, a potom slijede nacija i vjera. Na ispitivanom uzorku (i Srba i drugačije nacionalno opredijeljenih) dominantni su visoka nacionalna vezanost i osrednji etnocentrizam. Različite kategorije stepena nacionalne vezanosti i etnocentrizma (visok, srednji i nizak) su zastupljene u približno istoj mjeri na oba ispitivana uzorka. Uzorak Srba pokazuje veći stepen religijske vezanosti od uzorka ispitanika koji su se drugačije nacionalno opredijelili. Podatak je najvjerovatnije rezultat heterogenog uzorka ispitanika koji se nisu opredijelili da su Srbi. Pored njega, zastupljeno je i instrumentalno

shvatanje nacije, kroz državljanstvo i druga državna obilježja. Faktorskom analizom izdvojena su četiri faktora nacionalnog identiteta: prvi faktor je nazvan jezik, pismo, vjera, drugi faktor naciju shvata preko porijekla, treći faktor naciju opaža preko državnih obilježja, a četvrti faktor reprezentuje naciju kao kulturno obilježje. Dubinski intervjui pokazali su da su socijalne grupe važnije starijim sagovornicima, dok su mlađi sagovornici u određenom stepenu pokazali autonomnost i negiranje vezanosti za socijalne grupe. Nacija je procijenjena kao važna socijalna grupa. Određeni broj sagovornika se afirmativno izjašnjavao u odnosu na naciju kojoj pripada, za nju se vezuju prevashodno pozitivna osjećanja (ljubav i ponos), mada je izvjestan broj, većinom mlađih, sagovornika negirao važnost nacije. Starost se nije pokazala značajnom u kvantitativnom istraživanju za percepciju važnosti nacije kao grupe dok je njen uticaj u dubinskim intervjuima jasan. Najčešće shvatanje nacionalnog identiteta je manifestovano kroz navođenje primordijalističkih obilježja kao što su: vjera, jezik, porijeklo, običaji, zajednička istorija. Stereotipni iskazi o sopstvenoj i drugim nacijama nisu bili nekritični. Pozitivna određenja Srba su bila gotovo podjednako prisutna kao i negativna određenja. Među pozitivnim određenjima najčešće su navođena tolerantnost, gostoljubivost, osjećajnost, a kao negativne sklonost ka sukobima, okrenutost ka prošlosti, nesloga... Ni u jednom slučaju nije se isticalo nekritičko veličanje sopstvene nacije niti ekstremno distanciranje od drugih nacija.

U istraživanju „*Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada*” (Kamenov i sar., 2005) učestvovalo je 800 ispitanika i to, 400 Zagrepčana i 400 Novosađana, uzrasta od 15 do 46 godina. Rezultati pokazuju da je kod obje grupe ispitanika nacionalni identitet relativno visoko izražen, a pri tome ne postoji statistički značajna razlika u izraženosti nacionalnog identiteta između ispitanika iz Novog Sada i Zagreba.

Istraživanje Puhala (2006), koje je obavljeno na studentima u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, pokazalo je da je Bošnjacima bitniji državni identitet od etničkog identiteta. Za 85% Hrvata pripadnost svome narodu je ispred pripadnosti državi. Samo 4% Srba stavlja pripadnost Bosni i Hercegovini ispred pripadnosti narodu.

U istraživanju psiholoških struktura nacionalnog i evropskog identiteta (Kajon, 2005), koje je obavljeno na uzorku od 654 ispitanika (Srbi iz Srbije i Hrvati iz Hrvatske) starosti između 16 i 45 godina, izdvojeno je pet faktora etničkog identiteta. Prvi faktor je nazvan osjećaj nacionalne pripadnosti, drugi faktor je važnost nacionalne pripadnosti za određenje identiteta, treći faktor je kosmopolitizam, a četvrti konativna komponenta nacionalnog identiteta. Peti faktor je nazvan nacionalni ponos.

2.4. DOGMATIZAM

Dogmu možemo definisati kao „*krajnje uprošćeno objašnjenje, konačna 'istina' u različitim oblastima koje se ne zasniva na racionalnom prosuđivanju već na autoritetu ili veri.*” (Bojanović, 2004; str. 44).

Istraživanjem dogmatizma bavio se Rokeach, kritikujući Adornov koncept autoritarnosti, gdje je nastojao da pokaže da se autoritarnost ne može svesti na ideološki (spoljni) sadržaj, već je dogmatizam pokazatelj unutrašnje strukture i funkcionisanje kognitivnog sklopa (prema Milas, 2004). Rokeach dogmatizmu pristupa kao sistemu uvjerenja, jer je zapazio da dogmatizam možemo naći i kod pojedinaca ekstremno lijevih i desnih ideoloških svatanja. Dogmatski duh je zatvoren i predstavlja zaokruženi kognitivni sistem i ne može se vezati za bilo koji politički sistem. U dogmatskom sistemu nema mjesta za nedoumice, dvosmislenosti ili neznanje. On pojedincu omogućava da ima jasnu i jednostavnu sliku svijeta, a to znači i jasnu i čvrstu kognitivnu strukturu. S druge strane, dogmatizam daje pojedincu odječaj sigurnosti.

Nasuprot dogmatizmu nalazi se „otvoreni duh” tj. kritičko mišljenje i spremnost da stalno i kritički preispituju i istražuju „svete” istine. Ljudi „otvorenog duha” spremni su da prime više informacija i da komuniciraju sa drugim i drugačijim. Oni ne robuju autoritetu već ih stalno provjeravaju i situaciju sagledavaju iz šire vremenske perspektive.

Dogmatizam kod mladih iz Republike Srpske se pokazao kao dobar prediktor pozitivnih stavova prema ratu, uz etničku vezanost i autoritarnost (Dušanić, 2008). Istraživanje Puhala (2010) na punoljetnim građanima Bosne i Hercegovine je pokazalo da postoji niska ali statistički

značajna korelacija između nacionalizma i dogmatizma. Kada govorimo o dogmatizmu vidimo da s porastom godina starosti raste i stepen dogmatskog mišljenja kod stanovnika Bosne i Hercegovine, dok je kod obrazovanja i veličine prihoda situacija obrnuta. Dogmatsko mišljenje je izraženije kod izbjeglica i stanovnika seoskih područja. Nije ništa neobično ako znamo da vjernici najviše prihvataju dogmatizam, jer biti vjernik znači, više ili manje, prihvatiti i vjerovati u ono što crkva propovijeda.

Istraživanje Turjačanina (2007) je pokazalo da ispitanici sa višim skorovima na skali dogmatizma više odbacuju odnose sa pripadnicima drugih naroda, a uz to pozitivnije opisuju pripadnike svog naroda.

2.5. ETNIČKA DISTANCA

Pojam socijalne distance u socijalnu psihologiju uveo je E. Bogardus, a pod uticajem sociologa Parka. Park je pod socijalnom distancom podrazumijevao različite stepene razumijevanja i osjećanja intimnosti koji se javljaju u različitim socijalnim situacijama i socijalnim odnosima, a Bogardus je formirao izvjestan broj „adekvatnih interpretacija i gradacija” tog osjećanja intimnosti. Odabrao je sedam različitih vrsta socijalnih odnosa koji se međusobno razlikuju u pogledu stepena intimnosti koji je u njima prisutan. Počevši od najintimnijeg, to su sljedeći odnosi: blisko srodstvo putem braka, članstvo u istom klubu kao izraz bliskog prijateljstva, susjedstvo, stanovanje u istoj ulici, zaposlenje u istoj profesiji, državljanstvo, stalan stanovnik jedne države, samo posjetilac zemlje i isključenje iz zemlje. Formulirani u vidu pitanja na koja se odgovara sa „da” ili „ne”, ovi odnosi čine poznatu Bogardusovu skalu socijalne distance.

Neke dileme vezane za korištenje skale socijalne distance su metodološke, a neke teorijske prirode. Važniji je teorijski problem: šta je socijalna distanca, kakva je njena veza sa stavom? Da li su to isti pojmovi koji su dobili različita imena zato što su potekli iz dva različita izvora, ili je distanca jedna od komponenti stava, možda konativna? Ekstremno negativan stav u svakom slučaju zahtijeva više od odbijanja svih kontakata sa pripadnicima date grupe. Zato i skale socijalne distance, na svom

ekstremnom negativnom polu, nekada sadrže tvrdnje koje ne ostaju na distanciranosti.

Postoji više razloga zbog kojih se distanca ne može svesti samo na stav. Prvo, velika distanca nije uvijek znak neprijateljstva, negativnog stava, već i znak koliko je grupa prema kojoj se pokazuje distanca ispitaniku nepoznata, tuđa. Društvena distanca je određena i društvenim normama koje postoje u društvu. Kastinski sistem, na primjer, zahtijeva jasnu i veliku socijalnu distancu između klasa, koju ne zasniva na neprijateljstvu između kasti (Havelka, Kuzmanović, Popadić, 1993).

Kao što smo ranije naglasili, pojam etničke distance je nastao u Sjedinjenim Američkim Državama, ali je danas teško naći radove o ovoj temu u zemljama zapadne demokratije. Jedno od mogućih objašnjenja leži u tome da je sam pojam «etničkog» pomalo zaboravljen u Zapadnoj Evropi i SAD, a da se pojam nacije vezuje za mesto rođenja i boravka (dakle za državljanstvo), a ne, kako je to slučaj sa istočnom i južnom Evropom, sa mitovima, kulturom, pa čak i jezikom predaka (Gelner, 1997; Smit, 1998). Na našim prostorim, ali i u cijeloj Istočnoj Evropi, pitanje etničke distance je, nažalost, veoma aktuelno.

2.5.1 Istraživanje etničke distance u zemljama regiona

Istraživanje etničke distance i etničkih stereotipa nema dugu tradiciju u kod nas. Sve do kraja osamdesetih godina kod nas se moglo čuti da su etnička distanca i etnički stereotipi nešto što je u socijalističkom društvu prevaziđeno, a time nije ni vrijedno istraživanja. U ovom radu prikazaćemo samo ona istraživanja od devedesetih godina do danas na teritoriji BiH.

Ispitujući opštu distanciranost na uzorku od 4232 odraslih ispitanika sa područja čitave SFRJ 1990. godine, Pantić nalazi (u Baćević i sar., 1991), da su grupe koje pokazuju najmanju distanciranost Jugosloveni iz BiH (56%), Muslimani iz BiH (51%), Srbi iz BiH (47%), a onda slijede ostale nacionalne grupe. Dakle, i u ovom istraživanju opet se pokazala paradoksalna činjenica o najvećoj otvorenosti etničkih grupa u BiH, a koja je kasnije eksplodirala u najkrvavije sukobe na prostorima bivše SFRJ.

Istraživanje V. Turjačanina (2000) je izvršeno tokom novembra 1999. godine u Banjaluci, Prijedoru, Prnjavoru, Derventi i Doboju u Republici Srpskoj. Predmet istraživanja bila je etnička distanca osnovaca, srednjoškolaca i studenata prema pojedinim narodima čiji su vojnici u sastavu SFOR-a, te prema nekim narodima sa područja bivše SFRJ. Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanici najviše odbacuju odnose sa Albancima (etnička distanca je najveća), potom sa Romima, Bošnjacima, Njemcima, Hrvatima, Amerikancima i Englezima, slijede Italijani i Španci, dok se najmanje odbacuju Rusi. Prihvatanje Srba je skoro stopostotno. Osnovci pokazuju najmanje prihvatanje odnosa sa pripadnicima drugih naroda, slijede srednjoškolci, dok su studenti najotvoreniji, tj. najmanje distancirani. Razlike između ovih grupa su značajne u slučaju svih naroda i to na nivou 0.01. Ispitanici iz grada više prihvataju ponuđene odnose od ispitanika sa sela.

Komparativno istraživanje urađeno 2001. na uzorku od 148 studenata psihologije banjalučkog i sarajevskog Univerziteta (Turjačanin i sar., 2002) pokazalo je da se bošnjački (iz Sarajeva) i srpski (iz Banjaluke) ispitanici ne razlikuju značajno po distancama prema trećim narodima – jednako dobro prihvataju odnose sa Italijanima, Englezima, Portugalcima i Nijemcima. Ipak, najveće distance su se pokazale između bošnjačkih i srpskih ispitanika, i to obostrano, tako da, nažalost, ostaje činjenica da su međusobne distance najbližih susjeda najveće.

Istraživanje (Puhalo, 2003) urađeno u junu 2002. godine na uzorku od 1850 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine pokazalo je da građani Federacije BiH najviše odbacuju Rome, potom Albance i Makedonce. Slijede Crnogorci i Srbi. Najviše se prihvataju Slovenci i Hrvati. Građani Republike Srpske najmanje prihvataju bosanske Muslimane (Bošnjake) i Rome. Slijede Hrvati, Slovenci i Makedonci, a najmanje se odbacuju Crnogorci.

U istraživanju (Turjačanin, 2004) nacionalnih stavova srednjoškolaca Banje Luke i Sarajeva pokazalo se da je distanca prema pripadnicima drugih naroda više izražena u banjalučkom uzorku nego u sarajevskom. Sarajevski ispitanici najviše prihvataju odnose sa Italijanima. Slijede Nijemci i Hrvati, zatim Srbi i na kraju Romi. Banjalučki ispitanici se

najmanje distanciraju od Italijana. Slijede Hrvati, zatim Nijemci, Bošnjaci i Romi.

U februaru i martu 2004. godine (Opačić i sar., 2005) sprovedeno je istraživanje na prigodnom uzorku od 1502 ispitanika iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, starosti između 25 i 70 godina. Rezultati pokazuju da oko 15% Srba ne želi da vidi Albance čak ni kao turiste u svojoj zemlji. Oko 12% Hrvata ne želi kao turiste u svojoj zemlji da vidi Srbe i Albance, dok 11% Hrvata ne želi da vidi Rome ni kao turiste. Za 10% Bošnjaka Srbi nisu poželjni ni kao turisti. U svojoj zemlji 11% Bošnjaka ne želi da ima Srbe za sugrađane. Bošnjake kao sugrađane ne želi 10% Srba, dok 20% izjavljuje da se protivi da ima sugrađane Albance. Hrvati ne vole da imaju kao sugrađane Rome, Albance i Srbe. Radu sa Srbinom u istoj firmi protivi se 10% Bošnjaka. Hrvati ne žele da rade sa Albancima i Romima (16%), potom Srbima (13%) i Crnogorcima (10%). Srbi nemaju želju da rade sa Albancima (21%), Bošnjacima (11%) i Romima (10%). Srbi nisu poželjni kao komšije za 15% Bošnjaka. Hrvati za komšije ne bi voljeli Rome (19%), Albance (22%) i Srbe (15%). Srbima kao komšije malo koji narod odgovara. Najviše obacuju Albance (30%), Rome (19%), Bošnjake (16%) i Hrvate (15%). Bošnjacima je najmanje prihvatljivo da imaju prijatelje među Srbima (22%), Romima (15%). Za 21% Hrvata neprihvatljivo je da imaju za prijatelja pripadnika romskog naroda, 19% se protivi prijateljstvu sa Albancem, dok se 15% protivi prijateljstvu sa Srbima. Srbi se najviše protive prijateljstvu sa Albancima (31%), Romima (19%), Hrvatima i Bošnjacima (18%).

Istraživanje Puhala i Agencije Partner MCA (2007) na stanovnicima opštine Srebrenica pokazalo je da stanovnici Srebrenice imaju izraženu etničku distancu prema drugim narodima koji žive u Bosni i Hercegovini. Bošnjaci više odbacuju ponuđene odnose sa Srbima, nego Srbi ponuđene odnose prema Bošnjacima. Najveći broj i Bošnjaka i Srba je spreman da prihvati druge narode kao komšije, ali je malo onih koji su spremni da uspostave bliskije odnose poput braka. Zanimljivo je da i Srbi i Bošnjaci ističu da su spremni da se druže sa pripadnicima drugih naroda, ali to je zbog toga što mogu da kontrolišu kvalitet i kvantitet tih odnosa i u svakom trenutku mogu to drugarstvo da prekinu. Srbi i Bošnjaci se ne razlikuju u stepenu izraženosti etničke distance prema Hrvatima i Romima. Ovo se

može objasniti na više načina. Prije svega, u Srebrenici skoro da i nema pripadnika hrvatskog naroda, tako da i Srbi i Bošnjaci nemaju neposrednog iskustva tj. konflikta sa tim narodom. Moramo imati na umu da su Hrvati, od devedesetih godina prošlog vijeka do danas, od strane Srba i Bošnjaka opažani i kao saveznici i kao neprijatelji, što je svakako uticalo na to da ova dva naroda jednako prihvataju ili odbacuju ponuđene odnose sa njima. Kod Roma je situacija drugačija. Pripadnici ovog naroda su žrtve predrasuda koje o njima imaju drugi narodi, pa i Srbi i Hrvati iz Srebrenice. Možemo govoriti o elementima rasizma kod Bošnjaka i Srba prema Romima. To se najbolje može vidjeti u izjavi da najveći broj njih ne želi da primi krv od pripadnika ovog naroda. Tako dolazimo do apsurd da su Bošnjaci i Srbi spremniji da žive jedni sa drugima, i pored svega što su jedni drugima uradili, nego sa Romima.

Prema istraživanjima UNDP u 2007. i 2008. godini⁴ godini, etnička distanca građana Bosne i Hercegovine varira. U odnosu na kraj 2007. godine, na području sa hrvatskom većinom opada procenat ispitanika koji se potpuno ili uglavnom slažu da žive u istoj državi sa Bošnjacima (sa 85.7% na 81.6%). Procenat ispitanika Hrvata kojima je prihvatljivo da Bošnjaci žive u njihovom susjedstvu opada od novembra 2007. godine, kada je iznosio 80.5%, na 76.7% u novembru 2008. godine. Procenat ispitanika na području sa hrvatskom većinom, za koje je potpuno ili uglavnom neprihvatljivo da njihova djeca idu u istu školu sa Bošnjacima, u ovoj godini raste u odnosu na prošlu godinu (21% na 24.6%). Opada i procenat ispitanika sa hrvatskog područja kojima je prihvatljivo da član njihove porodice stupi u brak sa pripadnikom bošnjačke nacionalnosti sa 31.6% na 28.1%. Tokom 2008. godine rastao je procenat ispitanika u Republici Srpskoj kojima je prihvatljivo da žive u istoj državi sa Bošnjacima. Taj procenat je u novembru 2007. godine iznosio 67%, a u novembru 2008. godine 76%. U odnosu na prošlu godinu raste i procenat ispitanika kojima je prihvatljivo da Bošnjaci žive u njihovom susjedstvu, i to sa 65% na 74.3%. Procenat ispitanika na području sa srpskom većinom, kojima je prihvatljivo da njihova djeca idu u istu školu sa djecom Bošnjaka, je tokom 2008. godine varirao. U prvom kvartalu je procenat u porastu u

⁴ <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=87>

odnosu na posljednji kvartal u prethodnoj godini, da bi u drugom kvartalu opao, te se ponovo povećao na kraju 2008. godine i iznosi 74.1%. Raste i procenat ispitanika u Republici Srpskoj kojima je prihvatljivo da član njihove porodice stupi u brak sa pripadnikom bošnjačke nacionalnosti, sa 26.5% u novembru 2007. godine, na 35.1% u novembru 2008. godine. Na području sa većinskim bošnjačkim stanovništvom procenat ispitanika kojima je prihvatljivo da žive u istoj državi sa Hrvatima na kraju 2008. godine opada na 95.3%, u odnosu na novembar 2007. godine, kada je ovaj procenat bio veoma visok i iznosio 97.9%. U ovoj godini postepeno opada procenat ispitanika koji u potpunosti ili uglavnom prihvataju da njihova djeca idu u školu sa djecom Hrvata. U novembru 2007. godine, ovaj procenat je iznosio 97.3%, dok u novembru 2008. godine taj procenat iznosi 94.8%. Procenat ispitanika na području sa bošnjačkom većinom kojima je prihvatljivo da član njihove obitelji stupi u brak sa nekim ko je hrvatske nacionalnosti opada u odnosu na prošlu godinu (sa 50.8% na 33.2%). Na području Republike Srpske u 2008. godini raste procenat ispitanika kojima je u potpunosti ili uglavnom prihvatljivo da žive u istoj državi sa Hrvatima (sa 69.4% u novembru 2007. godine, na 77.6% u novembru 2008. godine). Bilježi se pozitivan pad procenta ispitanika kojima je neprihvatljivo da žive u istom susjedstvu sa Hrvatima (28.7%, novembar 2007. godine – 21.7%, novembar 2008. godine). Opada i procenat ispitanika na području Republike Srpske kojima je u potpunosti ili uglavnom neprihvatljivo da njihova djeca idu u školu sa djecom Hrvata, i to sa 28.5% na kraju prošle godine, na 22.8% na kraju ove godine. Opada procenat ispitanika na području sa bošnjačkom većinom koji smatraju da je prihvatljiv suživot sa Srbima u istoj državi (92,6%), dok u odnosu na kraj prošle godine opada procenat i hrvatskih ispitanika koji to smatraju, i to sa 83% na 79.7%. U odnosu na kraj prošle godine pada procenat bošnjačkih ispitanika koji uglavnom ili u potpunosti podržavaju da žive u istom susjedstvu sa Srbima (sa 95.9% na 92.9%), a opada i procenat onih ispitanika koji podržavaju da njihova djeca idu u istu školu sa srpskom djecom (95.1% na 92.9%). Treba spomenuti da procenti ispitanika na području sa hrvatskom većinom po pitanju suživota sa Srbima padaju tokom čitave 2008. godine, osim jedne kategorije gdje ovaj procenat raste. Raste procenat hrvatskih ispitanika kojima je prihvatljivo da član njihove

porodice stupi u brak sa pripadnikom srpske nacionalnosti sa 22% na 24.6%.

Istraživanje Puhala (2009) pokazuju da Hrvati, Bošnjaci i Srbi najviše prihvataju odnose s pripadnicima sopstvenog naroda. Kod pripadnika sva tri naroda etnička distanca prema drugim narodima raste s porastom bliskosti ponuđenih odnosa. Do odstupanja dolazi samo kod dva ponuđena odnosa „Da se družim sa njim kao sa prijateljem” i „Da primi krv ako je život ugrožen nekom od članova moje porodice”. Kada pogledamo rezultate dobijene od građana hrvatske nacionalnosti vidimo da se etnička distanca prema Srbima donekle smanjila u odnosu na 2002. godinu (Puhalo, 2003), dok prema Romima varira u zavisnosti od ponuđenog odnosa, tj. stepena bliskosti. Čini se da su politička dešavanja u Bosni i Hercegovini uticala na smanjenje jaza između Srba i Hrvata. Takođe u proteklom periodu nije bilo značajnijih političkih konflikata između Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, što je svakako uticalo na smanjenje etničke distance između njih. Interesantno je da Hrvati podjednako odbacuju Bošnjake i Srbe. Rezultati dobijeni među Bošnjacima pokazuju da oni najviše prihvataju Hrvate, a potom Srbe. Važno je naglasiti da se etnička distanca Bošnjaka prema drugim narodima povećala, u odnosu na 2002. godinu. Teško je reći koji je razlog za to, ali možemo pretpostaviti da je politička nestabilnost umnogome uticala na povećanje distance. Pripadnici srpskog naroda najviše prihvataju ponuđene odnose s Hrvatima, a potom sa Bošnjacima. Etnička distanca Srba prema pripadnicima druga dva naroda se povećala u odnosu na 2002. godinu. Bez obzira na to što su malobrojni, što ne zauzimaju važne položaje u državi, niti su učestvovali u ratu, Romi su narod koji se najviše odbacuje. Stereotipi i predrasude koje ih prate su još uvijek toliko jaki da potiru i ratno neprijateljstvo između Hrvata, Bošnjaka i Srba. S druge strane, Hrvati su najpoželjniji narod i za Bošnjake i za Srbe. Zanimljivo je napomenuti da kod pojedinih naroda postoji razlika u prihvatanju drugih naroda, s obzirom na neke socio-demografske karakteristike. Te razlike su najviše prisutne među Bošnjacima, a najmanje među Srbima. Kod Hrvata i Bošnjaka se pokazalo da povećanje obrazovanja vodi ka smanjenju etničke distance, a da ateisti najmanje odbacuju ponuđene odnose s drugim narodima.

Istraživanje Smajića (2010) na studentskoj populaciji je pokazalo da su ispitanici srpske i hrvatske etničke pripadnosti spremni prihvatiti suživot, dok su hrvatski studenti imali neodređen stav. Dobijeni rezultati su pokazali da su Bošnjaci najviše spremni da prihvate veoma bliske odnose sa drugim etničkim grupama, dok je najmanja spremnost pronađena kod studenata koji dolaze iz hrvatske etničke grupe. Srbi jednako prihvataju (ili odbacuju) Bošnjake i Hrvate, dok Hrvati najviše prihvataju Srbe, a potom Bošnjake. Bošnjaci više prihvataju Hrvate, nego Srbe. Sve tri etničke grupe najviše odbacuju ponuđene odnose prema Romima.

2.6 KAKO STEREOTIPI I PREDRASUDE UTIČU NA SOCIJALNU PERCEPCIJU

2.6.1 Stereotipi i predrasude

U socijalnoj psihologiji pojam predrasuda predstavlja vrstu stava koji je *„logični neosnovan, uporno održavan i izrazitim emocijama praćen odnos prema različitim objektima”* (Rot, 1994). Ovakvi stavovi, tj. predrasude, mogu biti i pozitivni i negativni, a mogu se odnositi na različite objekte: narode, društvene pojave itd. Ipak, predrasude najčešće predstavljaju negativan odnos prema pripadnicima neke grupe samo zbog toga što pripadaju toj grupi.

Pošto predrasude predstavljaju vrstu stavova, one imaju i sve njihove karakteristike: emotivnu, konativnu i kognitivnu komponentu, od kojih je posebno emotivna komponenta veoma izražena. Istraživanja su pokazala da djeca nemaju etničke predrasude (Vasović, 2007), već ih stiču u toku života socijalnim učenjem, a najčešće učenjem po modelu.

Ivan Šiber (1998) navodi tri izvora etničkih predrasuda, i to:

1. Tradicionalne predrasude koje se prenose socijalizacijom, i takve predrasude pojedinac nekritički prihvata još u djetinjstvu da bi njihovu „istinitost“ potvrdio u kontaktima sa onim „drugima“;
2. Konformističke predrasude podrazumijevaju prihvatanje onih stavova koji su u tom trenutku preovladavajući. To znači da

prihvatamo neke stavove ne zbog toga što smatramo da su tačni i ispravni, već zbog sebe i očuvanja svog statusa;

3. Frustracijske predrasude, koje su rezultat nemogućnosti da zadovoljimo neke svoje potrebe i ostvarimo lične ciljeve. Vlastite slabosti i frustracije kod pojedinca izazivaju frustracije i nezadovoljstvo koje on projektuje vani, tj. prema pripadnicima drugih naroda.

Prema Penningtonu (1997) možemo govoriti o tri pristupa problemu predrasuda:

1. individualni pristup,
2. međuljudski pristup i
3. međugrupni pristup.

Individualni pristup polazi od toga da uzroke predrasuda treba tražiti u emocionalnoj dinamici pojedinca. S jedne strane, predrasude se mogu objasniti različitim tipovima ličnosti (Adorno i saradnici, 1950; Rokeach, 1960; Eysenck, 1954) i frustracijom kao neizbježnom fenomenu u u funkcionisanju svih ljudskih bića (Dollard i saradnici, 1939; Berkowitz, 1969). Ovo viđenje je veoma slično učenju o frustracijskim predrasudama.

Međuljudski pristup polazi od toga da različita uvjerenja o važnim pitanjima imaju veći uticaj na postojanje određenih predrasuda od etničke ili rasne pripadnosti (Rokich, 1968). S druge strane, imamo pojavu konformizma prema dominantnim vrijednostima. U zavisnosti od socijalnog ili društvenog konteksta ljudi prihvataju i određene vrijednosti.

Međugrupni pristup polazi od toga da samo članstvo u grupi može da bude uzrok i doprinese nastanku i razvoju predrasuda. Sherif (1966) je pokazao da međugrupno takmičenje dovodi do promjene u percepciji naše grupe i njihove grupe, predrasuda i sukoba. S druge strane, Tajfel (1970) je pokazao da je samo članstvo u grupi, bez bilo kakvog takmičenja, dovoljno da se pojave predrasude i diskriminacija. Ova teorija tvrdi da socijalna kategorizacija dovodi do socijalne diskriminacije. Socijalna kategorizacija dovodi do različite percepcije članova naše grupe (veća bliskost) i onih koji nisu u našoj grupi (veća razlika), i da uzrok poređenja „nas“ i „njih“ leži u potrebi čovjeka za pozitivnim socijalnim identitetom i ljepšom slikom o

sebi. U skladu s Sherifovim (1966) nalazima možemo očekivati smanjenje međugrupnih predrasuda i stereotipa u slučajevima kada grupe djeluju više kroz saradnju nego kroz takmičenje.

Nacionalne i etničke predrasude manifestuju se u etničkim stereotipijama. Živeći u nacionalnim državama i osjećajući se pripadnicima određene nacije, a okruženi drugim nacionalnim državama i pripadnicima drugih država, mi nužno formiramo shvatanja o drugim narodima. U stvari, predrasude prema drugim narodima uključuju osnovne tri funkcije: kognitivnu, emocionalnu i konativnu. Kognitivnu čine, prije svega, shvatanja o karakteristikama neke nacije. Te su karakterizacije redovno uprošćene i krute, i stoga se nazivaju stereotipijama ili etničkim stereotipijama (Rot, 1994).

Etničke stereotipije se definišu kao *„kognitivne komponente odnosa prema pojedinim narodima, i to takav dio kognitivnog odnosa koji karakteriše relativno uprošćeno i rigidno shvatanje o karakteristikama pojedinih naroda”* (Rot, 1994). Osim ovoga, stereotipije karakteriše i proširenost. Veliki dio pripadnika jednog naroda ima uprošćene i rigidne slike o drugim narodima, i onima sa kojima imaju dodira, i o jedva poznatim narodima.

Mogu se razlikovati dva shvatanja o prirodi stereotipija. Jedno ih izjednačava sa predrasudama, ili u njima vidi izvor predrasuda. Drugo shvatanje je ono koje među ostalima zastupa i Asch (prema Rotu, 1994), a po kojem su stereotipije na osnovu iskustva o pojedinim narodima izvedeni zaključci o njihovim osobinama. One mogu biti pogrešne kao i sve generalizacije. O stereotipima se govori onda kada se takva pogrešna shvatanja uporno održavaju, nasuprot podacima i činjenicama. Zato se ne može prihvatiti da su negativne etničke stereotipije samo pogrešne generalizacije, nego je nužno smatrati ih psihičkim pojavama povezanim sa predrasudama.

Postoje dva shvatanja o njihovoj funkciji. Po jednom shvatanju, stereotipije se formiraju zbog toga što predstavljaju generalizaciju korisnu za ocjenjivanje tih pojava u životu, što nam omogućava relativno stabilnu sliku i lakše snalaženje u složenim i stalno promjenljivim pojavama sa kojima se srećemo. Pomažu nam da objasnimo neke stvari, da svrstamo različite pojedinačne pojave u određene kategorije i da se na taj način

lakše orijentišemo. Drugo shvatanje govori da funkcija stereotipija nije u tome da nam omoguće kategorizovanje i objašnjenje različitih pojava, nego da nam posluže kao opravdanje našeg neprijateljeskog odnosa prema pojedinim narodima. To znači da služe kao racionalizacija predrasuda, kao način da ispoljimo nagomilanu agresivnost i da se tako oslobodimo prisutne agresije.

Imamo različita mišljenja o načinima preovladavanja predrasuda i stereotipa. Neki autori (Campbell, 1971) predlažu da se radi na unapređenju obrazovanja u cilju smanjenja autoritarnosti pojedinca. S druge strane, neki autori ističu da bi povećan kontakt i druženje među grupama dovelo do smanjenja predrasuda i stereotipa. Sam kontakt među grupama ne mora nužno da vodi do smanjenja predrasuda i stereotipa o drugima, već se mora voditi računa o kvalitetu tih kontakata (prijateljski ili neprijateljski). Takođe, postojanje svijesti o međuzavisnosti, ili svijesti da se određeni (svima privlačan) cilj može ostvariti samo zajedničkim djelovanjem, može uticati na smanjenje stereotipa među osobama. Javne aktivnosti, iza kojih stoji država, koje imaju za cilj smanjenje predrasuda imaju smisla samo ako građani te aktivnosti prihvate kao neminovne (Pettigrew, prema Peningtonu 1997).

2.6.2 Istraživanje etničkih stereotipa kod nas i u regionu

Đurić (1980), ispitujući autostereotipije i heterostereotipije kod srpskih i mađarskih ispitanika u Vojvodini, strukturu stereotipa opisuje kroz tri kategorije osobina: herojsko-slobodarska orijentacija, kulturno-normativna i neposredno-interakcijska obilježja. Analiza sadržaja stereotipa je, takođe, pokazala da postoji veliko slaganje između stereotipnih sadržaja roditelja i djece, s tim da su stereotipije kod roditelja struktuiranije nego kod djece koja su još u procesu socijalnog formiranja.

Istraživanje Pantića (prema Lučiću, 1997) na reprezentativnom uzorku od 995 mladih, starosti od 15 do 27 godina, pokazalo je da Srbi sebe opisuju kao: gostoljubive 62%, hrabre 45%, vesele 28%, čiste 18%, miroljubive i iskrene 15%, inteligentne 14%, složne 13% i vrijedne 10%. Kao što vidimo, Srbi sebe opisuju u pozitivnom svjetlu, ali su te osobine manje izražene nego ranije.

Istraživanje rađeno 2001. na uzorku od 148 studenata psihologije banjalučkog i sarajevskog Univerziteta (Turjačanin i sar., 2002) pokazalo je da se bošnjački (iz Sarajeva) i srpski (iz Banjaluke) ispitanici slažu u velikoj mjeri u pogledu stereotipnih slika drugih naroda (Romi, Italijani, Nijemci), dok međusobno sebe opisuju izrazito negativnim atributima. Za banjalučke ispitanike Bošnjaci su religiozni, nacionalisti, konzervativni, nazadni, fanatični, dok su za sarajevske ispitanike Srbi nacionalisti, agresivni, ratoborni, nemilosrdni i okrutni.

Popadić i Biro (2002) u svom istraživanju rađenom 1997. godine, na uzorku od 400 ispitanika srpske nacionalnosti iz Srbije, ispituju stereotipije prema pripadnicima deset naroda putem liste od petnaest bipolarnih atributa. Između ostalih, Srbi sebe opisuju kao gostoljubive, ponosne, osjećajne, hrabre, vole druge narode; Muslimane kao primitivne, neiskrene, ne vole druge narode, prljave i nekulturne; Hrvate kao neiskrene, ne vole druge narode, hladne, sebične, svadljive i nepoštene. Autori zaključuju da postoji izrazito crno-bijelo viđenje svoje grupe kao idealizovane, a tuđih kao izrazito negativnih. Takođe, zaključuju autori, stereotipisanje je u velikoj mjeri posredovano bivšim i aktuelnim konfliktima između etničkih grupa.

Magistarski rad Turjačanina (2004) je pokazao da autostereotipna slika bošnjačkih ispitanika zasićena isključivo pozitivnim atributima. Vidimo da su među najzastupljenijim osobinama one slobodarskog karaktera: hrabri, ponosni i rodoljubivi. Najveći broj osobina sačinjava grupa koju bismo mogli nazvati *otvorenost*, a nju sačinjavaju atributi: gostoljubivi, osjećajni, veseli, duhoviti, druželjubivi, komunikativni, prilagodljivi, otvoreni. Zanimljivo je da osobina *religioznost* u autostereotipu Bošnjaka ide u sklopu svih pozitivnih osobina, dok u heterostereotipima Hrvata i Srba ide isključivo uz ostale negativne attribute. Autostereotip srpskih ispitanika čini nekoliko grupa osobina. Najveći procenat osobina čini grupa slobodarskih atributa: ponosni, hrabri, rodoljubivi. Tu su i crte otvorenosti: veseli, gostoljubivi, duhoviti, osjećajni, druželjubivi, dobri ljubavnici, komunikativni. Zanimljivo je da u autostereotipu srpskih ispitanika postoji i osobina za koju bismo bili skloni da kažemo da je negativna (ratoborni), ali čini se da je u ovom slučaju vjerovatnije da se odnosi na borbenost kao karakternu crtu, a ne na

agresivnost. Bošnjaci Srbima dodjeljuju isključivo negative osobine. Među najfrekventnijim atributima su oni koji se tiču agresivnosti: nasilni, okrutni, agresivni, surovi i ratoborni. Takođe, dosta je i osobina koje govore o negativnim karakternim crtama: podli, neiskreni, pohlepni, nepošteni, dvolični. Uz to, Srbi su viđeni i kao religiozni i nacionalisti. Srbi Bošnjake opažaju kao kroz tradicionalističko-konzervativnu prizmu: religiozni, nazadni i primitivni. Takođe, tu je i atribut koji se tiče negativnosti karaktera: neiskreni. Ovako mali broj osobina, koje uz to nisu visoko frekventne, govore da srpski ispitanici nemaju jako izražen niti određen stereotip o Bošnjacima, i da u njihovoj predstavi dominiraju neke uopštene i negativne civilizacijske karakteristike.

U istraživanju Turjačanina (2007) na srednjoškolcima se pokazalo da je bošnjački stereotip o pripadnicima sopstvene etničke grupe u potpunosti pozitivan. Bošnjaci o sebi ponajviše misle kao o gostoljubivim, čistim, komunikativnim, hrabrim, osjećajnim i pametnim. Hrvati imaju pozitivan stereotip o Bošnjacima. O Bošnjacima misle da su čisti, ljubazni, vrijedni i gostoljubivi. Najmanje misle da su Bošnjaci civilizovani, nesebični i miroljubivi, ali, da naglasimo, ne misle ni da to nisu. Srbi imaju prilično negativan stereotip o Bošnjacima. Najizraženiji atribut je podmukli, zatim nekulturni, svadljivi, primitivni, prljavi i nepošteni. Najpozitivniji stereotip o Hrvatima imaju, naravno, sami hrvatski ispitanici, čiji nijedan atributski par ne prelazi ispod neutralne tačke. Bošnjaci imaju stereotip o Hrvatima koji uglavnom čine pozitivni atributi. Najviše o njima misle kao o kulturnim, civilizovanim, pametnim, vrijednim i komunikativnim. Što se tiče negativnih atributa, najizraženiji su podmukli i sebični. Srbi percipiraju Hrvate kroz, otprilike, jednak broj pozitivnih i negativnih atributa. Kad su u pitanju pozitivni atributi, Srbi Hrvatima pripisuju čistoću, kulturu, civilizovanost, vrijednoću i komunikativnost. Od negativnih karakteristika, Srbi im pripisuju podmuklost, svadljivost, nepoštenje, sebičnost, hladnoću i kukavičluk. Srbi, kao i svi ostali, procjenjuju sebe isključivo putem pozitivnih atributa, mada za nijansu manje pozitivno nego što Bošnjaci vide sebe. Srbi sebe vide ponajviše kao gostoljubive, komunikativne, hrabre, čiste, osjećajne i pametne. Od osobina koje su najmanje izražene, tu su: miroljubivi, vrijedni, poštenu, kulturni i nesebični. Hrvati vide Srbe uglavnom preko

pozitivnih atributa. Za Hrvate Srbi su uglavnom vrijedni, pametni, hrabri i osjećajni. Nijedan negativni atribut nije izražen u hrvatskom stereotipu Srba, dok su najslabije izraženi pozitivni atributi miroljubivi, nesebični i ljubazni. Bošnjački stereotip o Srbima je isključivo negativan. Možemo vidjeti da su najviše izraženi atributi: svadljivi, podmukli, nepošteni, nesebični, prljavi i hladni, dok su najmanje izraženi pridjevi zatvorenosti, gluposti i negostoljubivosti.

Istraživanje stereotipa koje je Puhalo uradio 2009. godine je pokazalo da pripadnici sva tri naroda sebe opažaju nekritički, tj. idealizuju sliku o svom narodu. Svi za sebe misle da su poštetni, iskreni, hrabri, vole druge narode i dr. Kada opisuju druge narode tu je slika nešto drugačija. Romi se opisuju kao narod koji nema nijednu pozitivnu osobinu i stiče se utisak da su oni nepotrební teret za društvo u kojem žive. Prema Hrvatima i Srbima i Bošnjaci imaju oprečan odnos. I jedni i drugi Hrvate vide kao civilizovan narod, ali kojem se, ipak, ne smije vjerovati, jer su podmukli i zli. Stiče se utisak da su Hrvati poželjne komšije, ali da im nikada ne smijete okrenuti leđa. S druge strane, Bošnjaci se opažaju kao neskreni i svadljivi, a Srbi posebno ističu da su slugerani. Hrvati i Bošnjaci za Srbe misle da ne vole druge narode, da su svadljivi i neiskreni.

Interesantno je istraživanje Skoka (2010), u kojem 76% stanovnika Bosne i Hercegovine tvrde da nemaju predrasude prema pripadnicima drugih etničkih grupa. Najmanje nacionalnih predrasuda ima kod Hrvata (4,5%), potom kod Bošnjaka (9,3%) a najviše kod Srba (20%). U okviru ove studije su se istraživali i stereotipi. Bošnjaci iz persepktive ukupne populacije: spremni pomoći, marljivi, pošteti i dvolični (više od 25% ukupne populacije). Srbi su, sudeći po ocjenama svih ispitanika: dvolični, marljivi, pošteti, spremni pomoći, hladni, agresivni i ponosni (više od 25% ukupne populacije), dok su Hrvati: kulturni, marljivi, dvolični i hladni (više od 24%). Hrvati se dive Bošnjacima zbog njihove gostoljubivosti i odanosti vjeri. Srbi im se dive zbog sloge, marljivosti i gostoljubivosti. Bošnjaci i Hrvati se dive Srbima zbog njihove sloge i marljivosti. Bošnjaci im se dive i zbog ponosa i upornosti, a Hrvati zbog gostoljubivosti i ustrajnosti. I Bošnjaci i Srbi se Hrvatima dive zbog njihove kulture i radišnosti. Bošnjaci im se dive i zbog ponosa i ljubaznosti, a Srbi zbog snalažljivosti i složnosti.

2.6.3 Automatska i kontrolisana obrada stereotipa

Kada smo govorili o socijalnoj percepciji cilj nam je bio da pokažemo da ljudi, u svakodnevnom životu, koriste veliki broj kognitivnih prečica (kategorizacija, kognitivne šeme) da bi mogli da svakodnevno adekvatno funkcionišu. Takođe je važno da imamo na umu da na formiranje i funkcionisanje kategorija i kognitivnih šema u velikoj mjeri utiču socijalni faktori. U društvu kakvo je naše možemo da očekujemo da će etnički stereotipi i nacionalizam uticati u velikoj mjeri na percepciju osoba koje pripadaju drugim etničkim grupama.

U prilog našoj tezi ide istraživanje Patricie Davine i njenih saradnika (Aronson, Wilson i Akert, 2005) o uticaju stereotipa na kognitivnu obradu informacija. Oni polaze od pretpostavke da svi znamo za stereotipe o pojedinim etničkim grupama, bez obzira da li ih prihvatamo ili ne. Ti stereotipi se u određenim uslovima automatski aktiviraju i osoba njihovo pojavljivanje u svijesti ne može kontrolisati ili spriječiti. Ipak, kod ljudi kod kojih ti stereotipi nisu izraženi u velikoj mjeri, postoji kontrola nad tim procesima i svijest da se radi o stereotipima. Naravno, postavlja se opravdano pitanje da li naša svjesna strana može da stalno bude na „budna“ i osujeti svako automatsko pojavljivanje stereotipa.

Rezultati tog istraživanja su pokazali da studenti, bez obzira na stepen izraženosti stereotipa, pokazuju više predrasuda i stereotipa prema Afroamerikancima, jer su bili izloženi predrasudnim stimulusima koji su izazvali automatske procese kod njih, a kojih oni nisu bili svjesni. Kada su studenti svjesno obrađivali podatke, pokazalo se da su ispitanici koji imaju više predrasuda prema Afroamerikancima navodili više njihovih negativnih osobina nego studenti koji su imali manje predrasuda prema ovoj populaciji.

Davine i njezini saradnici su zaključili da svako od nas zna za negativne stereotipe koji se aktiviraju automatski o drugim etničkim grupama, ali da bismo ih prevladali moramo da naučimo da ih svjesno kontrolišemo. Ipak, rezultati istraživanja Fazia i saradnika (Aronson, Wilson i Akert, 2005) su dovela u pitanje ovu teoriju.

Fazio i saradnici su zaključili da:

1. Postoje ljudi koji nemaju automatski negativnu reakciju na Afroamerikance;
2. Postoje ljudi koji imaju automatsku negativnu reakciju i ne ustručavaju se da to i pokažu;
3. Postoje ljudi koji imaju automatsku negativnu reakciju prema Afroamerikancima, ali to žele da suzbiti, tj. kontrolisati.

2.6.4 Socijalna percepcija i stereotipi

Socijalna percepcija već dugo vremena zaokuplja interesovanje naučnika. Na primjer, William James (1890) je govorio da je društvena percepcija ugrađena u društveni kontekst i da specifičan kontekst utiče na sud o drugima i sebi. Charles Darwin (2009) je razmatrao funkcionalnu ulogu izraza lica u evolucijskom pristupu socijalnoj interakciji i ljudskoj percepciji. Sociolozi i politikolozi su uzimali u obzir društvenu percepciju i stereotipiju. Na primjer, Max Weber (1968) je analizirao kako su kultura i društvo uticali na misli pojedinca, njegovu percepciju i akcije. I Mead (1934) i Vigotski (1978) u svojim teorijama naglašavaju uticaj društvenih grupa na individualno ponašanje. Nastavak interesa za društvene percepcije i stereotipije je probuđen dešavanjima prije i nakon Drugog svjetskog rata. Tradicija stereotipa ima korijene u Katz-ovoj i Braly-ovoj (1933) studiji stereotipa, Allport-ovom istraživanju o predrasudama (1937, 1954), i Bruner-ovom i Tagiuri-ovom (1954) radu na percepciji osobe. Istraživanja Brunswika, Ascha, Heidera su eksplicitno ili implicitno uticala na savremene teorije i metodološke pristupe u socijalnoj percepciji i stereotipiji. Većina savremenih radova je utemeljena teorijski u tradiciji kognitivne ili informacione obrade, te su uporno usmjereniji na pristranost i pogreške, nego na tačnost. Danas se uticaj stereotipa i predrasuda na socijalnu percepciju proučava iz dva ugla: interpersonalno i grupna percepcija (Lee, Albright i Malloy, 2001). Za naš rad je važna grupna percepcija i reći ćemo nešto više o njoj.

2.6.5 Percepcije svoje i drugih grupa – empirijski nalazi

Rasprava o grupnoj percepciji neraskidivo je vezana za razmatranje stereotipa. Uopšteno, za stereotipe se pretpostavlja da su kovarijacije kategorije članstva i ponašanja ili osobina (Ashmore & Del Boca, 1981; Ottati & Lee, 1995). Stereotipi se mogu primijeniti na drugu, ili vlastitu društvenu kategoriju, na drugu osobu, ili na sebi. Najveći broj istraživanja grupne percepcije i stereotipa bazira se na teoriji socijalnog identitet Tajfela i Turnera, o kojoj je ranije bilo riječi.

Ova teorija polazi od pretpostavke da se identitet pojedinca gradi kroz međugrupno poređenje kojim se ističe članstvo u grupi i afirmiše unutar grupna kohezija. Imajući u vidu teoriju Tajfela i Turnera, kao i izraženost stereotipa i autostereotipa kod stanovnika Bosne i Hercegovine, može se očekivati da će ispitanici članove sopstvene etničke grupe opažati kao ljepše, za razliku od pripadnika drugih etničkih grupa.

U prilog ovoj tezi ide istraživanje Razrana (1950) koji je utvrdio da davanje tipičnih prezimena određenih etničkih grupa, osobama s fotografija, utiče na njihovo procjenjivanje, tj. da predrasude utiču na percepciju. Secord (1959) i njegovi saradnici (1956) u svojim istraživanjima su dokazali da predrasude prema Crncima ili Jevrejima utiču na percepciju istih. Iste godine Lindzey i Rogolsky (1950) su pokazali da su osobe s izraženijim predrasudama tačnije nego tolerantne osobe, prepoznaju pripadnika manjinskih grupa na fotografijama i to isključivo na osnovu fizičkih karakteristika. U radu Masuda i Nisbett (2001) se pokazalo da način razmišljanja Japanaca i Amerikanaca, koji je uslovljen kulturom, utiče na proces percepcije.

Zanimljivo je istraživanje (Yusr & Swami, 2010) u kojem su studenti iz Velike Britanije procenjivali privlačnost i inetligenciju žena sa hidžabom i bez njega. U istraživanju je učestvovalo 57 studenata koji nisu bili muslimani i 41 ispitanik musliman. Rezultati istraživanja su pokazali da se žene koje nose hidžab procjenjuju manje atraktivnim i manje inteligentnim u odnosu na iste žene bez hidžaba. Ovi rezultati su u skladu i sa nalazima Sheridana (2006) i Unkelbacha i drugih (2008). Interesantno je da se ispitanici muslimani i oni koji to nisu, ne razlikuju u ocjenjivanju privlačnosti žena na fotografijama. Razlika između muslimana i onih koji

to nisu je značajna kod procjene inteligencije, gdje su nemuslimani procjenjivali žene sa hidžabom i bez njega, kao inteligentnije u odnosu na muslimanske ispitanike.

Na našim prostorima nije bilo mnogo istraživanja koja su istraživale kako etnička pripadnost utiče na socijalnu percepciju. Istraživanje Toškovića i drugih (2001) postavilo je pitanje: „Da li kod srpske populacije postoji, i kakva je razlika u opažanju pripadnika sopstvene i albanske etničke grupe?” Učenicima je u dvije grupe prezentovana kratka biografija predavača, koja se po grupama razlikovala jedino po imenu osobe i roditelja, što je indikator varijable nacionalnosti. Zbog kontrole ostalih mogućih faktora sve druge osobine i biografski podaci su bili identični. Od njih se tražilo da na osnovu ove biografije opišu tu osobu odabiranjem jednog člana opozitnog para osobina. U situaciji pretesta, postojale su dvije opcije – u dva odjeljenja ispitanici su procijenjivali Srbina, a u dva Albanca. Utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika u procijenama između odjeljenja koja su procijenjivala Srbina, kao ni među onima koja su procijenjivala Albanca – što znači da grupe možemo smatrati ujednačenim. Takođe, ne postoji statistički značajna razlika u procjenama po nacionalnosti – Srbin i Albanac su procijenjeni jednako. U analizi pretest-posttest situacija, kojih ukupno ima četiri, javljaju se razlike koje su sve statistički značajne na nivou 0.01. Predavač srpske nacionalnosti je ocijenjen pozitivnije u posttest situaciji u oba slučaja, i kada se ponašao otvoreno i zatvoreno. Predavač albanske nacionalnosti je ocijenjen znatno pozitivnije u situaciji posttesta u slučaju kada se ponašao otvoreno, dok je u drugom slučaju ocijenjen lošije, što pokazuju vrijednosti t-testova. Treba naznačiti da su svi rezultati na skalama procjene izraženi kao negativnost procjene, tako da su veće vrijednosti aritmetičkih sredina znak negativnije procjene i obrnuto. Od četiri posttest situacije, samo jedna razlika nije statistički značajna, i to između aritmetičkih sredina situacija dobar Srbin i dobar Albanac. Najveća razlika u procjeni je dobijena između situacija loš Albanac i dobar Albanac, pri čemu je loš drastično negativnije procijenjen nego dobar. Postoji i relativno velika razlika između situacije loš Srbin i loš Albanac na štetu Albanca. Dobar Srbin je procijenjen bolje nego loš Srbin.

Diplomski rad Ane Aleksić iz 2009. godine pod nazivoma „*Uticaoj informacije o etničkoj pripadnosti na formiranje prve impresije*” je pokazao da informacija o etničkoj pripadnosti statistički značajna samo kod procjene tri osobine. Osobina „Srbin” je statistički značajno bila opažana kao duhovitija, miroljubivija i osjećajnija, u odnosu na osobinu „Albanac”. Takođe se pokazalo da etnički stereotipi nisu u većoj mjeri usmjeravali impresiju pri konfundirajućoj tj. neutralnoj komunikaciji u toku predavanja.

Novija istraživanja socijalne percepcije su se više bavila pitanjima kako pojedini faktori (jaz između grupa, intergrupna percepcija, ugroženost grupe i dr.) utiču na opažanje sebe i drugih članova grupe, homogenizaciju osobina grupe i njenu kohezivnost i dr. Zbog toga ćemo prikazati neka od istraživanja.

Neka istraživanja su pokazala da što je oštrij kontrast/jaz između grupa, to je više istaknuta unutargrupna identifikacija (Oakes, 1987), a to svakako utiče i na percepciju i ponašanje članova grupe. Buss i Portnoy (1967) su utvrdili da je poređenje Rusije i Amerike, kod američkih ispitanika, uticalo na veću istaknutost nacionalnosti nego što je to slučaj u poređenja Kanade i Amerike. Oni su zaključili da što je veća razlika između referentne grupe i uporedne grupa, to je kod pojedinca više istaknut osjećaj članstva referentnoj grupi, tj. više je istaknut grupni identitet.

Kada se govori o intergrupnoj percepciji homogenosti grupe dobijaju se kontradiktorni podaci. Na primjer, u mnogim studijama (Bruner i Perlmutter, 1957; Lee i Ottati, 1993; Linville i Jones, 1980; Linville et al, 1986, 1989; Zimbardo, 1970), utvrđeno je da je intergrupna homogenost u vezi s količinom informacija o grupi, to jest, pojedinci su imali više iskustava i informacija o članovima unutar grupe, ali manje iskustva i informacija o članovima druge grupe. Stoga, oni percipiraju unutargrupnu homogenost kao više varijabilnu, dok vangrupno doživljavaju kao više homogeno. Međutim, danas postoje studije koje dovode u sumnju univerzalnost efekta vangrupne homogenosti. Nedavna laboratorijska istraživanja (npr, Lee & Ottati, 1995, Simon & Brown, 1987) i rad na terenu (Brown & Smith, 1989) su pružili dokaz da članovi neke grupe svoju grupu više opažaju kao homogenu nego što je to neka druga

grupa. Takođe, istraživanje Puhala iz 2009. godine je pokazalo da su sliku o drugim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini ispitanici u najvećoj mjeri kreirali na osnovu ratnih dešavanja. Istovremeno, najveći broj građana ove zemlje gleda samo „svoje” medije, tj. medije koji zastupaju njihove etničke grupe.

Istraživanja Feshbacha i Singera (1957) su pokazala da osjećanje ugroženosti grupe dovodi do povećanja njene homogenosti i razvoja stereotipa što svakako utiče i na percepciju grupe kojoj pripadate ali i drugih grupa. Imamo li u vidu da je od rata u Bosni i Hercegovini prošlo tek šesnaest godina, da su pojedine etničke grupe (Hrvati) nezadovoljne svojim statusom u državi⁵, opravdano je i očekivano da još uvijek postoje međuetničke tenzije i osjećanje ugroženosti pojedinih etničkih grupa što svakako utiče na etničku homogenizaciju i percepciju sebe i drugih.

Simon i Brown (Brown & Smith, 1989; Simon & Brown, 1987) su predviđeli i utvrdili da svjesnost grupnog identiteta (odnosno, istaknutnost članstva u grupi) dovodi do povećane percipiranosti unutargrupne homogenosti. U Bosni i Hercegovini je etnička pripadnost identitet koji je primaran i potvrđen i od strane same države⁶, što svakako dovodi do homogenizacije pripadnika sve tri etničke grupe.

Istraživanje (Allport, 1954; Triandis & Vassiliou, 1967) su pokazala da neki sudovi na koje je uticala kategorija članstva posjeduju komponentu istine ili korektnu percepciju objekta. Na primjer, ako je kultura A objektivno više homogena od kulture B, ljudi iz obje kulture će objektivno percipirati kulturu A da je više homogena od kulture B. U kinesko-američkim studijama, Lee i Ottati (1993) predviđeli su i utvrdili da Kinezi sebe vide sličnijim jedni drugima nego što su se vidjeli Amerikanci. S druge strane, Amerikanci su sebe vidjeli više heterogenim nego što su vidjeli Kineze.

U društvima koja afirmišu kolektivizam, grupna homogenost je izraženija nego u društvima koja afirmišu individualizam. U skladu s ovim modelom, rezultati Lee i Ottati (1993) pokazuju da Kinezi vrednuju kolektivizam i na taj način vide sebe kao više slične drugim Kinezima, dok

⁵ <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/59407/Položaj-Hrvata-u-BiH-katastrofalan.html>

⁶ http://www.ccbih.ba/public/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

Amerikanci vrednuju individualizam i tako percipiraju sebe da se više razlikuju od ostalih Amerikanaca. Naime, percepcija kineske homogenosti je u pozitivnoj korelaciji sa njihovim stavovima prema vlastitoj grupi ili kulturi u kineskom uzorku, dok je percepcija američke heterogenosti u pozitivnoj korelaciji sa njihovim stavovima prema vlastitoj kulturi.

3. PROBLEMI, CILJEVI I HIPOTEZE

3.1 Problem i ciljevi istraživanja

Osnovni problem ove studije je da na empirijski način utvrdi u kojoj mjeri poznavanje etničke pripadnosti neke osobe utiče na opažanje njene ljepote, kao i povezanost te percepcije sa pojedinim psihosocijalnim faktorima. Za vrijeme rata etnički identitet je bio jedan od važnijih, ako ne i najvažniji aspekt identiteta. Nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma u Dejtonu, Bosna i Hercegovina je podijeljena na dva entiteta sa tri konstitutivna naroda (Hrvati, Bošnjaci i Srbi) i funkcioniše na etničkim principima. U takvom okruženju (porodica, škola, mediji, vjerske ustanove i dr.) mladi usvajaju etničke stereotipe i predrasude i stvaraju prve socijalne kategorije koje su praćene i određenim tumačenjima, emocijama i ponašanjem. Zbog toga nam je cilj da vidimo koliko su takve vrijednosti i kategorizacije prisutne kod mladih ljudi u Bosni i Hercegovini i kako one utiču na njihovu percepciju pripadnika sopstvene i drugih etničkih grupa. Ovaj opšti cilj se može razložiti na nekoliko specifičnijih ciljeva koji se mogu izraziti sljedećim pitanjima:

1. Da li to što je ispitanicima poznata etnička pripadnost neke osobe utiče na njihovu percepciju privlačnosti te osobe?
2. Da li je ratno iskustvo porodice ispitanika povezano sa percepcijom privlačnosti osoba čija je etnička pripadnost poznata?
3. Da li postoji povezanost određenih stereotipa i percepcije privlačnosti osoba čija je etnička pripadnost poznata?
4. Da li postoji povezanost izraženog nacionalizma i percepcije privlačnosti osoba čija je etnička pripadnost poznata?

5. Da li postoji povezanost izraženog dogmatizma i percepcije privlačnosti osoba čija je etnička pripadnost poznata?
6. Da li je izražena etnička distanca ispitanika povezana sa njihovom percepcijom privlačnosti osoba čija etnička pripadnost im je poznata?
7. Da li su određene socio-demografske varijable povezane sa percepcijom ispitanika o ljepoti osoba čija im je etnička pripadnost poznata?

3.2 Hipoteze

Na osnovu istraživanja koja su do sada rađena u svijetu i kod nas (Razrana, 1950; Lindzey i Rogolsky, 1950; Secord, 1959; Masuda i Nisbett 2001; Yusr & Swami, 2010; Sheridana, 2006; Unkelbacha i drugih, 2008; Tošković, 2001; Aleksić, 2009), možemo da pretpostavimo da će na opažanje privlačnosti osoba prikazanih na fotografijama uticati poznavanje njihove etničke pripadnosti isticanjem njihovih imena i prezimena.

Iako su istraživanja Davina i Fazia (prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) o uticaju etničkih stereotipa na percepciju dugih pružila nekonzistentne rezultate, očekujemo da će ispitanici sa izraženijim negativnim etničkim stereotipima prema drugim etničkim grupama, pripadnike tih grupa ocjenjivati kao manje lijepe nego što ih ocjenjuju u situaciji kada im njihova etnička pripadnost nije poznata.

Nacionalizam kao dominantna ideologija u našem društvu (Čorkalo i Kamenov, 1999; Šram, 2002; Turjačanin i drugi, 2002; Puhalo, 2009) u velikoj mjeri utiče na sveukupno ponašanje građana Bosne i Hercegovine i sasvim je očekivano da će ispitanici sa izraženijim stepenom nacionalizma osobe druge etničke pripadnosti

ocjenjivati kao manje lijepe u odnosu na situaciju kada procjenjuju te iste osobe, ali im njihov etnički identitet nije poznat.

Istraživanje Dušanića iz 2008. godine je pokazalo da je dogmatizam dobar prediktor etničke vezanosti i autoritarnosti. Turjačanin (2007) je u svom istraživanju našao korelaciju kod Bošnjaka i Srba između paranoidnosti i negativnih stavova prema drugim etničkim grupama. U istraživanju Puhala (2010) je utvrđena niska, ali statistički značajna, korelacija između nacionalizma i dogmatizma. Imajući gore navedene nalaze u vidu, možemo očekivati da će ispitanici koji imaju izraženiji dogmatizam osobe sa fotografija za koje znaju da pripadaju drugoj etničkoj grupi opažati kao manje lijepe. Istovremeno, osobe sa fotografija za koje znaju da pripadaju njihovoj etničkoj grupi, opažat će se kao ljepše nego kada nisu znali njihovo etničko porijeklo.

Etnička distanca između Srba, Hrvata i Bošnjaka je visoka (Puhalo 2003, 2009; Turjačanin, 2000, 2001, 2004) i možemo pretpostaviti da će ispitanici sa izraženijom etničkom distancom osobe druge etničke pripadnosti ocjenjivati kao manje lijepe nego kada su procjenjivale te iste osobe, a pri tome nisu znali njihov etnički identitet.

Ne očekujemo razlike u opažanju privlačnosti osoba različite etničke pripadnosti u situaciji kada je poznat njihov etnički identitet i u situaciji kada nije poznat, s obzirom na: pol i mjesto stanovanja, ratno stresno iskustvo i da li je napuštao mjesto boravka u toku rata (Turjačanin, 2007). Istovremeno očekujemo da će obrazovanje roditelja uticati na opažanje ljepote osoba različite etničke pripadnosti u situaciji kada ispitanici poznaju njihovu etničku pripadnost. Djeca obrazovanih roditelja će pokazivati manje etničkih predrasuda u odnosu na djecu čiji su roditelji nižeg obrazovanja. U prilog ovoj tezi idu istraživanja Maykovich (1975), Hyman et al. (1975), Case et al. (1989) i Turjačanina (2007). Ispitanici koji dolaze iz mješovitih brakova ili imaju multietničku rodbinu (Turjačanin, 2007) pokazuju pozitivne etničke stavove. Slično je i kod ispitanika koji

imaju prijatelje iz drugih etničkih grupa (Turjačanin et al, 2002; Turjačanin 2004). Imajući ovo u vidu, možemo da pretpostavimo da na ocjenjivanje privlačnosti osoba sa fotografija neće uticati poznavanje njihove etničke pripadnosti.

4. METOD

4.1 UZORAK

Za potrebe ovoga rada ispitali smo 342 učenika i učenice iz Mostara, Sarajeva i Banje Luke. U istraživanju je učestvovalo 120 ispitanika iz Gimnazije Fra Grga Martić iz Mostara, 125 iz banjalučke Gimnazije i 97 iz Prve gimnazije u Sarajevu. Istraživanje je sprovedeno u dva navrata i to u novembru i decembru 2010. godine, i u aprilu 2011. godine. U svakoj gimnaziji je ispitano po pet trećih razreda koja su nasumično odabrana. Veličina razreda je varirala tako da smo u Sarajevu imali razrede sa manjim brojem učenika i učenica u odnosu na banjalučku i mostarsku gimnaziju. Do osipanja uzorka je došlo zbog toga što pojedini učenici i učenice nisu učestvovali u prvom ili drugom krugu istraživanja, a bilo je neophodno učestvovanje u oba kruga istraživanja.

Da bi dobijeni rezultati bili međusobno uporedivi prilikom odabira uzorka vodilo se računa da ispitanici po određenim karakteristikama budu koliko je to moguće više ujednačeni. U trenutku vršenja istraživanja svi ispitanici su pohađali treći razred gimnazije i dolazili su iz tri grada koji su administrativni, politički, ekonomski i kulturni centri.

Tabela 1. Pol ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Žene	84	70.0	82	65.6	62	63.9
Muškarci	36	30.0	43	34.4	35	36.1
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Kao što možemo da vidimo iz tabele 1, u istraživanju je učestvovalo više djevojaka nego mladića, ali je omjer između muškaraca i žena približno isti u sve tri gimnazije. U Mostaru smo imali 70% djevojaka i 30% mladića dok je u Banjoj Luci uzorak činilo 65,6% djevojaka i 34,4% mladića. U Sarajevu smo imali 63,9% djevojaka i 36,1% mladića.

Tabela 2. Starost ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
16 godina	34	28.3	26	20.8	39	40.2
17 godina	86	71.7	97	77.6	58	59.8
18 godina			2	1.6		
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

U gimnaziji u Mostaru najveći broj ispitanika, njih 71,7%, je u trenutku prvog kruga istraživanja imalo 17 godina, dok je šesnaestogodišnjaka bilo 28,3%. Među gimnazijalcima iz Banje Luke nalazimo najveći procenat sedamnaestogodišnjaka (77,6%), a slijede šesnaestogodišnjaci (20,8%) i oni sa navršenih 18 godina (1,6%). U sarajevskoj gimnaziji u istraživanju je učestvovalo 59,8% ispitanika sa navršenih 17 godina i 40,2% šesnaestogodišnjaka.

Tabela 3. Obrazovanje oca ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Nema oca	1	.8	2	1.6	1	1.0
Osnovna škola			1	.8		
Srednja škola	56	46.7	59	47.2	35	36.1
Viša ili visoka škola	63	52.5	63	50.4	61	62.9
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Kada pogledamo strukturu obrazovanja oca ispitanika u Mostaru možemo da vidimo da imamo skoro jednak procenat ispitanika čiji je otac završio srednju školu (46,7%) ili višu i visoku školu (52,5%). Sličnu situaciju kao u Mostaru imamo u Banjoj Luci, gdje je 47,2% očeva ispitanika završilo srednju školu, dok višu ili visoku školu ima završeno

50,4% očeva. U Sarajevu je situacija nešto drugačija. Najveći procenat ispitanika ima očeve koji su završili Višu ili visoku školu (62,9%), dok 36,1% ispitanika ima očeve koji su završili srednju školu.

Tabela 4. Obrazovanje majke ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Nema majku			1	.8		
Osnovna škola			1	.8	1	1.0
Srednja škola	60	50.0	69	55.2	41	42.3
Viša ili visoka škola	60	50.0	54	43.2	55	56.7
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

U gimnaziji u Mostaru polovina ispitanika ima majke sa završenom srednjom školom, dok su kod druge polovine ispitanika majke završile višu ili visoku školu. U Banjoj Luci imamo nešto više ispitanika kojima je majka završila srednju školu (55,2%) nego onih sa završenom višom i visokom školom (43,2%). U gimnaziji u Sarajevu imamo više ispitanika čije majke su završile višu ili visoku školu (56,7%), nego ispitanika čije su majke završile srednju školu (42,3%).

Tabela 5. Etnička pripadnost ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Bošnjak	2	1.7			87	89.7
Hrvat	114	95.0	1	.8	1	1.0
Srbin	1	.8	123	98.4		
Ostalo	3	2.5	1	.8	9	9.3
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Dobijeni rezultati o etničkoj pripadnosti ispitanika u sve tri gimnazije su prilično očekivani. U Gimnaziju u Mostaru preovladavaju ispitanici hrvatske etničke pripadnosti (95%), dok je u Banjoj Luci 98% ispitanika Srba. U Sarajevu imamo 89,7% ispitanika koji pripadaju bošnjačkoj etničkoj grupi i 9,3% ostalih.

Tabela 6. Etnička pripadnost roditelja ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Ista etnička pripadnost	110	91.7	119	95.2	85	87.6
Različita etnička pripadnost	10	8.3	6	4.8	12	12.4
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Najveći broj ispitanika iz sve tri gimnazije dolazi iz porodica čiji su roditelji iste etničke pripadnosti. U Mostaru taj procenat iznosi 91,7%, u Banja Luci 95,2% a u Sarajevu 87,6%.

Tabela 7. Etnička pripadnost rodbine ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Različita etnička pripadnost	27	22.5	43	34.4	47	48.5
Ista etnička pripadnost	93	77.5	82	65.6	50	51.5
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Svaki peti (22,5%) gimnazijalac iz Mostara ima nekoga od rodbine ko je pripadnik neke druge etničke grupe. Svaki treći (34,4%) gimnazijalac iz Banje Luke u svojoj rodbini ima pripadnika neke druge etničke grupe, dok je to karakteristično za skoro polovinu (48,5%) gimnazijalaca iz Sarajeva.

Tabela 8. Etnička pripadnost prijatelja ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Različita etnička pripadnost	108	90.0	96	76.8	93	95.9
Ista etnička pripadnost	12	10.0	29	23.2	4	4.1
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Najveći broj srednjoškolaca ima prijatelje koji pripadaju drugim etničkim grupama. U Mostaru je taj procenat 90%, Banjoj Luci 76,8%, a u Sarajevu 95,9%.

Tabela 9. Izbjeglički status ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Domaće neraseljeno stanovništvo	104	86.7	99	79.2	92	94.8
Raseljena ili izbjegla lica	8	6.7	23	18.4		
Povratnici	8	6.7	3	2.4	5	5.2
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Među gimnazijalcima u Mostaru imamo 13,4% ispitanika koji su u toku rata mijenjali svoje mjesto prebivališta kao raseljena lica ili kao povratnici. U Banjoj Luci je svaki peti ispitanik (20,8%) raseljeno, izbjeglo lice ili povratnik, dok među gimnazijalcima iz Sarajeva nalazimo 5,2% povratnika.

Tabela 10. Mjesto stanovanja ispitanika u pojedinim gimnazijama

	Gimnazija Mostar		Gimnazija Banja Luka		Gimnazija Sarajevo	
	Frekvence	%	Frekvence	%	Frekvence	%
Selu	17	14.2	16	12.8	2	2.1
Gradu	103	85.8	109	87.2	95	97.9
Total	120	100.0	125	100.0	97	100.0

Najveći broj ispitanika u ovom istraživanju živi u gradu dok sa sela dolazi 14,2% gimnazijalaca iz Mostara, 12,8% gimnazijalaca iz Banje Luke i 2,1% gimnazijalaca iz Sarajeva.

4.2 MJERNI INSTRUMENTI I VARIJABLE

Varijable koje ćemo mjeriti u okviru ovog istraživanja su:

1. Grupa sociodemografskih varijabli:

- mjesto stanovanja
- pol
- uzrast
- obrazovanje majke i oca (osnovna škola, srednja škola ili viša/visoka škola)
- etnička pripadnost (bošnjačka, hrvatska, srpska ili ostali)
- etnička heterogenost roditelja (da li su roditelji iste nacionalnosti?)

- etnička heterogenost rodbine (da li ima rodbinu koja je različite etničke pripadnosti od vlastite?)
- etnička heterogenost prijatelja (da li ima prijatelje koji su različite etničke pripadnosti od vlastite?)
- kategorija stanovništva (domaći ili raseljeni/izbjegli)
- mjesto stanovanja (selo ili grad)

2. Ratno stresno iskustvo: mjerimo ga upitnikom koji čini lista od 11 najčešćih ratnih stresora (doživljaja koje su ispitanici potencijalno mogli iskusiti tokom ratnih godina). Upitnik je korišten u ranijim (Turjačanin, 2007) istraživanjima različitog karaktera i smatramo da pokriva najfrekvencije događaja tokom ratnih godina.

3. Skala nacionalizma (Puhalo, 2008.) se sastoji od 14 stavki koje su ispitanici procjenjivali na Likertovoj skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem). Ukupni rezultat određen je kao aritmetička sredina procjena na svim stavkama. Teorijski raspon rezultata se kreće od 1 do 5. Što je dobijena vrijednost na skali nacionalizma veća, to znači da ispitanik više podržava nacionalističke stavove.

4. Etnički stereotipi (Turjačanin, 2007) su mjereni preko 14 bipolarnih atributa (odnosno parova pozitivno-negativnih atributa), gdje srednja tačka petostepene skale procjene označava da ni jedan od dva navedena atributa nije izražen više od drugog. Metod i spisak atributa su bazirani na istraživanju Popadića i Biroa u Srbiji (Popadić i Biro, 2002). Mete stereotipa su bili pripadnici bošnjačkog, hrvatskog i srpskog naroda. Iako ostaje činjenica da je ispitivanje stereotipa putem ponuđenih atributa dosta ograničeno i diskutabilno, još se obavlja na ovakav način iz razloga ekonomičnosti.

5. Skala dogmatizma (Bojanović, 2004) sastoji se od osam stavki koje su ispitanici procjenjivali na Likertovoj skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem). Teorijski raspon rezultata se kreće od 1 do 5. Što je dobijena vrijednost na skali na dogmatizma veća to je izraženiji dogmatizam kod ispitanika. Koeficijent unutrašnje konzistencije za ovu skalu iznosi $\alpha=0,691$.

6. Etničke distance sadrže sedam vrsta socijalnih odnosa koje su poredane u skladu sa pretpostavljenim stepenom bliskosti. Odnosi su formulisani u vidu tvrdnji na koje se odgovara na petostepenoj skali procjene (od „uopšte se ne slažem“ do „u potpunosti se slažem“). Odnosi su ponuđeni za prosječnog

pripadnika tri etničke grupe: Hrvati, Bošnjaci, Romi i Srbi. Ponuđene su sljedeće tvrdnje:

1. da X ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji,
2. da X stanuje u mom susjedstvu, u istoj zgradi ili ulici,
3. da X bude nastavnik u mojoj školi,
4. da se družim sa X kao sa prijateljem,
5. da moja sestra (brat) stupi u brak sa X,
6. da stupim u brak sa X,
7. da neko od članova porodice primi krv od X ako mu je život ugrožen.

7. Percepcija ljepote djevojaka se mjerila pokazivanjem devet fotografija u boji (veličine 45x65 mm) na kojima su prikazani torzo i glava svake djevojke pojedinačno. Prilikom odabira djevojaka sa fotografija nije se vodilo računa o tome da budu ujednačene po ljepoti, tj. djevojke su sasvim slučajno izabrane. Prilikom fotografisanja djevojaka vodilo se računa da budu snimane sa iste daljine i da pozadine budu identične bijele boje. Ispitanici su procjenjivali svaku djevojku na skali od 1 (nije lijepa) do 10 (veoma lijepa). Što je prosječna ocjena djevojke veća, to je djevojka percipirana kao ljepša. U drugom krugu istraživanja istim djevojkama sa fotografija dodjeljeno je ime i prezime karakteristično za određenu etničku grupu. Izboru imena i prezimena koja su karakteristična za određene etničke grupe, prethodio je skrining među kolegama koji su trebali da kažu iz koje etničke grupe dolazi osoba koja nosi određeno ime i prezime. Svako ime ili prezime koje je izazivalo bilo kakvu nedoumicu o etničkoj pripadnosti djevojaka je odbačeno. U gimnazijama gdje dominiraju pojedine etničke grupe (Bošnjaci, Hrvati ili Srbi) dvije najljepše djevojke dobiju ime drugih etničkih grupa. Npr. djevojku koju su u Banjoj Luci, gdje su ispitanici najčešće Srbi, procijenili kao najljepšu nazvali smo Lejla Imamović, što ukazuje da je Bošnjakinja. Druga djevojka po ljepoti, prema procjeni gimnazijalaca iz Banje Luke, dobila je hrvatsko ime i prezime Josipa Soldo, a djevojka koja je bila treća po ljepoti nosila je srpsko ime i prezime Zorica Milošević. Djevojka koja se našla na četvrtom mjestu po ocjeni ljepote je opet dobila karakteristično bošnjačko ime i prezime, peta hrvatsko, a šesta srpsko i tako redom. Isti postupak je proveden i u Mostaru i u Sarajevu, samo je etnička pripadnost djevojaka varirala u zavisnosti od dominantne etničke pripadnosti ispitanika. Pošto su sada poznavali etničku

pripadnost djevojaka sa slike, gimnazijalci su ponovo ocjenjivali ljepotu djevojaka.

4.3 POSTUPAK

Kao što smo ranije naglasili istraživanje je urađeno na 342 učenika i učenice trećih razreda gimnazije iz Mostara, Sarajeva i Banje Luke. Istraživanje je sprovedeno u dva navrata i to u novembru i decembru 2010. godine, i u aprilu 2011. godine.

U novembru i decembru 2010. godine ispitanici su samostalno popunjavali upitnik koji se sastojao od skala: ratnog stresnog iskustva, nacionalizma, skale stereotipa i procjenjivali su ljepotu devet djevojaka sa fotografija o kojima nisu imali nikakve informacije.

Nakon toga su sve ankete unesene u bazu i izračunata je prosječna ocjena ljepote svake djevojke, za svaku gimnaziju ponaosob, na osnovu kojih su djevojke rangirane po ljepoti. Od najljepše do najmanje lijepe. Nakon toga kreirana su tri različita upitnika za svaku gimnaziju, koji su se razlikovali po tome što su djevojke čija se ljepota ranije ocjenjivala, dobile ime i prezime koje je karakteristično za određenu etničku grupu. Pri tome se vodilo računa da u sredinama gdje je dominantna jedna etnička grupa prva, četvrta i sedma rangirana djevojka imaju istu etničku pripadnost, ali koja se razlikuje od etničke pripadnosti većinske grupe ispitanika. Slično smo postupili i kod djevojaka sa fotografija koje su na procjeni ljepote zauzele drugo, peto i osmo mjesto. One su pripadale istoj etničkoj grupi, ali su se razlikovale od etničke pripadnosti samih ispitanika, ali i djevojaka koje se nalaze na prvom, četvrtom i sedmom mjestu po ljepoti. Djevojke koje se nalaze na trećem, šestom i devetom mjestu su bile iste etničke pripadnosti kao i sami ispitanici. To ćemo najbolje prikazati na primjeru upitnika za gimnazijalce iz Banje Luke. Pošto je u Banjoj Luci najveći broj ispitanika Srba (98,4%), djevojke koje su po ljepoti rangirane na prvo, četvrto i sedmo mjesto imale su karakteristično bošnjačko ime i prezime. Djevojke koje su zauzimale drugu, petu i osmu poziciju nazvane su tipičnim hrvatskim imenima i prezimenima, dok su treća, šesta i deveta djevojka nosile srpsko ime i prezime.

U aprilu 2011. godine smo uradili drugi krug istraživanja sa upitnicima koji su bili pripremljeni na gore naveden način. Smatrali smo da je dovoljno da proteknu najmanje četiri mjeseca da ispitanici zaborave kako su prvi put

ocijenili djevojke sa fotografija. Takođe, od pet razreda iz svake gimnazije odabran je po jedan razred, u kojem smo imali najmanje ispitanika, a koji je ponovo ocjenjivao ljepotu djevojaka sa fotografija na isti način kao i prvi put, bez bilo kakvih informacija o njima. Ta tri razreda, po jedan iz svake gimnazije, nam je sačinjavao kontrolnu grupu. Ovo je bilo poželjno da bismo mogli da kontrolišemo da li se percepcija ljepote ispitanika mijenja samo pod uticajem vremena, ali ne i pod uticajem nekih drugih faktora. Ispitanici su opet samostalno popunjavali upitnik koji se sastojao od skala: dogmatizma, etničke distance i procjenjivali su ljepotu devet djevojaka sa fotografija koja su imala karakteristična srpska, hrvatska i bošnjačka imena i prezimena.

4.4 OBRADA PODATAKA

U obradi podataka biće korišteni različiti statistički postupci:

Deskriptivna analiza u vidu frekvencija i procenata korištena je za pregled uzorka. Prilikom formiranja skala kosmopolitizma, nacionalizma kao pripadnosti grupi, etnocentrizma i dogmatizma koristilo smo faktorsku analizu skale, sa varimax rotacijom, koja je grupisala ponuđene tvrdnje u određene faktore. Pouzdanost upotrijebljenih skala mjerena je putem koeficijenta Cronbachovo alfa. Prihvatanje socijalnih odnosa prema svojoj i drugim etničkim grupama prikazali smo procentima, dok smo razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe analizirali t-testom. Autostereotipe i heterostereotipe smo prikazali putem prosječnih vrijednosti i što su vrijednosti na skali bile pozitivnija to su ispitanici opisivani pozitivnijim osobinama, a što je vrijednost na skali negativnija to su negativne osobine bile izraženije. Razlika između gimnazijalaca na skalama kosmopolitizam, nacionalizam kao pripadnosti grupi, etnocentrizam, dogmatizam i ratni stresori analizirali smo analizom varijanse. Procjena ljepote djevojaka je prikazana prosječnim vrijednostima, a značajnost razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe u dvije testne situacije smo utvrđivali t-testom. Pošto je broj ispitanika u eksperimentalnoj i kontrolnoj grupi bio različit, radili smo test homogenosti varijanse. Tamo gdje se razlika među varijansama pokazala statistički značajnom koristili smo neparametrijski Kruskal-Wallis test ili Mann-Whitney U-test. Kada smo pokušali objasniti variranje kriterijumskih varijabli (prosječna ljepota djevojaka određene etničke pripadnosti) putem prediktorskih varijabli koristili smo regresionu analizu. Međusobnu povezanost varijabli smo analizirali korelacijama.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1 FORMIRANJE MJERA KORIŠTENIH U ISTRAŽIVANJU

Prije nego što krenemo sa analizom dobijenih podataka, da bismo što bolje razumjeli prirodu pojava koje mjerimo, moraćemo se upoznati sa načinima na koje ih mjerimo. Ovo se posebno odnosi na skale nacionalizma i dogmatizma, gdje smo faktorskom analizom redukovali veći broja indikatora na manji broj faktora, dok to nismo radili kod skale stereotipa i etničke distance koje su mnogo puta korištene i provjeravane od strane mnogih istraživača u Bosni i Hercegovini i regionu, pa ćemo ih koristiti u integralnom obliku.

5.1.1 Formiranje skala nacionalizma

U faktorskoj analizi skale nacionalizma koristili smo se varimax rotacijom koja je grupisala ponuđene tvrdnje u tri faktora koji objašnjavaju 58,9% varijanse. Prvi faktor 34%, drugi faktor 15,7%, treći faktor 9,1%. U tabeli 11. su prikazane korelacije stavki skale sa svakim od faktora veće od 0.3.

Tabela 11. Procenti objašnjene varijanse faktorima

Faktori	Karakteristične vrijednosti		
	Total	% varijanse	% kumulativne varijanse
1	4,763	34,023	34,023
2	2,205	15,750	49,773
3	1,278	9,126	58,899

Prvi faktor među društvenim ciljevima koje srednjoškolci prihvataju i preferiraju može se uslovno nazvati ***kosmopolitizam***, jer je najviše zasićen tvrdnjama da „čovječanstvo treba sebi da postavi za cilj

potpuno ukidanje nacija“ (0.81), „najbolje bi bilo kada bi čitav svijet bio jedna država sa zajedničkom vlašću“ (0.80), „sukoba među državama ne bi bilo kada ne bi postojale nacionalne podjele“ (0.74), „treba težiti da kulturu svoga naroda prilagodimo kulturi koju čitav svijet prihvata“ (0.73), „za čovjeka je važnije da bude građanin svijeta nego pripadnik jednog naroda“ (0.68) i „čovječanstvo predstavlja jednu pravu ljudsku zajednicu i zato je svaka podjela na nacije štetna“ (0.68).

Drugi faktor se može nazvati **nacionalizam kao pripadnost grupi**, jer su u njemu dominantne tvrdnje da je „osjećanje vezanosti za sopstveni narod jedno od najljepših osjećanja koje pojedinac može imati“ (0.78), da „uvredu nanesenu mom narodu doživljavam kao napad“ (0.72), „djecu treba vaspitavati u nacionalnom duhu,“ (0.72), „nacionalne interese treba uvijek stavljati ispred vlastitih“ (0.69) i „često se najbolje osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici mog naroda“ (0.30).

Treći faktor smo nazvali **etnocentrizam**, jer se kod njega ističu tvrdnje da se „ne bi trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova“ (0.77), da „treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih naroda, čak i onda kada nam se pokazuju kao prijatelji“ (0.76), „pošto su nesposobniji od nas, pripadnici drugih naroda nam stalno rade iza leđa“ (0.72) i „često se najbolje osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici mog naroda“ (0.64)

Tabela 11.1 Faktorska matrica

	Faktorska zasićenja		
	1	2	3
Pošto su nesposobniji od nas, pripadnici drugih naroda nam stalno rade iza leđa.			,722
Treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih naroda, čak i onda kada nam se pokazuju kao prijatelji.			,761
Ne bi se trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova.			,772

Često se najbolje osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici mog naroda.	,307 ,647
Uvreda nanесenu mom narodu doživlјavam kao napad.	,727
Osjećanje vezanosti za sopstveni narod jedno je od najljepših osjećanja koje pojedinac može imati.	,785
Nacionalne interese treba uvijek stavljati ispred vlastitih.	,691
Djecu treba vaspitavati u nacionalnom duhu.	,723
Čovјecanstvo predstavlјa jednu pravu ljudsku zajednicu i zato je svaka podjela na nacije štetna.	,683
Za čovјeka je važnije da bude građanin svijeta nego pripadnik jednog naroda.	,689
Najbolje bi bilo kada bi čitav svijet bio jedna država sa zajedničkom vlašću.	,804
Čovјecanstvo treba sebi da postavi za cilj potpuno ukidanje nacija.	,816
Treba težiti da kulturu svoga naroda prilagodimo kulturi koju čitav svijet prihvata.	,737
Sukoba među državama ne bi bilo kada ne bi postojale nacionalne podjele.	,748

Tabela 11.2 Matrica korelacija faktora

	1	2	3
1	1		
2	-,363 ^{**}	1	
3	-,269 ^{**}	,451 ^{**}	1

Iz tabele 11.2 vidimo da postoji negativna korelacija između faktora kosmopolitizma i druga dva faktora, etnocentrizma i nacionalizma, kao pripadnosti grupi. Istovremeno postoji umjereno visoka korelacija između faktora nacionalizma kao pripadnosti grupi i etnocentrizma. Na poduzorcima gradova nismo radili faktorsku analizu zbog malog broja ispitanika. Imajući u vidu da smo identifikovali tri kvalitativno različite

manifestacije nacionalizma među ispitanicima, u daljem našem radu ćemo ih tretirati kao tri varijable koje će nam pomoći u analizi dobijenih rezultata na procjeni ljepote djevojaka koje se nalaze na fotografijama.

Pouzdanost formirane skale kosmopolitizma je 0,85, skale nacionalizma kao pripadnosti grupi 0,76 i skale etnocentrizma 0,74 mjereno Cronbachovim alfa koeficijentom.

5.1.2 Formiranje skala dogmatizma

U faktorskoj analizi odgovora, na skali dogmatizma koristili smo se varimax rotacijom koja je grupisala ponuđene tvrdnje u dva faktora, koji objašnjavaju 45,5% varijanse. Prvi faktor 32,9% i drugi faktor 12,7%. U tabeli 12.1 su prikazane korelacije veće od 0,3.

Tabela 12. Procenti objašnjene varijanse faktorima

Faktori	Karakteristične vrijednosti		
	Total	% varijanse	% kumulativne varijanse
1	2,631	32,892	32,892
2	1,014	12,678	45,569

Prvi faktor smo nazvali **dogmatsko mišljenje** i on je najviše zasićen tvrdnjama da: „postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svijetu“ (0,67), „samo jedno gledište o svijetu može biti istinito“ (0,65) i „u tolikoj mjeri sam uvjeren u ispravnost svojih gledišta i stavova da nemam potrebu da ih preispitujem“ (0,61), a nešto manje tvrdnjama da „čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava“ (0,56), „ja nastojim da se držim onog pogleda na svijet koji je jedino ispravan“ (0,50) i „Onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima“ (0,48).

Drugi faktor se zove **nepovjerenje u neistomišljenike** i najviše je zasićen tvrdnjama da: „ne možemo praviti kompromise sa našim političkim neistomišljenicima“ (0,77), „ne mogu imati povjerenja u čovjeka koji je

izmjenio neki svoj značajan stav" (0,72), „onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima" (0,44) i da „čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava" (0,33).

Tabela 12.1 Faktorska matrica

	Faktorska zasićenja	
	1	2
Samo jedno gledište o svijetu može biti istinito.	,658	
Onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima.	,483	,440
Ja nastojim da se držim onog pogleda na svijet koji je jedino ispravan.	,506	
U tolikoj mjeri sam uvjeren u ispravnost svojih gledišta i stavova da nemam potrebu da ih preispitujem.	,613	
Čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava.	,563	,331
Postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svijetu.	,670	
Ne mogu imati povjerenja u čovjeka koji je izmjenio neki svoj značajan stav.		,725
Ne možemo praviti kompromise sa našim političkim neistomišljenicima		,774

Tabela 12.2 Matrica korelacija faktora

	1	2
1	1	
2	,636**	1

Korelacija ova dva faktora je prilično visoka i zbog toga smo odlučili da skalu dogmatizma ostavimo cjelovitu, a ona će mjeriti dogmatsko mišljenje i nepovjerenje prema neistomišljenicima. Pouzdanost ovako formirane skale iznosi 0.691 mjereno Cronbachovim alfa koeficijentom, što je prihvatljivo za skalu sa ovako malim brojem ajtema.

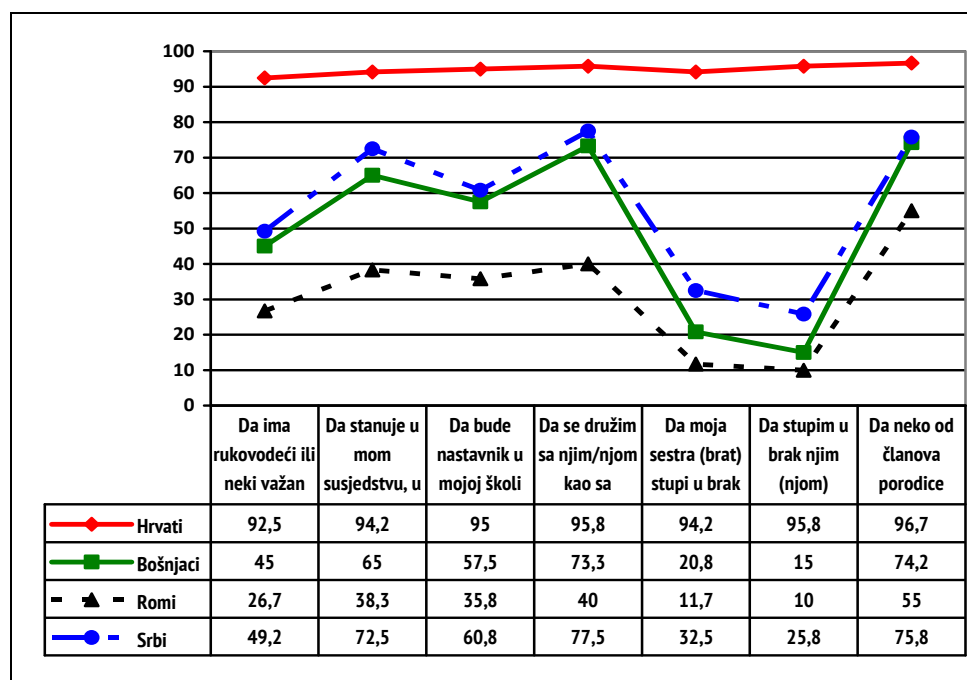
5.2 PRIHVATANJE SOCIJALNIH ODNOSA GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

U narednim grafikonima i tabelama ćemo prikazati etničku distancu, tj. stepen prihvatanja ponuđenih socijalnih odnosa srednjoškolaca iz tri grada prema sljedećim etničkim grupama: Hrvati, Bošnjaci, Romi i Srbi.

5.2.1 Gimnazijalci iz Mostara

Srednjoškolci iz Mostara u najvećem procentu prihvataju ponuđene odnose sa pripadnicima hrvatske etničke grupe. Na drugom mjestu po prihvaćenosti se nalaze Srbi, a slijede Bošnjaci. Romi su etnička grupa sa kojima srednjoškolci iz Mostara najmanje žele da imaju neki od ponuđenih odnosa.

Grafikon 2. Prihvatanje odnosa sa drugim etničkim grupama srednjoškolaca iz Mostara, iskazano u procentima

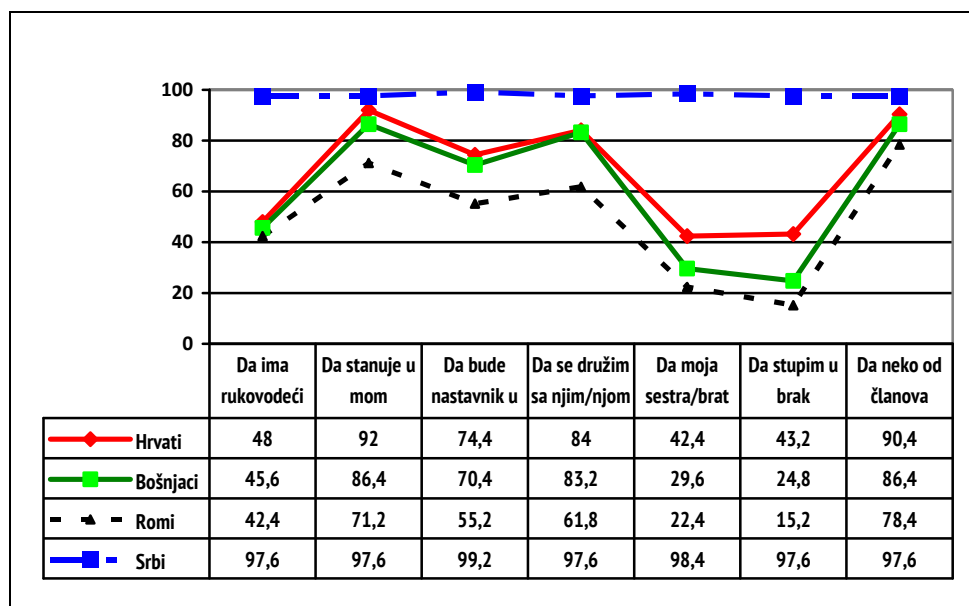

Kada analiziramo koji su to odnosi koje srednjoškolci iz Mostara prihvataju, vidimo da su dobijeni rezultati donekle očekivani. Najviše se prihvataju odnosi: „da se družim sa njima/njom”, „da stanuje u mom susjedstvu, istoj zgradi ili ulici” i „da neko od članova moje porodice primi krv od njega (nje) ako mu je život ugrožen”. Najmanje se prihvataju najintimniji ponuđeni odnosi poput: „da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)” i „da stupim u brak sa njim (njom)”. Veoma je interesantno vidjeti koliko srednjoškolci iz Mostara prihvataju ponuđeni odnos – „da ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji”. Oko polovine srednjoškolaca bi prihvatilo da na rukovodećem položaju u zemlji budu Srbin ili Bošnjak, dok bi samo 26,7% ispitanika Roma prihvatilo na nekom od rukovodećih položaja.

Važno je da napomenemo da ne postoji statistički značajna razlika u izraženosti etničke distance između eksperimentalne i kontrolne grupe u Mostaru, bez obzira o kojoj etničkoj grupi da se radi (Prilog 1).

5.2.2 Gimnazijalci iz Banje Luke

Grafikon 3. Prihvatanje odnosa sa drugim etničkim grupama srednjoškolaca iz Banje Luke, iskazano u procentima

Banjalučki srednjoškolci najviše prihvataju ponuđene odnose sa Srbima, potom sa Hrvatima i Bošnjacima, a najmanje sa pripadnicima romske etničke grupe. Razlika u prihvatanju Bošnjaka i Hrvata je minimalna, osim kod najintimnijih odnosa kao što su udaja ili ženidba sa nekim od članova porodice, gdje se ponuđeni odnos sa Hrvatima nešto više prihvata. Najviše se odbacuju odnosi sa pripadnicima romske etničke grupe, a to se može objasniti svim predrasudama koje se „vežu” za ovu etničku grupu.

Kada pogledamo koji se konkretno odnosi najviše prihvataju od strane banjalučkih srednjoškolaca, možemo da vidimo da imamo skoro identičnu situaciju kao kod ispitanika iz Mostara. Najviše prihvataju komšijske odnose – „da neko od članova moje porodice primi krv od njega (nje) ako mu je život ugrožen” i da budu prijatelji. Istovremeno, najmanje se prihvataju najintimniji ponuđeni odnosi: “da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)” i “da stupim u brak sa njim (njom)”. Manje od polovine srednjoškolaca bi prihvatilo da na rukovodećem položaju u zemlji budu Hrvat ili Bošnjak, dok bi samo 42,4% ispitanika Roma prihvatilo na nekom od rukovodećih položaja.

Ne postoji statistički značajna razlika u izraženosti etničke distance između eksperimentalne i kontrolne grupe u Banjoj Luci prema Hrvatima i Srbima, dok je ta razlika značajna prema Bošnjacima ($p = 0,14$) i Romima ($p = 0,36$). I kod Bošnjaka i kod Roma kontrolna grupa ima izraženiju etničku distancu u odnosu na eksperimentalnu grupu (Prilog 1).

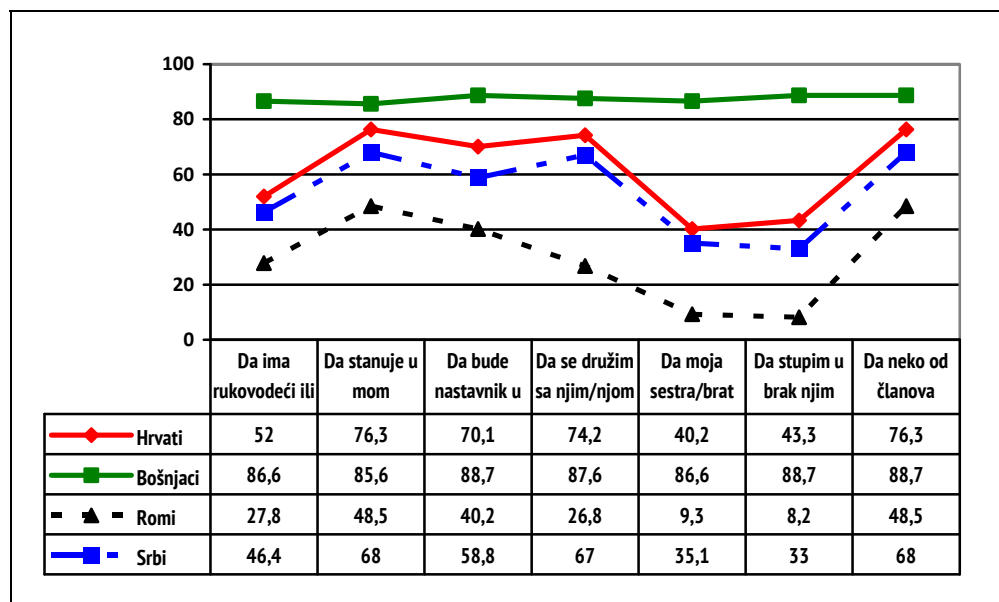
5.2.3 Gimnazijalci iz Sarajeva

Sarajevski srednjoškolci najviše prihvataju ponuđene odnose sa Bošnjacima, a potom sa Hrvatima, Srbima i najmanje Romima.

Gimnazijalci iz Sarajeva najviše prihvataju ponuđene odnose kao što su: „da stanuje u mom susjedstvu, istoj zgradi ili ulici”, „da se družim sa njima/njom” i „da neko od članova moje porodice primi krv od njega (nje)

ako mu je život ugrožen”, dok se najmanje prihvataju najintimniji ponuđeni odnosi: „da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)” i „da stupim u brak sa njim (njom)”. Svaki četvrti srednjoškolac bi prihvatio da na rukovodećem položaju u zemlji bude Rom, dok bi manje od 10% ispitanika prihvatilo Roma kao člana svoje porodice.

Grafikon 4. Prihvatanje odnosa sa drugim etničkim grupama srednjoškolaca iz Sarajeva, iskazano u procentima

Postoji statistički značajna razlika u izraženosti etničke distance između eksperimentalne i kontrolne grupe u Sarajevu prema Hrvatima ($p=0,15$) i Bošnjacima ($p=0,00$), dok ta razlika nije značajna prema Srbima i Romima. I kod Bošnjaka i kod Roma eksperimentalna grupa ima izraženije etničke distance u odnosu na kontrolnu grupu (Prilog 1).

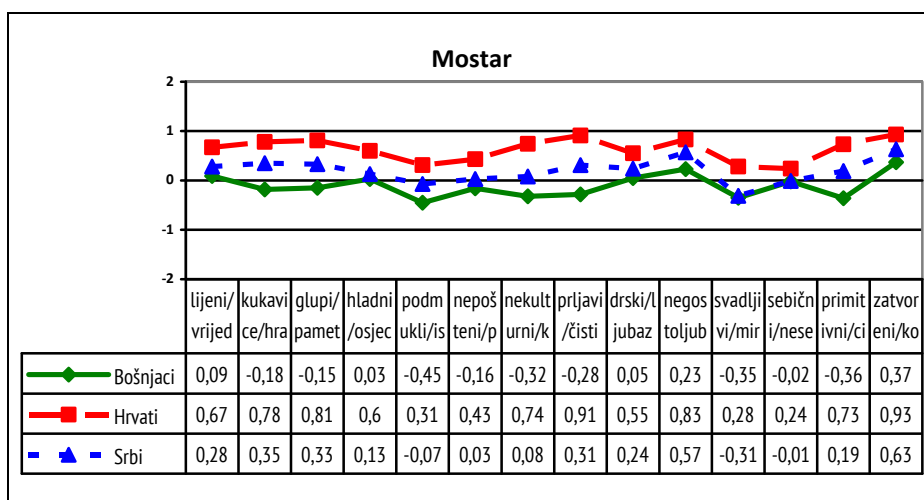
5.3 STEREOTIPI GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

Prije nego što krenemo sa analizom dobijenih podataka važno je naglasiti da su prikazani parovi pozitivnih i negativnih atributa i što je vrijednost na skali pozitivnija, to je pozitivni atribut više zastupljen, a što je vrijednost na skali negativnija, to je negativni atribut više zastupljen. Na primjer, ako dobijena prosječna vrijednost za ponuđeni par osobina lijeni/vrijedni iznosi 0,4, to znači da ispitanici određenu etničku grupu više opažaju kao vrijednu nego kao lijenu. U slučaju da je ta vrijednost iznosila -0,4, onda bi za tu etničku grupu kazali da se opaža kao lijena.

5.3.1 Gimnazijalci iz Mostara

Srednjoškolci iz Mostara Bošnjake najviše opažaju kao: podmukle, komunikativne, primitivne, svadljive, nekulturne, prljave i gostoljubive. Od pozitivnih osobina, pored komunikativnosti i gostoljubivosti, još se izdvajaju vrijedni, ljubazni. Kao što možemo da uočimo među ovim ispitanicima preovladavaju negativni stereotipi prema pripadnicima bošnjačke etničke grupe.

Grafikon 5. Stereotipi i autostereotipi srednjoškolaca iz Mostara, iskazani u prosječnim vrijednostima

Istovremeno, Hrvati se samo opisuju pozitivnim osobinama. Najviše se izdvajaju sljedeće osobine: komunikativni, čisti, gostoljubivi, pametni, hrabri, kuturni i civilizovani. Jednom riječju, etnička grupa bez straha i mane.

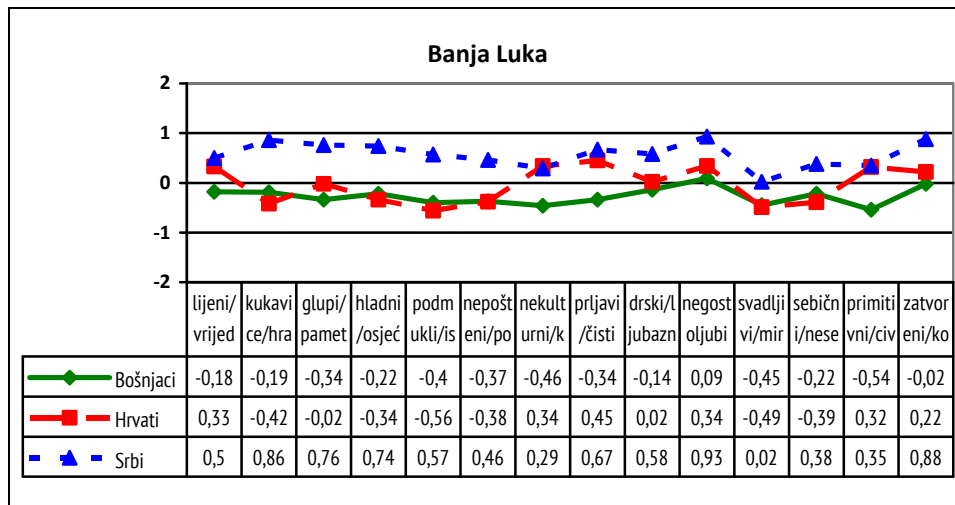
Srbi se od strane mostarskih srednjoškolaca skoro uvijek opisuju pozitivnim osobinama i to najčešće kao: komunikativni, gostoljubivi, hrabri, pametni, čisti i svadljivi, ali je intenzitet tih osobina, očekivano, znatno slabiji u odnosu na Hrvate. Kao što smo vidjeli svadljivost je jedina negativna osobina koju srednjoškolci iz Mostara vezuju za Srbe.

Kada pogledamo razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe gimnazijalaca iz Mostara u opažanju Bošnjaka, možemo da vidimo da se ove dvije grupe razlikuju samo kod tri para osobina i to: glupi/pametni ($p=0,023$), hladni/osjećajni ($p=0,026$) i podmukli/iskreni ($p=0,016$). Iako razlike u opažanju Bošnjaka nisu velike, uočava se tendencija da kontrolna grupa u većoj mjeri Bošnjacima pripisuje pozitivne osobine. Kod opažanja Hrvata našli smo samo dvije razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe i to: svadljivi/miroljubivi ($p=0,012$) i sebični/nesebični ($p=0,009$). Ispitanici iz kontrolne grupe su Hrvate nešto više opazali kao svadljive i sebične u odnosu na eksperimentalnu grupu. Srednjoškolci iz Mostara se najviše razlikuju u opažanju Srba i to u sedam osobina: lijeni/kukavice ($p=0,002$), kukavice/hrabri ($p=0,000$), glupi/pametni ($p=0,006$), podmukli/iskreni ($p=0,025$), nepošteni/pošteni ($p=0,016$), negostoljubivi/gostoljubivi ($p=0,005$) i primitivni/civilizovani ($p=0,049$). Ispitanici iz kontrolne grupe Srbima pripisuju više pozitivnih osobina u odnosu na ispitanike iz eksperimentalne grupe (Prilog 2).

5.3.2 Gimnazijalci iz Banje Luke

Srednjoškolci iz Banje Luke Bošnjake najviše percipiraju kao: primitivne, svadljive, nekulturne, nepoštene, glupe i prljave. Kao što možemo da vidimo Bošnjaci se najčešće opisuju negativnim osobinama, dok je gostoljubivost jedina pozitivna osobina.

Grafikon 6. Stereotipi i autostereotipi srednjoškolaca iz Banje Luke, iskazani u prosječnim vrijednostima

Istovremeno, Hrvati se opažaju kao podmukli, svadljivi, čisti, kukavice, sebični i nepošteni. Slično kao i Bošnjaci i Hrvati se najčešće opažaju sa negativnim stereotipima, mada Hrvati imaju više pozitivnih osobina koje nisu mnogo izražene, na primjer: vrijedni, gostoljubivi, civilizovani i komunikativni.

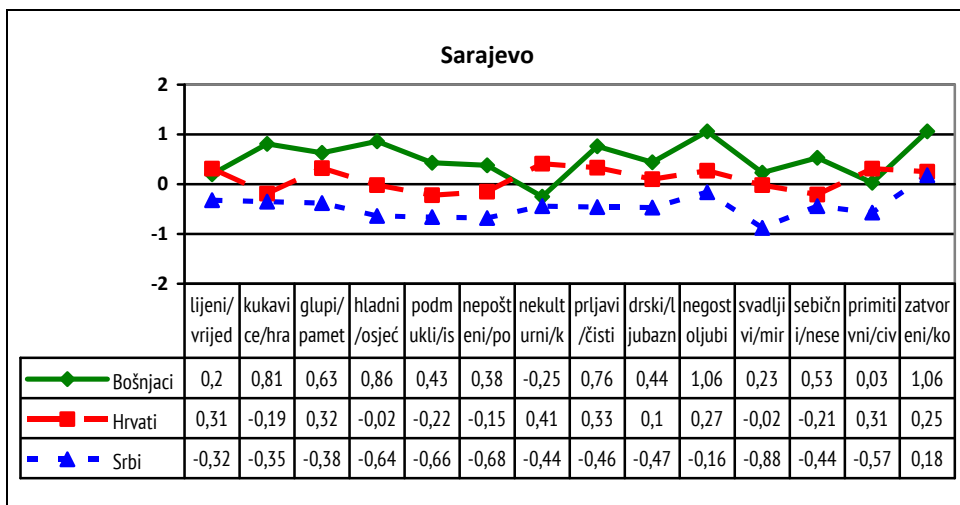
Srednjoškolci iz Banje Luke Srbe potpuno nekritički percipiraju i kod njih dominiraju samo pozitivne osobine: gostoljubivi, komunikativni, hrabri, pametni, osjećajni i čisti. Jedina nedoumica koju su ispitanici imali je ta da li su Srbi miroljubivi ili svadljivi.

Ispitanici iz banjalučke kontrolne i eksperimentalne grupe se međusobno ne razlikuju s obzirom na ponuđene osobine kojima opisuju Bošnjake, Hrvate i Srbe (Prilog 2).

5.3.1 Gimnazijalci iz Sarajeva

Sarajevski srednjoškolci Bošnjake opažaju kao: komunikativne, gostoljubive, osjećajne, hrabre, čiste i pametne. Kao što vidimo, među osobinama koje su najviše izražene nema negativnih osobina, ali jedan dio ispitanika smatra da su Bošnjaci nekulturni.

Grafikon 7. Stereotipi i autostereotipi srednjoškolaca iz Sarajeva, iskazani u prosječnim vrijednostima

Za pripadnike hrvatske etničke grupe najčešće se vežu sljedeće osobine: kulturni, čisti, pametni, vrijedni, civilizovani i gostoljubivi. Kao što možemo da vidimo iz grafikona 7, Hrvatima se više pripisuju pozitivne osobine, ali je intenzitet tih osobina prilično nizak. Od negativnih osobina za Hrvate se misli da su: kukavice, podmukli, nepošteni i sebični.

Istovremeno, Srbi se opisuju kao: svadljivi, nepošteni, podmukli, hladni, primitivni i drski. Među osobinama koje se najčešće „vežu” za Srbe nema nijedne pozitivne osobine osim komunikativnosti.

Kod sarajevskih srednjoškolaca samo u dva slučaja smo našli statistički značajne razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe, i to kod opažanja Bošnjaka i Hrvata. Ispitanici iz eksperimentalne grupe opažaju pripadnike bošnjačke etničke grupe kao poštenije u odnosu na kontrolnu grupu ($p = 0,043$). Za Hrvate ispitanici iz kontrolne grupe u većoj mjeri smatraju da su vredniji nego ispitanici iz eksperimentalne grupe ($p = 0,017$) (Prilog 2).

5.4 NACIONALIZAM GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

Kao što smo ranije naglasili, identifikovali smo tri vrste nacionalizma kod srednjoškolaca i to: etnocentrizam, nacionalizam kao pripadnost grupi i kosmopolitizam. Sada ćemo vidjeti da li postoje značajne razlike među srednjoškolcima tri grada u stepenu izraženosti ova tri faktora, ali i unutar svakog grada između kontrolne i eksperimentalne grupe.

Tabela 13. Razlike u izraženosti tri faktora nacionalizma kod srednjoškolaca iz Mostara, Banje Luke i Sarajeva

		N	M	SD	SE
Etnocentrizam	Mostar	120	2.5854	.94352	.08613
	Banja Luka	125	2.7240	.93046	.08322
	Sarajevo	97	2.2500	1.06739	.10838
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Mostar	120	3.3667	.82689	.07548
	Banja Luka	125	2.9760	.89658	.08019
	Sarajevo	97	2.9768	1.04088	.10569
Kosmopolitizam	Mostar	120	2.9194	.94503	.08627
	Banja Luka	125	3.0867	1.02185	.09140
	Sarajevo	97	3.4278	1.05297	.10691

Kao što možemo da vidimo iz tabele 13.1, postoji statistički značajna razlika ($p=0,001$) u stepenu izraženosti etnocentrizma kod srednjoškolaca koji su učestvovali u istraživanju. Etnocentrizam je najviše izražen kod srednjoškolaca iz Banje Luke, a potom kod njihovih vršnjaka iz Mostara. Etnocentrizam je najmanje izražen kod sarajevskih srednjoškolaca.

Srednjoškolci se međusobno značajno razlikuju ($p=0,001$) i kod nacionalizma kao pripadnosti grupi (tabela 13.1). Ova vrsta nacionalizma je najviše izražena kod srednjoškolaca iz Mostara, dok su srednjoškolci iz Banje Luke i Sarajeva imali identične skorove.

Postoji statistički značajna razlika u stepenu prihvatanja kosmopolitizma ($p=0,001$), među ispitanim srednjoškolcima (tabela 13.1).

Kosmopolitizam je najviše izražen kod srednjoškolaca iz Sarajeva, a slijede srednjoškolci iz Banje Luke i Mostara.

Tabela 13.1 ANOVA

		df	F	p
Etnocentrizam	Između grupa	2	6.638	.001
	Unutar grupa	339		
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Između grupa	2	7.056	.001
	Unutar grupa	339		
Kosmopolitizam	Između grupa	2	7.009	.001
	Unutar grupa	339		

Tabela 13.2 LSD

			MD	SE	p
Etnocentrizam	Sarajevo	Mostar	-.3354	.13321	.012
		Banja Luka	-.4740	.13201	.000
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Mostar	Banja Luka	.3907	.11719	.001
		Sarajevo	.3899	.12520	.002
Kosmopolitizam	Sarajevo	Mostar	.5084	.13718	.000
		Banja Luka	.3412	.13595	.013

Ako pogledamo tabelu 13.2, možemo da vidimo da se srednjoškolci iz Sarajeva značajno razlikuju u stepenu izraženosti etnocentrizma u odnosu na srednjoškolce iz druga dva grada, dok ta razlika ne postoji između ispitanika iz Mostara i Banje Luke. Kod faktora nacionalizam kao pripadnost grupi ispitanici iz Mostara se značajno razlikuju od ispitanika iz Sarajeva i Banje Luke, ali se ispitanici iz ova dva grada međusobno ne razlikuju u stepenu izraženosti ove vrste nacionalizma. Kao što smo ranije naglasili kosmopolitizam je najviše izražen kod sarajevskih srednjoškolaca i oni se značajno razlikuju od svojih vršnjaka iz Mostara i Banje Luke, dok ta razlika između srednjoškolaca u Mostaru i Banjoj Luci nije statistički značajna.

Kada smo analizirali razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe u stepenu izraženosti tri vrste nacionalizma, kod srednjoškolaca iz Mostara nismo našli statistički značajne razlike između ove dvije grupe ni za jednu od tri vrste nacionalizma. Kod ispitanika iz Banja Luke postojala je statistički značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe, samo kod kosmopolitizma ($p=0,027$) gdje su ispitanici iz eksperimentalne grupe imali izraženiji kosmopolitizam. Kod srednjoškolaca iz Sarajeva nisu pronađene statistički značajne razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe, ni na jednom od faktora nacionalizma (Prilog 3).

5.5 DOGMATIZAM GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

U narednom poglavlju vidjećemo da li postoje značajne razlike među srednjoškolcima u stepenu izraženosti dogmatizma, ali i unutar svakog grada između kontrolne i eksperimentalne grupe.

Tabela 14. Dogmatizam

	N	M	SD	SE
Mostar	120	3.2396	.66787	.06097
Banja Luka	125	2.8490	.61837	.05531
Sarajevo	97	3.0528	.68509	.06956

Iz tabele 14.1 vidimo da postoji statistički značajna razlika između srednjoškolaca iz tri grada s obzirom na izraženost dogmatizma. Dogmatizam je najviše izražen kod srednjoškolaca iz Mostara, a slijede sarajevski srednjoškolci. Najmanje dogmatizma nalazimo kod ispitanika iz Banje Luke.

Tabela 14.1 ANOVA

	Df	F	p
Između grupa	2	10.889	.000
Unutar grupa	339		

Tabela 14.2 LSD

		MD	SE	p
Mostar	Banja Luka	.3906	.08374	.000
	Sarajevo	.1867	.08947	.038
Banja Luka	Sarajevo	-.2038	.08866	.022

Srednjoškolci iz sva tri grada se međusobno razlikuju s obzirom na stepen izraženosti dogmatizma.

Važno je da naglasimo da se kontrolne i eksperimentalne grupe iz Mostara, Banje Luke i Sarajeva međusobno ne razlikuju s obzirom na stepen izraženosti dogmatizma (Prilog 4).

5.6 PRISUTNOST RATNIH STRESORA KOD GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

U tabelama koje slijede prikazaćemo koliko su ratni stresori prisutni kod gimnazijalaca u sva tri grada i da li se ispitanici međusobno razlikuju kada je riječ o vrsti ratnih iskustava.

Tabela 15. Prosječna učestalost ratnih stresora kod srednjoškolaca iz sva tri grada

	N	M	SD	SE
Mostar	120	2.2250	1.63708	.14944
Banja Luka	125	1.6320	1.57877	.14121
Sarajevo	97	2.2680	1.44709	.14693

Kao što možemo da vidimo iz tabele 15.1 postoji statistički značajna razlika između ispitanika iz Mostara, Banje Luke i Sarajeva u odnosu na njihovo ratno iskustvo. U prosjeku, srednjoškolci iz Sarajeva i

Mostara su imali oko dva ratna stresora, dok su banjalučani imali nešto više od jednog.

Takođe je veoma važno da vidimo da se srednjoškolci iz Mostara i Sarajeva međusobno ne razliku kada je riječ o ratnom iskustvu, dok se srednjoškolci iz Banje Luke značajno razlikuju od svojih vršnjaka iz gradova u Federaciji BiH.

Tabela 15.1 ANOVA

	df	F	p
Između grupa	2	6.099	.002
Unutar grupa	339		

Tabela 15.2 LSD

		MD	SE	p
Banja Luka	Mostar	-.5930	.19986	.003
	Sarajevo	-.6360	.21160	.003

Prije nego što vidimo koji su to ratni stresori najviše zastupljeni kod ispitanika iz sva tri grada, moramo da naglasimo da ne postoji statistički značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe ni u jednom gradu, s obzirom na prosječnu izraženost ratnih stresora (Prilog 5).

Tabela 16: Distribucija ratnih događaja - gimnazijalci iz Mostara

Doživio sam pucanje ili granatiranje u svojoj blizini.	45,0%
Neko od bliske rodbine mi je bio ozbiljnije ranjen tokom rata.	42,5%
Neko od bliske rodbine mi je poginuo tokom rata.	39,2%
Moja kuća je bila bombardovana, gađana ili uništena tokom rata.	37,5%
Bio sam odvojen od majke ili oca u toku rata.	18,3%

Doživio sam protjerivanje iz svog stana ili kuće tokom rata.	17,5%
Doživio sam protjerivanje iz svog mjesta tokom rata.	14,2%
Jedan od roditelja mi je poginuo tokom rata.	5,0%
Jedan od roditelja mi je bio u zarobljeništvu u toku rata.	3,3%
Bio sam svjedok nečijeg ranjavanja ili ubistva tokom rata.	,0%
Bio sam ranjen tokom rata.	,0%

Dobijeni rezultati među srednjoškolcima iz Mostara pokazuju da su za njih najčešći stresori bili pucanje ili granatiranje u njihovoj blizini (45%), ozbiljno ranjavanje bliskih rođaka (42,5%), pogibija bliskog člana rodbine (39,2%) i oštećenje ili uništenje kuće (37,5%).

Tabela 17: Distribucija ratnih događaja – gimnazijalci iz Banje Luke

Bio sam odvojen od majke ili oca u toku rata.	32,0%
Neko od bliske rodbine mi je poginuo tokom rata.	27,2%
Neko od bliske rodbine mi je bio ozbiljnije ranjen tokom rata.	27,2%
Doživio sam pucanje ili granatiranje u svojoj blizini.	22,4%
Doživio sam protjerivanje iz svog mjesta tokom rata.	18,4%
Doživio sam protjerivanje iz svog stana ili kuće tokom rata.	16,0%
Moja kuća je bila bombardovana, gađana ili uništena tokom rata.	12,8%
Jedan od roditelja mi je poginuo tokom rata.	4,0%
Jedan od roditelja mi je bio u zarobljeništvu u toku rata.	3,2%
Bio sam ranjen tokom rata.	,0%
Bio sam svjedok nečijeg ranjavanja ili ubistva tokom rata.	,0%

Kod srednjoškolaca iz Banje Luke nalazimo nešto drugačiji poredak ratnih stresora. Najčešće se spominju odvojenost od porodice (32%),

pogibija bliskog člana rodbine (27,2%), ozbiljno ranjavanje bliskih rođaka (27,2%) i pucanje ili granatiranje u njihovoj blizini (22,4%). Još jednom da napomenemo da je redoslijed ratnih stresora kod srednjoškolaca različit u odnosu na ispitanike iz Sarajeva ili Mostara, ali je i intenzitet tih stresora znatno niži.

Tabela 18: Distribucija ratnih događaja – gimnazijalci iz Sarajeva

Doživio sam pucanje ili granatiranje u svojoj blizini.	54,6%
Neko od bliske rodbine mi je bio ozbiljnije ranjen tokom rata.	51,5%
Neko od bliske rodbine mi je poginuo tokom rata.	43,3%
Moja kuća je bila bombardovana, gađana ili uništena tokom rata.	40,2%
Bio sam odvojen od majke ili oca u toku rata.	12,4%
Doživio sam protjerivanje iz svog stana ili kuće tokom rata.	8,2%
Bio sam svjedok nečijeg ranjavanja ili ubistva tokom rata.	4,1%
Jedan od roditelja mi je bio u zarobljeništvu u toku rata.	4,1%
Jedan od roditelja mi je poginuo tokom rata.	3,1%
Doživio sam protjerivanje iz svog mjesta tokom rata.	3,1%
Bio sam ranjen tokom rata.	2,1%

Dobijeni rezultati kod srednjoškolaca iz Mostara pokazuju da su za njih najčešći stresori bili pucanje ili granatiranje u njihovoj blizini (54,6%), ozbiljno ranjavanje bliskih rođaka (51,5%), pogibija bliskog člana rodbine (43,3%) i oštećenje ili uništenje kuće (40,2%).

5.7 REZULTATI PROCJENE LJEPOTE DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA, EKSPERIMENTALNE I KONTROLNE GRUPE, GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

U narednom poglavlju vidjećemo da li postoje razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe u dvije faze našeg eksperimenta. U prvom slučaju vidjećemo da li su razlike statistički značajne kada ispitanici iz ove dvije grupe nisu poznavali etničku pripadnost djevojaka čiju su ljepotu ocjenjivali, i u drugom slučaju kada su ti isti ispitanici poznavali njihovu etničku pripadnost.

5.7.1 Gimnazijalci iz Mostara

Iz grafikona 8 možemo da vidimo da su ispitanici iz kontrolne i eksperimentalne grupe slično procjenjivali ljepotu djevojaka na ponuđenim fotografijama. I jedni i drugi su izdvojili kao najljepše djevojke na fotografijama broj 3 i 5, a slijede djevojke na 8. i 9. fotografiji. Kao najmanje lijepe su ocjenjene djevojke na fotografijama broj 7 i 4. Ako pogledamo tabelu 19 možemo da vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe u procjeni ljepote djevojaka koje su se nalazile na ponuđenim fotografijama.

Grafikon 8. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u prvoj test situaciji, kada nisu poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

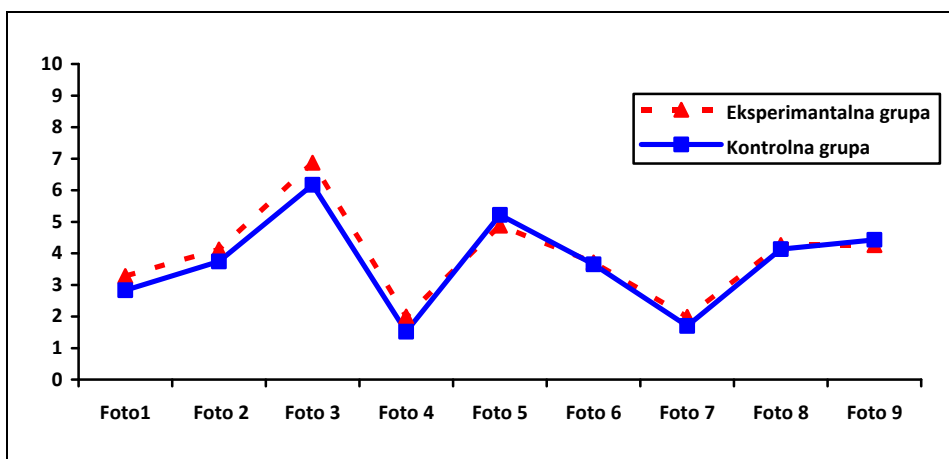

Tabela 19. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u prvoj test situaciji, kada nisu poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

		N	M	SD	SEM	t	Df	p
Foto 1	Eksperimentalna grupa	97	3.28	1.619	.164	1.168	118	.245
	Kontrolna grupa	23	2.83	1.875	.391			
Foto 2	Eksperimentalna grupa	97	4.12	1.769	.180	.953	118	.342
	Kontrolna grupa	23	3.74	1.602	.334			
Foto 3	Eksperimentalna grupa	97	6.87	2.090	.212	1.399	118	.164
	Kontrolna grupa	23	6.17	2.309	.481			
Foto 4	Eksperimentalna grupa	97	2.00	1.190	.121	1.807	118	.073
	Kontrolna grupa	23	1.52	.898	.187			
Foto 5	Eksperimentalna grupa	97	4.88	2.027	.206	-.669	118	.505
	Kontrolna grupa	23	5.22	2.828	.590			
Foto 6	Eksperimentalna grupa	97	3.71	1.848	.188	.133	118	.894
	Kontrolna grupa	23	3.65	2.187	.456			
Foto 7	Eksperimentalna grupa	97	1.99	1.311	.133	.979	118	.330
	Kontrolna grupa	23	1.70	1.222	.255			
Foto 8	Eksperimentalna grupa	97	4.27	2.074	.211	.283	118	.777
	Kontrolna grupa	23	4.13	2.181	.455			
Foto 9	Eksperimentalna grupa	97	4.26	1.970	.200	-.371	118	.711
	Kontrolna grupa	23	4.43	2.409	.502			

Iz grafikona 9 možemo da vidimo da se eksperimentalna i kontrolna grupe ne razlikuju u velikoj mjeri u percepciji ljepote djevojaka sa fotografija. Pri tome moramo da znamo da je eksperimentalna grupa mogla da pretpostavi etničko porijeklo svake djevojke uz pomoć imena i prezimena koje stajalo pored slike, dok kontrolna grupa nije imala te informacije. Kao što možemo da vidimo, i jedni i drugi ispitanici su se složili da su iste djevojke sa fotografija najljepše, bez obzira da li poznaju njihovu etničku pripadnost ili ne. Tako su u eksperimentalnoj grupi Bošnjakinja i Srпкиnja ocjenjene kao najljepše, dok se na trećem i četvrtom mjestu nalaze Bošnjakinja i Hrvatica. Iz tabele 20 možemo da vidimo da se eksperimentalna i kontrolna grupa značajno razlikuju samo kod fotografije broj 2 (Srпкиnja), gdje su ispitanici iz kontrolne grupe djevojku sa fotografije opazali kao ljepšu.

Grafikon 9. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u drugoj test situaciji, kada su poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

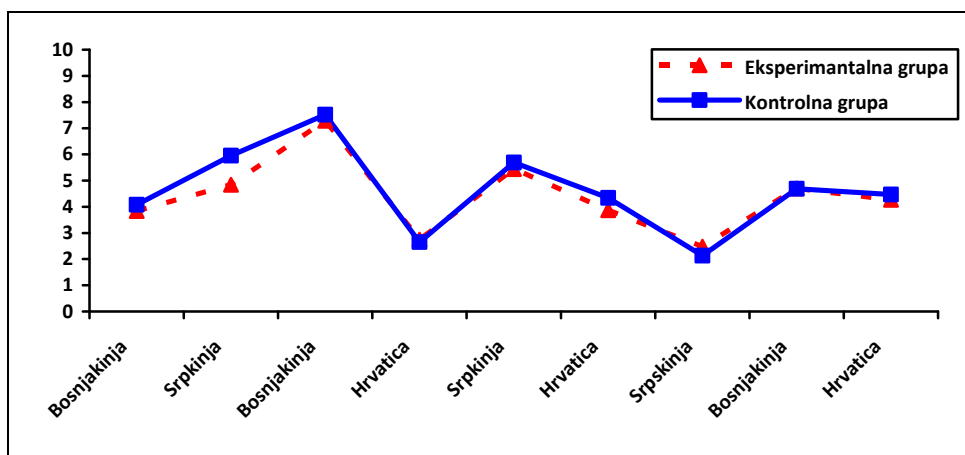

Tabela 20. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u drugoj test situaciji, kada su poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Foto 1	Eksperimentalna grupa	97	3.8454	1.76387	.17909	-.622	118	.535
	Kontrolna grupa	23	4.0870	1.20276	.25079			.
Foto 2	Eksperimentalna grupa	97	4.8454	1.92213	.19516	-2.488	118	.014
	Kontrolna grupa	23	5.9565	1.94184	.40490			
Foto 3	Eksperimentalna grupa	97	7.2990	2.01124	.20421	-.472	118	.638
	Kontrolna grupa	23	7.5217	2.12922	.44397			
Foto 4	Eksperimentalna grupa	97	2.7526	1.67724	.17030	.271	118	.787
	Kontrolna grupa	23	2.6522	1.19121	.24838			
Foto 5	Eksperimentalna grupa	97	5.4433	2.19359	.22273	-.484	118	.629
	Kontrolna grupa	23	5.6957	2.47597	.51628			
Foto 6	Eksperimentalna grupa	97	3.8763	1.96457	.19947	-1.053	118	.294
	Kontrolna grupa	23	4.3478	1.77377	.36986			
Foto 7	Eksperimentalna grupa	97	2.4845	1.68395	.17098	.963	118	.338
	Kontrolna grupa	23	2.1304	1.05763	.22053			.
Foto 8	Eksperimentalna grupa	97	4.7010	2.15138	.21844	.011	118	.991
	Kontrolna grupa	23	4.6957	1.74342	.36353			
Foto 9	Eksperimentalna grupa	97	4.2784	2.04503	.20764	-.424	118	.672
	Kontrolna grupa	23	4.4783	1.97414	.41164			

5.7.2 Gimnazijalci iz Banje Luke

Kao što možemo da vidimo iz grafikona 10 banjalučki srednjoškolci, bez obzira da li dolaze iz eksperimentalne ili kontrolne grupe, su saglasni oko toga koje djevojke su najljepše, a koje nisu. I za jedne i za druge ispitanike najljepše djevojke se nalaze na fotografijama broj 3 i 5, a potom slijede djevojke sa fotografija broj 9 i 8. Ispitanici iz eksperimentalne i kontrolne grupe najniže ocjene su dali djevojkama sa fotografija broj 4 i 7. Ono po čemu se razlikuju ispitanici iz kontrolne i eksperimentalne grupe je intenzitet ocjena kojima su ocjenjivali djevojke. Ispitanici iz kontrolne grupe su sve djevojke sa fotografija procjenjivali kao ljepše u odnosu na eksperimentalnu grupu. To se najbolje može vidjeti u tabeli 21. Kao što možemo da vidimo postoji statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe u ocjeni ljepote kod pet od devet ponuđenih fotografija djevojkama. Te razlike uočavamo kod fotografije broj 1 ($p=.038$), fotografije broj 4 ($p=.001$), fotografije broj 6 ($p=.015$), fotografije broj 7 ($p=.002$) i fotografije broj 8 ($p=.010$). U svim slučajevima kontrolna grupa je djevojke sa fotografija procjenjivala kao ljepše.

Grafikon 10. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u prvoj test situaciji, kada nisu poznavali etničku pripadnost djevojkama sa fotografije

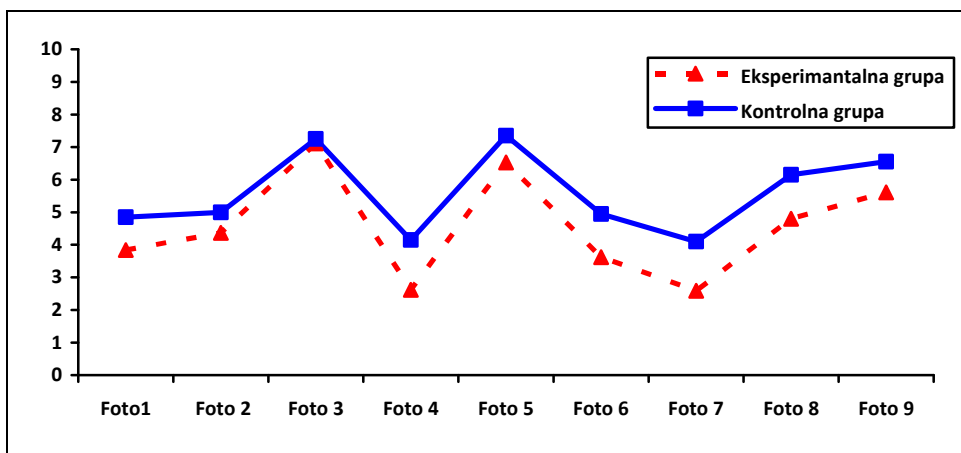

Tabela 21. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u prvoj test situaciji, kada nisu poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Foto 1	Eksperimentalna grupa	105	3.84	1.727	.169	-2.098	123	.038
	Kontrolna grupa	20	4.85	2.996	.670			
Foto 2	Eksperimentalna grupa	105	4.37	1.841	.180	-1.260	123	.210
	Kontrolna grupa	20	5.00	2.920	.653			
Foto 3	Eksperimentalna grupa	105	7.11	2.044	.200	-.262	123	.794
	Kontrolna grupa	20	7.25	2.511	.561			
Foto 4	Eksperimentalna grupa	105	2.62	1.596	.156	-3.351	123	.001
	Kontrolna grupa	20	4.15	2.961	.662			
Foto 5	Eksperimentalna grupa	105	6.53	2.362	.230	-1.438	123	.153
	Kontrolna grupa	20	7.35	2.134	.477			
Foto 6	Eksperimentalna grupa	105	3.62	2.040	.199	-2.479	123	.015
	Kontrolna grupa	20	4.95	2.929	.655			
Foto 7	Eksperimentalna grupa	105	2.59	1.697	.166	-3.090	123	.002
	Kontrolna grupa	20	4.10	3.194	.714			
Foto 8	Eksperimentalna grupa	105	4.80	2.002	.195	-2.609	123	.010
	Kontrolna grupa	20	6.15	2.681	.599			
Foto 9	Eksperimentalna grupa	105	5.61	2.238	.218	-1.687	123	.094
	Kontrolna grupa	20	6.55	2.523	.564			

U situaciji kada su ispitanici iz eksperimentalne grupe mogli znati etničku pripadnost djevojaka koje su prikazane na fotografijama, a kontrolna grupa ne, dobili smo nešto zanimljivije rezultate. I u kontrolnoj i u eksperimentalnoj grupi imamo iste djevojke koje se opažaju kao najljepše. To su djevojke sa fotografija broj 3 i 5 koje su u eksperimentalnoj grupi nosile bošnjačko i hrvatsko ime i prezime. I kod ove dvije fotografije ne postoji statistički značajna razlika u ocjeni njihove ljepote između ispitanika u kontrolnoj i eksperimentalnoj grupi. Kod ostalih sedam fotografija (tabela 22) vidimo da postoji statistički značajna razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe, gdje kontrolna grupa daje prosječno veće ocjene ljepote djevojaka na fotografijama u odnosu na ispitanike iz eksperimentalne grupe.

Grafikon 11. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u drugoj test situaciji, kada su poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

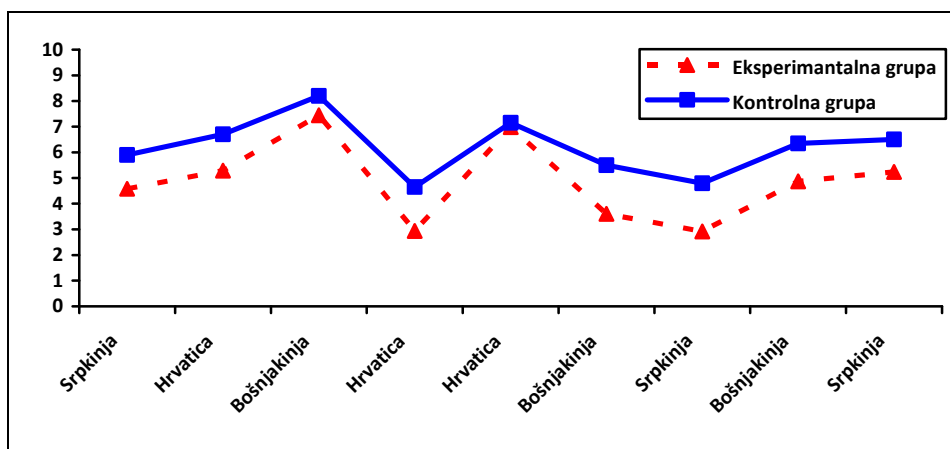

Tabela 22. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u drugoj test situaciji, kada su poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Foto 1	Eksperimentalna grupa	105	4.5810	1.83335	.17892	-2.786	123	.006
	Kontrolna grupa	20	5.9000	2.44734	.54724			
Foto 2	Eksperimentalna grupa	105	5.2952	1.88580	.18403	-3.010	123	.003
	Kontrolna grupa	20	6.7000	2.05452	.45940			
Foto 3	Eksperimentalna grupa	105	7.4476	1.80267	.17592	-1.729	123	.086
	Kontrolna grupa	20	8.2000	1.67332	.37417			
Foto 4	Eksperimentalna grupa	105	2.9429	1.68608	.16454	-3.741	123	.000
	Kontrolna grupa	20	4.6500	2.66112	.59505			
Foto 5	Eksperimentalna grupa	105	6.9810	2.14826	.20965	-.325	123	.746
	Kontrolna grupa	20	7.1500	2.05900	.46041			
Foto 6	Eksperimentalna grupa	105	3.6000	1.89939	.18536	-3.975	123	.000
	Kontrolna grupa	20	5.5000	2.25948	.50524			
Foto 7	Eksperimentalna grupa	105	2.9238	1.92501	.18786	-3.767	123	.000
	Kontrolna grupa	20	4.8000	2.58742	.57856			
Foto 8	Eksperimentalna grupa	105	4.8762	2.15145	.20996	-2.811	123	.006
	Kontrolna grupa	20	6.3500	2.13431	.47725			
Foto 9	Eksperimentalna grupa	105	5.2476	1.95518	.19081	-2.619	123	.010
	Kontrolna grupa	20	6.5000	1.98680	.44426			

5.7.3 Gimnazijalci iz Sarajeva

U prvoj fazi istraživanja, kada su ispitanici ocjenjivali ljepotu djevojaka ne znajući njihovu etničku pripadnost, pokazalo se da se kontrolna i eksperimentalna grupa srednjoškolaca iz Sarajeva ne razlikuje mnogo. I jedni i drugi su skoro jednako procjenjivali ljepotu djevojaka sa slika. Kao najljepše su se izdvojile djevojke sa fotografija broj 3 i 5, a slijede djevojke na fotografijama broj 8 i 9. Kao što možemo da vidimo u tabeli 23, samo kod dvije fotografije postoji razlika u percepciji kontrolne i eksperimentalne grupe, i to su fotografija broj 3 ($p=0,02$) i fotografija broj 4 ($p=0,029$). I u jednom i u drugom slučaju eksperimentalna grupa je procjenjivala djevojke sa fotografija kao ljepše u odnosu na ispitanike iz kontrolne grupe.

Grafikon 12. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u prvoj test situaciji, kada nisu poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

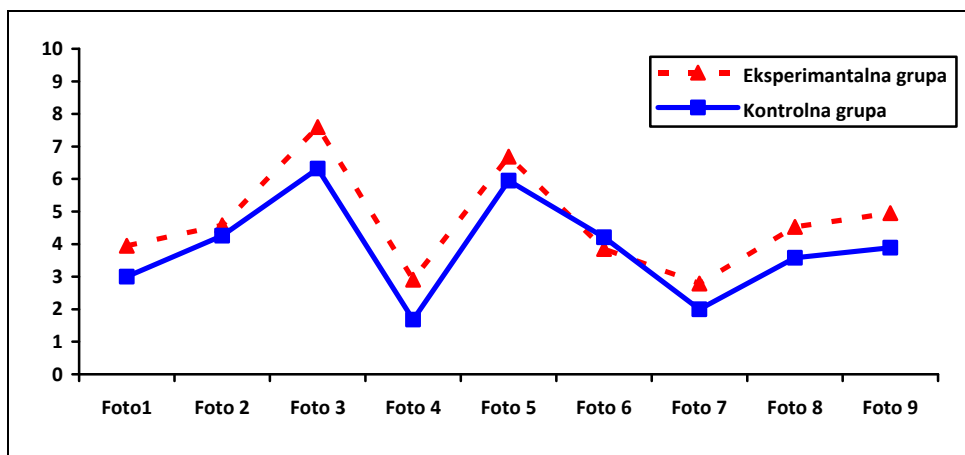

Tabela 23. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u prvoj test situaciji, kada nisu poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Foto 1	Eksperimentalna grupa	78	3.95	2.412	.273	1.607	95	.111
	Kontrolna grupa	19	3.00	1.795	.412			
Foto 2	Eksperimentalna grupa	78	4.58	2.201	.249	.546	95	.586
	Kontrolna grupa	19	4.26	2.423	.556			
Foto 3	Eksperimentalna grupa	78	7.60	2.009	.227	2.373	95	.020
	Kontrolna grupa	19	6.32	2.540	.583			
Foto 4	Eksperimentalna grupa	78	2.91	2.353	.266	2.216	95	.029
	Kontrolna grupa	19	1.68	1.003	.230			
Foto 5	Eksperimentalna grupa	78	6.69	2.304	.261	1.277	95	.205
	Kontrolna grupa	19	5.95	2.172	.498			
Foto 6	Eksperimentalna grupa	78	3.85	2.413	.273	-.609	95	.544
	Kontrolna grupa	19	4.21	1.988	.456			
Foto 7	Eksperimentalna grupa	78	2.79	2.270	.257	1.459	95	.148
	Kontrolna grupa	19	2.00	1.374	.315			
Foto 8	Eksperimentalna grupa	78	4.53	2.384	.270	1.558	95	.123
	Kontrolna grupa	19	3.58	2.341	.537			
Foto 9	Eksperimentalna grupa	78	4.95	2.653	.300	1.588	95	.116
	Kontrolna grupa	19	3.89	2.331	.535			

Ni u drugoj fazi istraživanja među sarajevskim srednjoškolcima nema velike razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe. Djevojke sa fotografije broj 3 (Srpkinja) i fotografije broj 5 (Hrvatica) su ocjenjene kao najljepše, a ni poredak drugih djevojaka nije se značajno promijenio. Samo kod dvije fotografije smo našli statistički značajne razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe i to kod fotografije broj 5 (Hrvatica) ($p=0,001$) i fotografije broj 9 (Bošnjakinja) ($p=0,040$), gdje je u oba slučaja eksperimentalna grupa djevojke sa fotografija ocjenila kao ljepše nego ispitanici u kontrolnoj grupi (tabela 24).

Grafikon 13. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u drugoj test situaciji, kada su poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

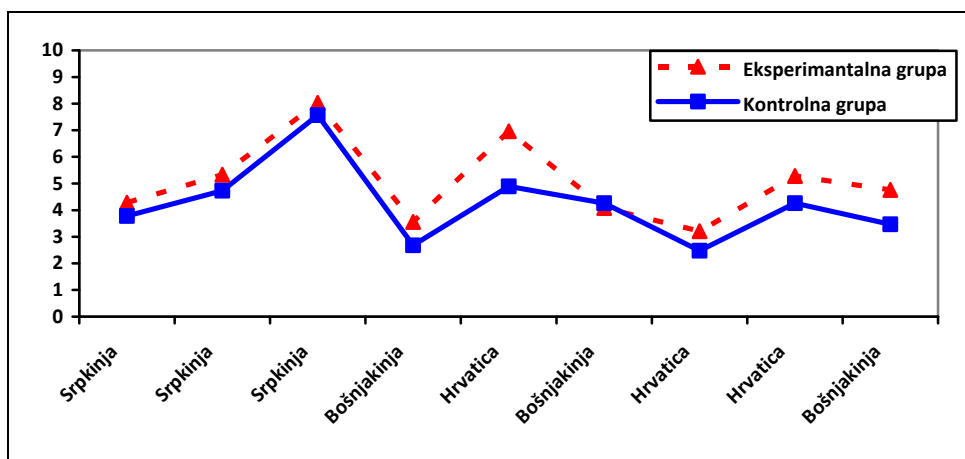

Tabela 24. Razlika u procjeni ljepote eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u drugoj test situaciji, kada su poznavali etničku pripadnost djevojaka sa fotografije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Foto 1	Eksperimentalna grupa	78	4.2821	2.26720	.25671	.857	95	.393
	Kontrolna grupa	19	3.7895	2.14939	.49310			
Foto 2	Eksperimentalna grupa	78	5.3333	2.18416	.24731	1.082	95	.282
	Kontrolna grupa	19	4.7368	2.02326	.46417			
Foto 3	Eksperimentalna grupa	78	8.0385	1.79785	.20357	.967	95	.336
	Kontrolna grupa	19	7.5789	2.09008	.47950			
Foto 4	Eksperimentalna grupa	78	3.5641	2.17178	.24591	1.607	95	.111
	Kontrolna grupa	19	2.6842	2.00146	.45917			
Foto 5	Eksperimentalna grupa	78	6.9615	2.31563	.26219	3.547	95	.001
	Kontrolna grupa	19	4.8947	2.10541	.48301			
Foto 6	Eksperimentalna grupa	78	4.0897	2.17534	.24631	-.300	95	.765
	Kontrolna grupa	19	4.2632	2.60004	.59649			
Foto 7	Eksperimentalna grupa	78	3.2179	2.36669	.26798	1.258	95	.211
	Kontrolna grupa	19	2.4737	2.06474	.47368			
Foto 8	Eksperimentalna grupa	78	5.2821	2.45953	.27849	1.618	95	.109
	Kontrolna grupa	19	4.2632	2.46852	.56632			
Foto 9	Eksperimentalna grupa	78	4.7692	2.48592	.28148	2.085	95	.040
	Kontrolna grupa	19	3.4737	2.16970	.49776			

5.8 REZULTATI PROCJENE LJEPOTE POJEDINIH DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA U EKSPERIMENTALNOJ I KONTROLNOJ GRUPI U DVIJE TEST SITUACIJE

Sada ćemo vidjeti, za svaku gimnaziju ponaosob, da li unutar eksperimentalne i kontrolne grupe postoji razlika u opažanju ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u trenutku kada ispitanici nisu znali etničku pripadnost djevojka, kada jesu znali (eksperimentalna grupa) i kada nisu znali njenu etničku pripadnost (kontrolna grupa).

4.8.1 Gimnazijalci iz Mostara

Tabela 25. Procjene ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u dvije test situacije – eksperimentalna grupa gimnazijalaca iz Mostara

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Par	Fotografija 1	3,28	97	1,619	,164	-3,271	96	,001
1	Bošnjakinja	3,84	97	1,763	,179			
Par	Fotografija 2	4,12	97	1,769	,180	-3,780	96	,000
2	Srpkinja	4,84	97	1,922	,195			
Par	Fotografija 3	6,87	97	2,090	,212	-2,253	96	,027
3	Bošnjakinja	7,29	97	2,011	,204			
Par	Fotografija 4	2,00	97	1,190	,121	-4,707	96	,000
4	Hrvatica	2,75	97	1,677	,170			
Par	Fotografija 5	4,88	97	2,027	,206	-2,438	96	,017
5	Srpkinja	5,44	97	2,193	,222			
Par	Fotografija 6	3,71	97	1,848	,188	-,837	96	,404
6	Hrvatica	3,87	97	1,964	,199			
Par	Fotografija 7	1,99	97	1,311	,133	-3,444	96	,001
7	Srpkinja	2,48	97	1,683	,170			
Par	Fotografija 8	4,27	97	2,074	,211	-1,888	96	,062
8	Bošnjakinja	4,70	97	2,151	,218			
Par	Fotografija 9	4,26	97	1,970	,200	-,085	96	,932
9	Hrvatica	4,27	97	2,045	,207			

U okviru eksperimentalne grupe gimnazijalaca iz Mostara (tabela 25), od devet ponuđenih fotografija postoji razlika u šest slučajeva. Statistički značajne razlike nalazimo kod procjene ljepote djevojaka sa tri fotografije koje su kasnije nosile srpsko ime i prezime. To su parovi broj 2 ($p=0,000$), par broj 5 ($p=0,017$) i par broj 7 ($p=0,001$). Veoma je važno da naglasimo da su prosječne ocjene ljepote povećane nakon što su ispitanicima ponuđena imena djevojaka. Postoji statistički značajna razlika kod dva para fotografija, gdje su djevojke na drugoj procjeni ljepote nosile bošnjačka imena. To su parovi broj 1 ($p=0,001$) i broj 3 ($p=0,027$). Prosječna ocjena ljepote ove dvije djevojke je porasla prilikom druge procjene ljepote, bez obzira što su one nosile bošnjačko ime i prezime. Postoji i jedna statistički značajna razlika ($p=0,000$) i u percepciji ljepote djevojke sa fotografije, koja je kasnije nosila hrvatsko ime i prezime. I ovdje je djevojka ocjenjena ljepšom prilikom druge procjene ljepote gimnazijalaca iz Mostara.

Tabela 26. Procjene ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u dvije test situacije – kontrolna grupa gimnazijalaca iz Mostara

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Par 1	Fotografija 1	2,83	23	1,875	,391	-3,203	22	,004
	Fotografija 1	4,08	23	1,202	,250			
Par 2	Fotografija 2	3,74	23	1,602	,334	-4,847	22	,000
	Fotografija 2	5,95	23	1,941	,404			
Par 3	Fotografija 3	6,17	23	2,309	,481	-2,800	22	,010
	Fotografija 3	7,52	23	2,129	,443			
Par 4	Fotografija 4	1,52	23	,898	,187	-5,348	22	,000
	Fotografija 4	2,65	23	1,191	,248			
Par 5	Fotografija 5	5,22	23	2,828	,590	-,910	22	,373
	Fotografija 5	5,69	23	2,475	,516			
Par 6	Fotografija 6	3,65	23	2,187	,456	-1,660	22	,111
	Fotografija 6	4,34	23	1,773	,369			
Par 7	Fotografija 7	1,70	23	1,222	,255	-1,417	22	,171
	Fotografija 7	2,13	23	1,057	,220			
Par 8	Fotografija 8	4,13	23	2,181	,455	-1,523	22	,142
	Fotografija 8	4,69	23	1,743	,363			
Par 9	Fotografija 9	4,43	23	2,409	,502	-,095	22	,925
	Fotografija 9	4,47	23	1,974	,411			

Kod kontrolne grupe iz Mostara (tabela 26) imamo četiri para procjena ljepote djevojaka koje se statistički razlikuju. To su parovi broj 1, 2, 3 i 4. U sva četiri slučaja, prilikom druge procjene ljepote djevojaka sa fotografije, djevojke su dobile veće prosječne ocjene.

5.8.2 Gimnazijalci iz Banje Luke

Tabela 27. Procjene ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u dvije test situacije – eksperimentalna grupa gimnazijalaca iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Par 1	Fotografija 1	3,84	105	1,727	,169	-4,057	104	,000
	Srpkinja	4,58	105	1,833	,178			
Par 2	Fotografija 2	4,37	105	1,841	,180	-4,760	104	,000
	Hrvatica	5,29	105	1,885	,184			
Par 3	Fotografija 3	7,11	105	2,044	,200	-1,880	104	,063
	Bošnjakinja	7,44	105	1,802	,175			
Par 4	Fotografija 4	2,62	105	1,596	,156	-2,153	104	,034
	Hrvatica	2,94	105	1,686	,164			
Par 5	Fotografija 5	6,53	105	2,362	,230	-2,230	104	,028
	Hrvatica	6,98	105	2,148	,209			
Par 6	Fotografija 6	3,62	105	2,040	,199	,094	104	,926
	Bošnjakinja	3,60	105	1,899	,185			
Par 7	Fotografija 7	2,59	105	1,697	,166	-1,914	104	,058
	Srpkinja	2,92	105	1,925	,187			
Par 8	Fotografija 8	4,80	105	2,002	,195	-,420	104	,675
	Bošnjakinja	4,87	105	2,151	,209			
Par 9	Fotografija 9	5,61	105	2,238	,218	1,708	104	,091
	Srpkinja	5,24	105	1,955	,190			

Eksperimentalna grupa srednjoškolaca iz Banje Luke (tabela 27) je u dva navrata ocjenjivala ljepotu djevojaka sa fotografija. U prvom slučaju nisu imali nikakvih informacija o djevojkama, a u drugom krugu ocjenjivanja znali su samo njihovo ime i prezime, koje je bilo karakteristično za određenu etničku grupu. Pokazalo se da, od devet

parova, kod četiri para postoji statistički značajna razlika u procjeni ljepote djevojaka. Statistički značajne razlike nalazimo kod procjene ljepote djevojaka sa tri fotografije, koje su kasnije nosile hrvatsko ime i prezime. To su parovi broj 2 ($p=0,000$), par broj 4 ($p=0,034$) i par broj 5 ($p=0,028$). Moramo da naglasimo da su djevojke procijenjene kao ljepše kod drugog procjenjivanja, iako su ispitanici znali njihova imena i prezimena koja su ukazivala na pripadnost hrvatskoj etničkoj grupi. Postoji i statistički značajna razlika kod para broj 1 ($0,000$), gdje su ispitanici iz eksperimentalne grupe prilikom druge procjene ocjenjivali djevojku sa fotografije kao ljepšu. Djevojka je imala karakteristično srpsko ime i prezime.

Tabela 28. Procjene ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u dvije test situacije – kontrolna grupa gimnazijalaca iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Par	Fotografija 1	4,85	20	2,996	,670	-2,058	19	,054
1	Fotografija 1	5,90	20	2,447	,547			
Par	Fotografija 2	5,00	20	2,920	,653	-4,013	19	,001
2	Fotografija 2	6,70	20	2,054	,459			
Par	Fotografija 3	7,25	20	2,511	,561	-2,084	19	,051
3	Fotografija 3	8,20	20	1,673	,374			
Par	Fotografija 4	4,15	20	2,961	,662	-1,111	19	,281
4	Fotografija 4	4,65	20	2,661	,595			
Par	Fotografija 5	7,35	20	2,134	,477	,515	19	,612
5	Fotografija 5	7,15	20	2,059	,460			
Par	Fotografija 6	4,95	20	2,929	,655	-1,124	19	,275
6	Fotografija 6	5,50	20	2,259	,505			
Par	Fotografija 7	4,10	20	3,194	,714	-1,563	19	,135
7	Fotografija 7	4,80	20	2,587	,578			
Par	Fotografija 8	6,15	20	2,681	,599	-,476	19	,640
8	Fotografija 8	6,35	20	2,134	,477			
Par	Fotografija 9	6,55	20	2,523	,564	,106	19	,917
9	Fotografija 9	6,50	20	1,986	,444			

U banjalučkoj kontrolnoj grupi (tabela 28) postoji samo jedna statistički značajna razlika i to kod para broj 2 ($p=0,001$). Tu su ispitanici prilikom druge procjene djevojku sa fotografije ocjenili ljepšom nego ranije.

5.8.3 Gimnazijalci iz Sarajeva

Tabela 29. Procjene ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u dvije test situacije – eksperimentalna grupa gimnazijalaca iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Par	Fotografija 1	3,95	78	2,412	,273	-1,411	77	,162
1	Srpkinja	4,28	78	2,267	,256			
Par	Fotografija 2	4,58	78	2,201	,249	-3,038	77	,003
2	Srpkinja	5,33	78	2,184	,247			
Par	Fotografija 3	7,60	78	2,009	,227	-1,753	77	,084
3	Srpkinja	8,03	78	1,797	,203			
Par	Fotografija 4	2,91	78	2,353	,266	-3,260	77	,002
4	Bošnjakinja	3,56	78	2,171	,245			
Par	Fotografija 5	6,69	78	2,304	,261	-,932	77	,354
5	Hrvatica	6,96	78	2,315	,262			
Par	Fotografija 6	3,85	78	2,413	,273	-1,051	77	,296
6	Bošnjakinja	4,08	78	2,175	,246			
Par	Fotografija 7	2,79	78	2,270	,257	-1,984	77	,051
7	Hrvatica	3,21	78	2,366	,267			
Par	Fotografija 8	4,53	78	2,384	,270	-2,944	77	,004
8	Hrvatica	5,28	78	2,459	,278			
Par	Fotografija 9	4,95	78	2,653	,300	,542	77	,590
9	Bošnjakinja	4,76	78	2,485	,281			

U okviru eksperimentalne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva (tabela 29), od devet ponuđenih fotografija, postoji razlika u tri slučaja. Statistički značajne razlike nalazimo kod procjene ljepote djevojaka sa tri fotografije od kojih je prva nosila srpsko ime i prezime ($p=0,003$), druga bošnjačko ime i prezime ($p=0,002$) i treća djevojka koja je imala hrvatsko ime i prezime ($p=0,004$). Veoma je važno da naglasimo da su prosječne ocjene ljepote povećane nakon što su ispitanicima ponuđena imena djevojaka.

U tabeli 30 vidimo dobijene rezultate u eksperimentalnoj grupi sarajevskih srednjoškolaca. Tu nalazimo samo jednu statistički značajnu razliku i to kod para broj 3 ($P=0,004$).

Tabela 30. Procjene ljepote pojedinih djevojaka sa fotografija u dvije test situacije – kontrolna grupa gimnazijalaca iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Par	Fotografija 1	3,00	19	1,795	,412	-1,621	18	,122
1	Fotografija 1	3,78	19	2,149	,493			
Par	Fotografija 2	4,26	19	2,423	,556	-,749	18	,463
2	Fotografija 2	4,73	19	2,023	,464			
Par	Fotografija 3	6,32	19	2,540	,583	-3,249	18	,004
3	Fotografija 3	7,57	19	2,090	,479			
Par	Fotografija 4	1,68	19	1,003	,230	-1,928	18	,070
4	Fotografija 4	2,68	19	2,001	,459			
Par	Fotografija 5	5,95	19	2,172	,498	1,957	18	,066
5	Fotografija 5	4,89	19	2,105	,483			
Par	Fotografija 6	4,21	19	1,988	,456	-,110	18	,914
6	Fotografija 6	4,26	19	2,600	,596			
Par	Fotografija 7	2,00	19	1,374	,315	-,864	18	,399
7	Fotografija 7	2,47	19	2,064	,473			
Par	Fotografija 8	3,58	19	2,341	,537	-1,093	18	,289
8	Fotografija 8	4,26	19	2,468	,566			
Par	Fotografija 9	3,89	19	2,331	,535	,544	18	,593
9	Fotografija 9	3,47	19	2,169	,497			

5.9 POREĐENJE EKSPERIMENTALNE I KONTROLNE GRUPE U POGLEDU PROMJENE OCJENA LJEPOTE DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA NA PRE-TESTU I POST-TESTU

U ovom istraživanju smo pošli od pretpostavke da će poznavanje etničke pripadnosti djevojaka sa fotografija uticati na percepciju njihove ljepote. Ta razlika u percepciji će se najbolje opaziti preko veličine razlike između ocjena u prvom i drugom testiranju, tj. kroz veličinu razlike u ocjenama

djevojaka na fotografijama kada ispitanici nisu poznavali njihovu etničku pripadnost i kada su na osnovu imena i prezimena mogli da pretpostave iz koje etničke grupe dolaze. Za našu analizu je važno da vidimo da li su te razlike pozitivne ili negativne i da li postoji razlika između ispitanika u kontrolnoj i eksperimentalnoj grupi. U slučaju kada je razlika negativna to znači da su ispitanici u drugom krugu ocjenjivali djevojke ljepšim u odnosu na prvi krug.

5.9.1 Gimnazijalci iz Mostara

Tabela 31. Promjene u procjeni ljepote djevojaka u dvije test situacije kod ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SEM
Foto 1 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,5670	1,70726	,17335
	Kontrolna grupa	23	-1,2609	1,88818	,39371
Foto 2 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,7216	1,88050	,19094
	Kontrolna grupa	23	-2,2174	2,19414	,45751
Foto 3 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,4330	1,89246	,19215
	Kontrolna grupa	23	-1,3478	2,30826	,48131
Foto 4 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,7526	1,57474	,15989
	Kontrolna grupa	23	-1,1304	1,01374	,21138
Foto 5 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,5670	2,29087	,23260
	Kontrolna grupa	23	-,4783	2,52027	,52551
Foto 6 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,1649	1,94015	,19699
	Kontrolna grupa	23	-,6957	2,00986	,41908
Foto 7 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,4948	1,41512	,14368
	Kontrolna grupa	23	-,4348	1,47174	,30688
Foto 8 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,4330	2,25881	,22935
	Kontrolna grupa	23	-,5652	1,77933	,37102
Foto 9 raz	Eksperimentalna grupa	97	-,0206	2,38912	,24258
	Kontrolna grupa	23	-,0435	2,18420	,45544

Kao što možemo uočiti iz tabele 31. dobijene razlike i kod eksperimentalne i kontrolne grupe su negativne, To nam ukazuje da su

ispitanici prilikom drugog ocjenjivanja ljepote djevojaka sa fotografija davali više ocjene u odnosu na prve procjene. Ova tendencija je prisutna i kod eksperimentalne i kod kontrolne grupe. U tabeli 31.1 su prikazani prosječni rangovi ispitanika iz eksperimentalne i kontrolne grupe i njihova suma.

Tabela 31.1 Rangovi

		N	MR	SR
Foto 1 raz	Eksperimentalna grupa	97	63,17	6127,50
	Kontrolna grupa	23	49,24	1132,50
Foto 2 raz	Eksperimentalna grupa	97	65,15	6319,50
	Kontrolna grupa	23	40,89	940,50
Foto 3 raz	Eksperimentalna grupa	97	63,14	6125,00
	Kontrolna grupa	23	49,35	1135,00
Foto 4 raz	Eksperimentalna grupa	97	63,12	6123,00
	Kontrolna grupa	23	49,43	1137,00
Foto 5 raz	Eksperimentalna grupa	97	59,88	5808,00
	Kontrolna grupa	23	63,13	1452,00
Foto 6 raz	Eksperimentalna grupa	97	62,44	6056,50
	Kontrolna grupa	23	52,33	1203,50
Foto 7 raz	Eksperimentalna grupa	97	60,84	5901,50
	Kontrolna grupa	23	59,07	1358,50
Foto 8 raz	Eksperimentalna grupa	97	60,98	5915,50
	Kontrolna grupa	23	58,46	1344,50
Foto 9 raz	Eksperimentalna grupa	97	60,22	5841,00
	Kontrolna grupa	23	61,70	1419,00

Iz tabele 31.2 možemo da vidimo da postoji statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe na fotografiji broj 2, dok kod ostalih fotografija to nije slučaj. Na fotografiji broj 2 se nalazila djevojka koja je prilikom druge procjene ljepote nosila srpsko ime i prezime, ali to nije smetalo gimnazijalcima iz Mostara da je u drugom krugu ocijene kao ljepšu nego ranije.

Tabela 31.2 Test statički

	Foto 1 raz	Foto 2 raz	Foto 3 raz	Foto 4 raz	Foto 5 raz	Foto 6 raz	Foto 7 raz	Foto 8 raz	Foto 9 raz
Mann-Whitney U	856,5	664,5	859,0	861,0	1055,0	927,5	1082,5	1068,5	1088,0
Wilcoxon W	1132,5	940,5	1135,0	1137,0	5808,0	1203,5	1358,5	1344,5	5841,0
Z	-1,758	-3,051	-1,734	-1,756	-,407	-1,270	-,232	-,318	-,186
P	,079	,002	,083	,079	,684	,204	,817	,751	,853

5.9.2 Gimnazijalci iz Banja Luke

Tabela 32. Promjene u procjeni ljepote djevojaka u dve test situacije kod ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Foto 1 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,7429	1,87611	,18309
	Kontrolna grupa	20	-1,0500	2,28208	,51029
Foto 2 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,9238	1,98889	,19410
	Kontrolna grupa	20	-1,7000	1,89459	,42364
Foto 3 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,3333	1,81694	,17732
	Kontrolna grupa	20	-,9500	2,03845	,45581
Foto 4 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,3238	1,54107	,15039
	Kontrolna grupa	20	-,5000	2,01311	,45015
Foto 5 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,4476	2,05679	,20072
	Kontrolna grupa	20	,2000	1,73509	,38798
Foto 6 raz	Eksperimentalna grupa	105	,0190	2,08466	,20344
	Kontrolna grupa	20	-,5500	2,18789	,48923
Foto 7 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,3333	1,78491	,17419
	Kontrolna grupa	20	-,7000	2,00263	,44780
Foto 8 raz	Eksperimentalna grupa	105	-,0762	1,85895	,18141
	Kontrolna grupa	20	-,2000	1,88065	,42053
Foto 9 raz	Eksperimentalna grupa	105	,3619	2,17116	,21188
	Kontrolna grupa	20	,0500	2,11449	,47281

Kod gimnazijalaca iz Banje Luke imamo sličnu situaciju kao i kod njihovih vršnjaka u Mostaru. U najvećem broju slučajeva djevojke sa fotografija su u drugom krugu procijenjene kao ljepše, u odnosu na prvo procjenjivanje. To nije slučaj kod fotografije broj 9 i kod fotografije broj 5 (kontrolna grupa) i fotografije broj 6 (eksperimentalna grupa). Prosječna vrijednost rangova i njihova suma su prikazani u tabeli 32.1.

Tabela 32.1 Rangovi

		N	MR	SR
Foto 1 raz	Eksperimentalna grupa	105	64,60	6782,50
	Kontrolna grupa	20	54,63	1092,50
Foto 2 raz	Eksperimentalna grupa	105	65,15	6841,00
	Kontrolna grupa	20	51,70	1034,00
Foto 3 raz	Eksperimentalna grupa	105	64,95	6819,50
	Kontrolna grupa	20	52,78	1055,50
Foto 4 raz	Eksperimentalna grupa	105	63,13	6628,50
	Kontrolna grupa	20	62,33	1246,50
Foto 5 raz	Eksperimentalna grupa	105	60,95	6399,50
	Kontrolna grupa	20	73,78	1475,50
Foto 6 raz	Eksperimentalna grupa	105	64,29	6750,50
	Kontrolna grupa	20	56,23	1124,50
Foto 7 raz	Eksperimentalna grupa	105	64,54	6777,00
	Kontrolna grupa	20	54,90	1098,00
Foto 8 raz	Eksperimentalna grupa	105	63,43	6660,50
	Kontrolna grupa	20	60,73	1214,50
Foto 9 raz	Eksperimentalna grupa	105	63,53	6671,00
	Kontrolna grupa	20	60,20	1204,00

Ne postoji statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe kada se radi o razlici u prvoj i drugoj procjeni pojedinih fotografija, bez obzira da li su ispitanici znali ili nisu znali etničku pripadnost djevojaka čiju su ljepotu procjenjivali.

Tabela 32.2 Test Statisti

	Foto 1 raz	Foto 2 raz	Foto 3 raz	Foto 4 raz	Foto 5 raz	Foto 6 raz	Foto 7 raz	Foto 8 raz	Foto 9 raz
Mann-Whitney U	882,5	824,0	845,5	1036,5	834,5	914,5	888,0	1004,5	994,0
Wilcoxon W	1092,5	1034,0	1055,5	1246,5	6399,5	1124,5	1098,0	1214,5	1204,0
Z	-1,144	-1,547	-1,413	-,094	-1,479	-,926	-1,121	-,311	-,381
P	,253	,122	,158	,925	,139	,355	,262	,755	,703

5.9.3 Gimnazijalci iz Sarajeva

Tabela 33. Promjene u procjeni ljepote djevojaka u dvije test situacije kod ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM
Foto 1 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.3333	2.08686	.23629
	Kontrolna grupa	19	-.7895	2.12339	.48714
Foto 2 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.7564	2.19909	.24900
	Kontrolna grupa	19	-.4737	2.75617	.63231
Foto 3 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.4359	2.19557	.24860
	Kontrolna grupa	19	-1.2632	1.69450	.38875
Foto 4 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.6538	1.77154	.20059
	Kontrolna grupa	19	-1.0000	2.26078	.51866
Foto 5 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.2692	2.55166	.28892
	Kontrolna grupa	19	1.0526	2.34458	.53788
Foto 6 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.2436	2.04613	.23168
	Kontrolna grupa	19	-.0526	2.09427	.48046
Foto 7 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.4231	1.88307	.21322
	Kontrolna grupa	19	-.4737	2.38906	.54809
Foto 8 raz	Eksperimentalna grupa	78	-.7564	2.26885	.25690
	Kontrolna grupa	19	-.6842	2.72952	.62620
Foto 9 raz	Eksperimentalna grupa	78	.1795	2.92656	.33137
	Kontrolna grupa	19	.4211	3.37171	.77352

U najvećem broju slučajeva, gimnazijalci iz Sarajeva su djevojke sa fotografija u drugom krugu procijenili kao ljepše u odnosu na prvo procjenjivanje. To nije slučaj samo kod fotografije broj 9 i kod fotografije broj 5 (kontrolna grupa). U tabeli 33.1 su prikazani prosječni rangovi ispitanika iz eksperimentalne i kontrolne grupe.

Tabela 33.1 Rangovi

		N	MR	SR
Foto 1 raz	Eksperimentalna grupa	78	49.86	3889.00
	Kontrolna grupa	19	45.47	864.00
Foto 2 raz	Eksperimentalna grupa	78	48.60	3791.00
	Kontrolna grupa	19	50.63	962.00
Foto 3 raz	Eksperimentalna grupa	78	51.34	4004.50
	Kontrolna grupa	19	39.39	748.50
Foto 4 raz	Eksperimentalna grupa	78	49.12	3831.00
	Kontrolna grupa	19	48.53	922.00
Foto 5 raz	Eksperimentalna grupa	78	46.31	3612.50
	Kontrolna grupa	19	60.03	1140.50
Foto 6 raz	Eksperimentalna grupa	78	47.94	3739.00
	Kontrolna grupa	19	53.37	1014.00
Foto 7 raz	Eksperimentalna grupa	78	48.19	3758.50
	Kontrolna grupa	19	52.34	994.50
Foto 8 raz	Eksperimentalna grupa	78	48.49	3782.50
	Kontrolna grupa	19	51.08	970.50
Foto 9 raz	Eksperimentalna grupa	78	47.96	3741.00
	Kontrolna grupa	19	53.26	1012.00

Ne postoji statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe kada se radi o razlici u prvoj i drugoj procjeni pojedinih fotografija, bez obzira da li su ispitanici znali ili nisu znali etničku pripadnost djevojaka čiju su ljepotu procjenjivali.

Tabela 33.2 Test Statistici

	Foto 1 raz	Foto 2 raz	Foto 3 raz	Foto 4 raz	Foto 5 raz	Foto 6 raz	Foto 7 raz	Foto 8 raz	Foto 9 raz
Mann-Whitney U	674,0	710,0	558,5	732,0	531,5	658,0	677,5	701,5	660,0
Wilcoxon W	864,0	3791,0	748,5	922,0	3612,5	3739,0	3758,5	3782,5	3741,0
Z	-,619	-,285	-,696	-,084	-,920	-,767	-,597	-,365	-,745
P	,536	,775	,090	,933	,055	,443	,551	,715	,457

5.10 ODNOS PSIHOLOŠKIH VARIJABLI I PROSJEČNA OCJENA LJEPOTE DJEVOJAKA BOŠNJAČKE, HRVATSKE I SRPKE ETNIČKE GRUPE

Regresionom analizom pokušaćemo da dođemo do odgovora na pitanje kako se nekim skupom varijabli, koje nazivamo prediktori, može objasniti variranje jedne varijable koja se naziva kriterijumska varijabla ili kriterijum. U ovom istraživanju kriterijumska varijabla je određena kao prosječna ocjena ljepote djevojaka bošnjačke, hrvatske i srpske etničke pripadnosti, a prediktorske varijable su varijable iz grupe psiholoških i sociodemografskih varijabli. Do prosječne ocjene ljepote djevojka iz pojedine etničke grupe smo došli tako što smo prvo dobijene ocjene na pretestu oduzeli od dobijenih ocjena na posttestu, a potom našli prosječne vrijednosti tih razlika za Hrvatice, Bošnjakinje i Srпкиnje. U našem slučaju rađena je uobičajena metoda regresione analize jer je metoda „step wise“ bila neupotrebljiva kod ispitanika iz Mostara i Sarajeva. U ovoj analizi će učestvovati samo gimnazijalci iz eksperimentalnih grupa jer su oni, za razliku od kontrolne grupe, prilikom drugog kruga procjenjivanja ljepote djevojaka sa fotografija znali njihovo etničko porijeklo.

5.10.1 Gimnazijalci iz Mostara

Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja

Iz tabele 34.1 vidimo da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=0.672$; $df_1=12$, $df_2=84$; $p=0.774$)

Tabela 34. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja“ koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.296	.088	-.043	1.50546

Tabela 34.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	df	MS	F	p
Regresija	18.269	12	1.522	.672	.774
Rezidual	190.377	84	2.266		
Total	208.646	96			

Tabela 34.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja“.

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovi koeficijent	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	-1.555	1.561		-.996	.322
Kosmopolitizam	-.068	.178	-.045	-.380	.705
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.039	.282	.022	.138	.891
Etnocentrizam	-.153	.284	-.101	-.538	.592
Ratno iskustvo	.004	1.151	.000	.004	.997
Bošnjaci stereotipi	.265	.326	.105	.811	.420
Hrvati stereotipi	-.239	.295	-.103	-.810	.420
Srbi stereotipi	-.699	.351	-.254	-1.994	.049
Dogmatizam	.292	.249	.131	1.171	.245
Hrvati distanca	.289	.239	.143	1.213	.229
Bošnjaci distanca	-.083	.320	-.076	-.258	.797
Romi distanca	.047	.190	.042	.249	.804
Srbi distanca	-.057	.273	-.056	-.209	.835

Prosječna ocjena ljepote Srpkinja

Možemo da vidimo u tabeli 35.1 da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=.452$; $df_1=12$, $df_2=84$; $p=.937$)

Tabela 35. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Srpkinja“ koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.246	.061	-.074	1.41021

Tabela 35.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	df	MS	F	p
Regresija	10.777	12	.898	.452	.937
Rezidual	167.051	84	1.989		
Total	177.828	96			

Tabela 35.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Srpkinja“.

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani koeficijent	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	-.908	1.463		-.621	.536
Kosmopolitizam	.066	.167	.048	.395	.694
Nacionalizam kao pripadnost grupi	-.112	.264	-.069	-.426	.671
Etnocentrizam	-.073	.266	-.052	-.275	.784
Ratno iskustvo	-.279	1.078	-.029	-.259	.797
Bošnjaci stereotipi	.203	.306	.088	.665	.508
Hrvati stereotipi	-.126	.277	-.059	-.457	.649
Srbi stereotipi	-.463	.329	-.183	-1.410	.162
Dogmatizam	-.001	.234	-.001	-.005	.996
Hrvati distanca	.311	.223	.167	1.393	.167
Bošnjaci distanca	.033	.300	.033	.110	.913
Romi distanca	-.112	.178	-.108	-.626	.533
Srbi distanca	-.092	.255	-.097	-.359	.720

Prosječna ocjena ljepote Hrvatica

Iz tabele 36.1 vidimo da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=.920$; $df_1=12$, $df_2=84$; $p=.531$)

Tabela 36. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Hrvatica“ koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.341	.116	-.010	1.48475

Tabela 36.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	df	MS	F	p
Regresija	24.337	12	2.028	.920	.531
Rezidual	185.177	84	2.204		
Total	209.514	96			

Tabela 36.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Hrvatica“.

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovni koeficijent	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	-.127	1.540		-.082	.935
Kosmopolitizam	-.133	.176	-.089	-.756	.452
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.020	.278	.011	.071	.943
Etnocentrizam	-.455	.281	-.299	-1.622	.109
Ratno iskustvo	.031	1.135	.003	.027	.978
Bošnjaci stereotipi	-.384	.322	-.152	-1.193	.236
Hrvati stereotipi	-.003	.291	-.001	-.011	.991
Srbi stereotipi	-.269	.346	-.098	-.777	.439
Dogmatizam	.293	.246	.131	1.192	.236
Hrvati distanca	.164	.235	.081	.696	.488
Bošnjaci distanca	-.273	.316	-.250	-.863	.391
Romi distanca	-.096	.188	-.086	-.511	.611
Srbi distanca	.164	.269	.161	.612	.542

5.10.2 Gimnazijalci iz Banje Luke

Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja

Tabela 37.1 pokazuje da je regresiona analiza statistički značajna ($F=2.248$; $df_1=12$, $df_2=92$; $p=.004$) i sa dva prediktora „Stereotipi prema Srbima“ i „Distanca prema Hrvatima“ objašnjava 26% varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja“. Bošnjakinje se ocjenjuju ljepše što su stereotipi prema Srbima negativniji i što se smanjuje spremnost da se prihvate socijalni odnosi sa Hrvatima.

Tabela 37. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja“ koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.507	.257	.160	1.28416

Tabela 37.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	Df	MS	F	p
Regresija	52.395	12	4.366	2.648	.004
Rezidual	151.715	92	1.649		
Total	204.110	104			

Tabela 37.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja“.

Model	Nestandardizovani		Standardizovi	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	-1.112	1.510		-.736	.464
Kosmopolitizam	.236	.145	.172	1.632	.106
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.214	.218	.133	.983	.328
Etnocentrizam	.095	.205	.062	.466	.642
Ratno iskustvo	-.033	.218	-.015	-.153	.879
Bošnjaci stereotipi	-.101	.926	-.011	-.109	.913
Hrvati stereotipi	.280	.268	.127	1.044	.299
Srbi stereotipi	-.753	.275	-.311	-2.740	.007
Dogmatizam	-.165	.249	-.069	-.662	.510
Hrvati distanca	-.518	.197	-.429	-2.627	.010
Bošnjaci distanca	.277	.225	.214	1.231	.221
Romi distanca	.318	.168	.267	1.896	.061
Srbi distanca	-.072	.299	-.024	-.239	.811

Prosječna ocjena ljepote Srпкиnja

Rezultati koji su prikazani u tabeli 38.1 ukazuju da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=1.585$; $df_1=12$, $df_2= 92$; $p=.110$)

Tabela 38. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Srпкиnja“ koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.414	.171	.063	1.42520

Tabela 38.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	df	MS	F	P
Regresija	38.622	12	3.218	1.585	.110
Rezidual	186.871	92	2.031		
Total	225.492	104			

Tabela 38.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Srpkinja“.

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovi koeficijent	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	-1.415	1.676		-.844	.401
Kosmopolitizam	.336	.161	.232	2.088	.040
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.433	.242	.255	1.789	.077
Etnocentrizam	-.213	.227	-.131	-.936	.352
Ratno iskustvo	.255	.242	.109	1.053	.295
Bošnjaci stereotipi	1.947	1.028	.194	1.895	.061
Hrvati stereotipi	.038	.298	.016	.128	.898
Srbi stereotipi	-.225	.305	-.088	-.738	.463
Dogmatizam	-.204	.277	-.081	-.736	.464
Hrvati distanca	.076	.219	.060	.349	.728
Bošnjaci distanca	.236	.250	.174	.946	.347
Romi distanca	-.100	.186	-.080	-.537	.593
Srbi distanca	-.535	.332	-.170	-1.613	.110

Prosječna ocjena ljepote Hrvatica

U tabeli 39.1 vidimo da regresiona analiza nije statistički značajna (F=1.323; df₁=12, df₂= 92; p=.219)

Tabela 39. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Hrvatica“ koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.384	.147	.036	1.46584

Tabela 39.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model		SS	df	MS	F	P
	Regresija	34.125	12	2.844	1.323	.219
	Rezidual	197.680	92	2.149		
	Total	231.805	104			

Tabela 39.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Hrvatica“.

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani koeficijent	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	-.228	1.724		-.132	.895
Kosmopolitizam	.160	.165	.109	.969	.335
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.160	.249	.093	.641	.523
Etnocentrizam	-.012	.234	-.007	-.050	.961
Ratno iskustvo	-.172	.249	-.073	-.693	.490
Bošnjaci stereotipi	-.065	1.057	-.006	-.061	.951
Hrvati stereotipi	.414	.306	.176	1.353	.179
Srbi stereotipi	-.871	.314	-.337	-2.776	.007
Dogmatizam	.192	.284	.076	.677	.500
Hrvati distanca	-.097	.225	-.075	-.429	.669
Bošnjaci distanca	.216	.257	.156	.840	.403
Romi distanca	.044	.192	.034	.228	.820
Srbi distanca	-.293	.341	-.092	-.859	.393

5.10.3 Gimnazijalci iz Sarajeva

Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja

Iz tabele 40.1 vidimo da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=1.533$; $df_1=12$, $df_2=65$; $p=.135$)

Tabela 40. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja” koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.470	.221	.077	1.71900

Tabela 40.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model		SS	df	MS	F	P
	Regresija	54.350	12	4.529	1.533	.135
	Rezidual	192.072	65	2.955		
	Total	246.422	77			

Tabela 40.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Bošnjakinja“.

Model	Nestandardizovani		Standardizovi	t	p
	koeficijent		koeficijent		
	B	SE	Beta		
(Constant)	4.229	2.387		1.772	.081
Kosmopolitizam	-.487	.236	-.278	-2.062	.043
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.479	.284	.256	1.683	.097
Etnocentrizam	-.752	.262	-.439	-2.868	.006
Ratno iskustvo	-.498	.335	-.179	-1.487	.142
Bošnjaci stereotipi	-1.576	1.719	-.109	-.917	.363
Hrvati stereotipi	-.450	.342	-.170	-1.315	.193
Srbi stereotipi	.060	.402	.019	.149	.882
Dogmatizam	.184	.390	.065	.471	.639
Hrvati distanca	-.615	.293	-.469	-2.098	.040
Bošnjaci distanca	.209	.301	.086	.697	.489
Romi distanca	-.146	.196	-.093	-.745	.459
Srbi distanca	.308	.263	.253	1.174	.245

Prosječna ocjena ljepote Srpkinja

Iz tabele 41.1 vidimo da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=1.294$; $df_1=12$, $df_2=65$; $p=.244$)

Tabela 41. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Srpkinja” koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.439	.193	.044	1.70610

Tabela 41.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	df	MS	F	P
Regresija	45.182	12	3.765	1.294	.244
Rezidual	189.201	65	2.911		
Total	234.383	77			

Tabela 41.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Srпкиnja“.

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani koeficijent	t	p
	B	SE	Beta		
(Constant)	1.978	2.369		.835	.407
Kosmopolitizam	-.281	.234	-.165	-1.201	.234
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.418	.282	.229	1.481	.143
Etnocentrizam	-.395	.260	-.236	-1.518	.134
Ratno iskustvo	-.098	.333	-.036	-.294	.770
Bošnjaci stereotipi	-.563	1.706	-.040	-.330	.743
Hrvati stereotipi	-.318	.340	-.123	-.937	.352
Srbi stereotipi	.162	.399	.052	.405	.687
Dogmatizam	.307	.387	.111	.794	.430
Hrvati distanca	-.657	.291	-.514	-2.260	.027
Bošnjaci distanca	.053	.299	.022	.176	.861
Romi distanca	.136	.194	.089	.701	.486
Srbi distanca	.116	.261	.098	.445	.658

Prosječna ocjena ljepote Hrvatica

Iz tabele 42.1 vidimo da regresiona analiza nije statistički značajna ($F=1.387$; $df_1=12$, $df_2=65$; $p=.195$)

Tabela 42. Prediktorska psihološka varijabla i dio varijanse varijable „Prosječna ocjena ljepote Hrvatica” koji je njome objašnjen.

Model	R	R ²	ARS	SEE
	.452	.204	.057	1.65850

Tabela 42.1 Testiranje značajnosti regresionog modela ANOVA

Model	SS	df	MS	F	P
Regresija	45.797	12	3.816	1.387	.195
Rezidual	178.791	65	2.751		
Total	224.588	77			

Tabela 42.2 Regresioni koeficijenti prediktorskih psiholoških varijabli za kriterijumsku varijablu „Prosječna ocjena ljepote Hrvatica“.

Model	Nestandardizovani		Standardizovi	t	p
	koeficijent		koeficijent		
	B	SE	Beta		
(Constant)	.144	2.303		.062	.950
Kosmopolitizam	-.379	.228	-.227	-1.665	.101
Nacionalizam kao pripadnost grupi	.595	.274	.333	2.169	.034
Etnocentrizam	-.822	.253	-.503	-3.250	.002
Ratno iskustvo	.024	.323	.009	.073	.942
Bošnjaci stereotipi	-.650	1.659	-.047	-.392	.696
Hrvati stereotipi	-.129	.330	-.051	-.389	.698
Srbi stereotipi	-.016	.388	-.005	-.041	.968
Dogmatizam	-.145	.376	-.054	-.385	.702
Hrvati distanca	-.288	.283	-.230	-1.017	.313
Bošnjaci distanca	.411	.290	.176	1.416	.162
Romi distanca	-.113	.189	-.075	-.597	.553
Srbi distanca	.109	.254	.094	.429	.669

5.11 KAKO PROSJEČNA OCJENA LJEPOTE PRIPADNICA POJEDINIH ETNIČKIH GRUPA KORELIRA SA SOCIO-DEMOGRAFSKIM I PSIHOLOŠKIM VARIJABLAMA KOD GIMNAZIJALACA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

Kad prikažemo povezanost prosječnih ocjena kojom su ocjenjivane pripadnice pojedinih etničkih grupa (po tri Srpkinje, Hrvatice i Bošnjakinje) sa pojedinim socio-demografskim varijablama, ali i varijablama kao što su kosmopolitizam, nacionalizam kao pripadnost grupi, etnocentrizam, dogmatizam, etnička distanca i stereotipi, dobijeni podaci će nam pomoći da steknemo jasniju „sliku“ o međusobnoj povezanosti pojedinih varijabli i njihovom odnosu prilikom procjene ljepote pojedinca iz neke etničke grupe i odnosu pojedinca prema kolektivitetima tj. pojedinim etničkim grupama.

5.11.1 Gimnazijalci iz Mostara

Kod srednjoškolaca iz Mostara ne postoji statistički značajna razlika u prosječnim ocjenama ljepote koje daju pripadnicama tri etničke grupe s obzirom na: etničku pripadnost ispitanika, pol, etničku pripadnost roditelja, rodbine i prijatelja. Takođe, prosječne ocjene djevojaka koje su predstavljene kao Hrvatica, Bošnjakinja ili Srpkinja kod gimnazijalaca iz Mostara se ne razlikuju u odnosu na to da li su ispitanici izbjeglice, raseljena lica ili domicilno stanovništvo, kao ni po tome da li žive na selu ili u gradu (prilog 6).

Iz tabele 43 možemo da vidimo da postoji pozitivna i značajna korelacija između prosječnih ocjena kojima su ocjenjene djevojke

srpske, hrvatske i bošnjačke etničke pripadnosti. Mostarski gimnazijalci koji su pozitivnije ocjenjivali pripadnice jedne etničke grupe, pozitivnije su ocjenjivali i pripadnice druge dvije etničke grupe.

Tabela 43. Korelacije prosječnih ocjena ljepote pripadnica pojedinih etničkih grupa i socio-demografskih varijabli – gimnazijalci Mostar, ekperimentalna grupa

	Starost	Obrazovanje oca	Obrazovanje majke	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Starost	1					
Obrazovanje oca	-.100	1				
Obrazovanje majke	-.112	.452**	1			
Prosječna ocjena Bošnjakinja	.057	.018	.095	1		
Prosječna ocjena Srkinja	-.008	.104	.136	.674**	1	
Prosječna ocjena Hrvatica	.093	-.025	.043	.638**	.615**	1

** Korelacija značajna na nivou 0.01

U tabeli 44 opaža se negativna korelacija između kosmopolitizma i nacionalizma kao pripadnost grupi ($r = -.258$) i ratnog iskustva ispitanika ($r = -.229$). Pozitivna korelacija je nađena između kosmopolitizma i pozitivnih stereotipa prema Srbima ($r = .210$). Nacionalizam kao pripadnost

grupi kod gimnazijalaca iz Mostara pozitivno korelira sa etnocentrizmom ($r = .704$), pozitivnim stereotipima prema Hrvatima ($r = .329$) i dogmatizmom ($r = .224$). Što je nacionalizam više izražen, to su izraženiji negativni stereotipi prema pripadnicima Bošnjačke etničke skupine ($r = -.243$), ali se povećava i distanca prema Bošnjacima ($r = -.341$), Romima ($r = -.244$) i Srbima ($r = -.355$). Sa porastom etnocentrizma kod ispitanika iz Mostara pozitivniji su i stereotipi prema Hrvatima ($r = .509$). Istovremeno, stereotipi prema Bošnjacima ($r = -.399$) i Srbima ($r = -.214$) postaju sve negativniji. Sa porastom etnocentrizma raste i distanca prema Romima ($r = -.429$), Bošnjacima ($r = -.475$) i Srbima ($r = -.536$). Što su stereotipi prema bošnjačkoj etničkoj grupi pozitivniji, to su izraženiji negativni stereotipi prema Hrvatima ($r = -.244$), a pozitivniji prema Srbima ($r = .427$). Takođe, što imamo pozitivnije stereotipe prema Bošnjacima, to je prihvatanje socijalnih odnosa sa Bošnjacima ($r = .267$), Romima ($r = .225$) i Srbima ($r = .243$) veće, tj. distanca prema ovim narodima se smanjuje. Ako gimnazijalci iz Mostara imaju izraženije pozitivne stereotipe prema Hrvatima, onda imaju i veću etničku distancu prema Bošnjacima ($r = -.409$), Romima ($r = -.333$) i Srbima ($r = -.399$). Sa porastom dogmatizma raste i distanca prema Romima ($r = -.278$). Sa porastom prihvatanja socijalnih odnosa prema Hrvatima, raste i prihvatanje ponuđenih odnosa sa Bošnjacima ($r = .290$), Romima ($r = .201$) i Srbima ($r = .284$). Ispitanici koji prihvataju odnose sa Bošnjacima prihvataju i odnose sa Romima ($r = .762$) i Srbima ($r = .900$). Porastom prihvatanja odnosa sa Romima, raste i prihvatanje ponuđenih odnosa i sa Srbima ($r = .664$).

Tabela 44. Korelacije prosječnih ocjena pripadnika pojedinih etničkih grupa i drugih varijabli – gimnazijalci Mostar, ekperimentalna grupa

	Srbi	Romi	Bošnjaci	Hrvati	Srbi	Hrvati	Bošnjaci	Ratno	Dogmatizam	Etnocentrizam	Nacionalizam	Kosmopolitizam	Prosječna	Prosječna	Prosječna
	distanca	distanca	distanca	distanca	stereotipi	stereotipi	stereotipi	iskustvo			kao pripadnost		ocjena	ocjena	ocjena
											grupa		Hrvatica	Srkinja	Bošnjakinja
Prosječna ocjena Bošnjakinja	1														
Prosječna ocjena Srkinja	.674**													1	
Prosječna ocjena Hrvatica	.638**													.615**	1
Kosmopolitizam	-0,076										1		-0,122	0,043	-0,048
Nacionalizam												1	-0,007	-0,087	-0,048
kao pripadnost grupi															
Etnocentrizam	-0,034												-0,143	-0,039	-0,096
Dogmatizam	-0,013												-0,229*	-0,063	0,049
Ratno iskustvo	0,002												0,187	0,02	-0,157
Bošnjaci stereotipi	-0,09												-0,152	-0,053	-0,012
Hrvati stereotipi	-0,191												.210*	-0,126	-0,098
Srbi stereotipi	0,086												0,009	-0,024	0,113
Hrvati distanca	0,074												-0,17	0,087	0,024
Bošnjaci distanca	0,013												0,01	-0,004	-0,083
Romi distanca	0,033												-0,1	-0,034	-0,1
Srbi distanca	-0,009												-0,016	-0,027	-0,047

** Korelacija značajna na nivou 0.01

* Korelacija značajna na nivou 0.05

5.11.2 Gimnazijalci iz Banje Luke

Kod srednjoškolaca iz Banje Luke ne postoji statistički značajna razlika u prosječnim ocjenama ljepote koje daju pripadnicama tri etničke grupe s obzirom na etničku pripadnost ispitanika, pol, etničku pripadnost roditelja, rodbine i prijatelja. Takođe, prosječne ocjene djevojaka koje su predstavljene kao Hrvatica, Bošnjakinja ili Srпкиnja kod banjalučkih gimnazijalaca se ne razlikuju u odnosu na to da li su izbjeglice, raseljena lica ili domicilno stanovništvo, kao ni po tome da li žive na selu ili u gradu (prilog 6).

U tabeli 45 možemo da vidimo da postoji pozitivna korelacija između prosječnih ocjena kojima su ocijenjene djevojke srpske, hrvatske i bošnjačke etničke pripadnosti. Banjalučki gimnazijalci koji su pozitivnije ocjenjivali pripadnice jedne etničke grupe, pozitivnije su ocjenjivali i pripadnice druge dvije etničke grupe. Što su pozitivnije ocjene djevojaka sa fotografija koje su imale bošnjačko ime i prezime, to je izraženija etnička distanca ($r = -.205$) i negativni stereotipi prema hrvatskoj etničkoj grupi ($r = -.329$). Gimnazijalci iz Banje Luke koji imaju više negativnih iskustava iz rata ($r = .237$) daju više ocjene djevojkama koje su nosile srpsko ime i prezime. Bez obzira što su ljepotu hrvatskih djevojaka ocjenjivali visokim ocjenama, banjalučki gimnazijalci su hrvatski narod više opisivali negativnim stereotipima ($r = -.274$).

Tabela 45. Korelacije prosječnih ocjena pripadnika pojedinih etničkih grupa i socio-demografskih varijabli – gimnazijalci Banja Luka, ekperimentalna grupa

	Starost	Obrazovanje oca	Obrazovanje majke	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srpkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Starost	1					
Obrazovanje oca	-	1				
Obrazovanje majke	.099		1			
Prosječna ocjena Bošnjakinja	-.021	.423**		1		
Prosječna ocjena Srpkinja	.008	-.070	-.073		1	
Prosječna ocjena Hrvatica	.098	-.030	-.019	.467**		1
	.044	-.043	.040	.671**	.350**	

** Korelacija značajna na nivou 0.01

Kosmopolitizam je u negativnoj korelaciji sa nacionalizmom kao pripadnošću grupi ($r = -.340$) i etnocentrizmom ($r = -.192$). Sa porastom kosmopolitizma i stereotipi prema Bošnjacima ($r = .347$) i Hrvatima postaju sve pozitivniji ($r = .347$). Nacionalizam kao pripadnost grupi je u pozitivnoj korelaciji sa etnocentrizmom ($r = .592$) i pozitivnim stereotipima prema Srbima ($r = .422$), dok sa porastom nacionalizma kao pripadnosti grupi rastu negativni

stereotipi prema Bošnjacima ($r = -.444$) i Hrvatima ($r = -.316$), kao i distance prema Romima ($r = -.353$), Hrvatima ($r = -.415$) i Bošnjacima ($r = -.374$). Sa porastom etnocentrizma gimnazijalaca u Banjoj Luci raste i dogmatizam ($r = .260$). Istovremeno, sa porastom etnocentrizma rastu i negativni stereotipi prema Bošnjacima ($r = -.434$) i Hrvatima ($r = -.281$), ali i socijalna distanca prema Hrvatima ($r = -.505$), Bošnjacima ($r = -.532$) i Romima ($r = -.508$). Gimnazijalci koji imaju „burnije“ ratno iskustvo Bošnjacima ($r = -.257$) i Hrvatima ($r = -.267$) više pripisuju negativnije stereotipe. Ispitanici koji Bošnjake više opisuju pozitivnim stereotipima imaju i pozitivnije stereotipe prema Hrvatima ($r = .517$). Ovi ispitanici su spremniji da uspostave i bliskije socijalne odnose sa Hrvatima ($r = .390$), Bošnjacima ($r = .360$), Romima ($r = .316$) i Srbima ($r = .228$). Što se Hrvati opisuju pozitivnim osobinama to se više prihvataju ponuđeni socijalni odnosi sa Hrvatima ($r = .266$) i Srbima ($r = .224$). Gimnazijalci iz Banje Luke koji više prihvataju socijalne odnose sa Hrvatima, istovremeno više prihvataju i ponuđene odnose sa Bošnjacima ($r = .785$), Romima ($r = .636$) i Srbima ($r = .310$). Učenici koji više prihvataju socijalne odnose sa Bošnjacima, istovremeno više prihvataju i ponuđene odnose sa Romima ($r = .729$) i Srbima ($r = .251$). Prihvatanje socijalnih odnosa sa Romima vodi i većem prihvatanju odnosa sa Srbima ($r = .201$) (tabela 46).

Tabela 46. Korelacije prosječnih ocjena pripadnika pojedinih etničkih grupa i drugih varijabli – gimnazijalci Banja Luka, ekperimentalna grupa

	1	Srbi distanca	Romi distanca	Bošnjaci distanca	Hrvati distanca	Srbi stereotipi	Hrvati stereotipi	Bošnjaci stereotipi	Ratno iskustvo	Dogmatizam	Etnocentrizam	Nacionalizam kao pripadnost grupi	Kosmopolitizam	Prosjeak ocjena Hrvatica	Prosjeak ocjena Srpkinja	Prosjeak ocjena Bošnjakinja
Prosjeak ocjena Bošnjakinja																
Prosjeak ocjena Srpkinja	-.467**	1														
Prosjeak ocjena Hrvatica	-.671**	.350**	1													
Kosmopolitizam	0,139	0,108	0,064	1												
Nacionalizam kao pripadnost grupi	0,126	0,094	0,067	-.340**	1											
Etnocentrizam	0,089	-0,039	-0,016	-.192*	.592**	1										
Dogmatizam	0,013	0,122	-0,075	-0,004	.244*	.260**	1									
Ratno iskustvo	0,099	.237*	0,052	-0,09	0,099	0,135	0,064	1								
Bošnjaci stereotipi	-0,06	-0,021	0,01	.347**	-.444**	-.434**	0,018	-.257**	1							
Hrvati stereotipi	-.329**	-0,114	-.274**	.236*	-.316**	-.281**	0,097	-.267**	.517**	1						
Srbi stereotipi	0,046	-0,035	0,089	0,014	.422**	.198*	0,122	-0,06	-0,123	-0,046	1					
Hrvati distanca	-.205*	0,011	-0,019	-0,007	-.415**	-.505**	-0,115	-0,126	.390**	.266**	-0,166	1				
Bošnjaci distanca	0,004	0,102	0,089	0,041	-.374**	-.532**	-0,045	0,001	.360**	0,128	-0,098	.785**	1			
Romi distanca	0,111	0,048	0,104	0,167	-.353**	-.508**	-0,084	-0,033	.316**	0,086	-0,004	.636**	.729**	1		
Srbi distanca	-0,096	-0,18	-0,096	0,129	-0,148	-0,066	0,003	-0,176	.228*	.224*	0,091	.310**	.251**	.201*	1	

*** Korelacija značajna na nivou 0.01

* Korelacija značajna na nivou 0.05

5.11.3 Gimnazijalci iz Sarajeva

Kod srednjoškolaca iz Sarajeva ne postoji statistički značajna razlika u prosječnim ocjenama ljepote koje daju pripadnicama tri etničke grupe s obzirom na etničku pripadnost ispitanika, pol, etničku pripadnost roditelja, rodbine i prijatelja. Takođe, prosječne ocjene djevojaka koje su predstavljene kao Hrvatica, Bošnjakinja ili Srpkinja kod sarajevskih gimnazijalaca se ne razlikuju u odnosu na to da li su izbjeglice, raseljena lica ili domicilno stanovništvo, kao ni po tome da li žive na selu ili u gradu (prilog 6).

Kao što možemo da vidimo iz Tabele 47, postoji pozitivna korelacija između prosječnih ocjena kojima su ocijenjene djevojke srpske, hrvatske i bošnjačke etničke pripadnosti. Sarajevski gimnazijalci koji su pozitivnije ocjenjivali pripadnice svoje etničke grupe, pozitivnije su ocjenjivali i pripadnice druge dvije etničke grupe. Ispitanici koji su djevojkama sa srpskim imenom i prezimenom davali više ocjene, istovremeno su manje i prihvatili socijalne odnose sa Hrvatima ($r = -.301$).

Tabela 47. Korelacije prosječnih ocjena pripadnika pojedinih etničkih grupa i socio-demografskih varijabli – gimnazijalci Sarajevo, ekperimentalna grupa

	Starost	Obrazovanje oca	Obrazovanje majke	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Starost	1					
Obrazovanje oca	.079	1				
Obrazovanje majke	.041	.426**	1			
Prosječna ocjena Bošnjakinja	-.122	-.127	-.140	1		
Prosječna ocjena Srkinja	-.014	-.056	-.162	.696**	1	
Prosječna ocjena Hrvatica	-.150	-.119	-.089	.789**	.486**	1

** Korelacija značajna na nivou 0.01

Kosmopolitizam ispitanika je u negativnoj korelaciji sa nacionalizmom kao pripadnošću grupi ($r = .429$) i etnocentrizmom ($r = -.394$). Istovremeno, sa porastom kosmopolitizma kod ispitanika, pripadnicima bošnjačke etničke grupe se pripisuju negativniji stereotipi ($r = -.288$). Postoji pozitivna korelacija između nacionalizma kao pripadnosti grupi i etnocentrizma ($r = .564$). Sa porastom vrijednosti na varijabli nacionalizma kao pripadnosti grupi, Bošnjacima se pripisuju pozitivniji stereotipi ($r = .358$), a Srbima negativniji ($r = -.382$). Što je nacionalizam kao pripadnost

grupi izraženiji, to je distanca prema Srbima ($r = -.269$) i Hrvatima veća ($r = -.266$). Što je etnocentrizam izraženiji kod gimnazijalaca u Sarajevu, to se pripadnici bošnjačke etničke grupe opisuju pozitivnijim stereotipima ($r = .302$), a Srbi negativnije ($r = -.302$). Sa porastom etnocentrizma ispitanika smanjuje se njihova spremnost za uspostavljenje socijalnih odnosa sa Hrvatima ($r = -.405$), Romima ($r = -.275$) i Srbima ($r = -.311$). Kako raste dogmatizam kod ispitanika iz Sarajeva, raste i distanca prema Hrvatima ($r = -.305$) i Srbima ($r = -.259$). Što su pozitivniji stereotipi prema pripadnicima bošnjačke etničke grupe, utoliko opada spremnost ispitanika da uspostave socijalne odnose sa Hrvatima ($r = -.284$) i Srbima ($r = -.283$). Sarajevski gimnazijalci koji imaju pozitivnije mišljenje o osobinama Hrvata pozitivnije opisuju i pripadnike srpske etničke grupe ($r = .306$). Ispitanici koji imaju pozitivne stereotipe prema Srbima su istovremeno i spremniji da sa njima stupaju u intimnije socijalne odnose ($r = .226$). Gimnazijalci iz Sarajeva koji više prihvataju socijalne odnose sa Hrvatima, istovremeno više prihvataju i ponuđene odnose sa Bošnjacima ($r = .350$), Romima ($r = .294$) i Srbima ($r = .839$). Gimnazijalci koji više prihvataju socijalne odnose sa Bošnjacima, istovremeno više prihvataju i ponuđene odnose sa Srbima ($r = .304$). Prihvatanje socijalnih odnosa sa Romima vodi i većem prihvatanju odnosa sa Srbima ($r = .365$) (tabela 48).

Tabela 48. Korelacije prosječnih ocjena pripadnika pojedinih etničkih grupa i drugih varijabli – gimnazijalci Sarajevo, ekperimentalna grupa

	Srbi distanca	Romi distanca	Bošnjaci distanca	Hrvati distanca	Srbi stereotipi	Hrvati stereotipi	Bošnjaci stereotipi	Ratno iskustvo	Dogmatizam	Etnocentrizam	Nacionalizam kao pripadnost grupi	Kosmopolitizam	Prosjek ocjena Hrvatica	Prosjek ocjena Srpskinja	Prosjek ocjena Bošnjakinja
Prosjek ocjena	1														
Bošnjakinja															
Prosjek ocjena														1	
Srpskinja															
Prosjek ocjena															
Hrvatica															
Kosmopolitizam															
Nacionalizam kao pripadnost grupi															
Prosjek ocjena Hrvatica															
Prosjek ocjena Srpskinja															
Prosjek ocjena Bošnjakinja															
Bošnjaci stereotipi															
Hrvati stereotipi															
Srbi stereotipi															
Hrvati distanca															
Bošnjaci distanca															
Romi distanca															
Srbi distanca															

** Korelacija značajna na nivou 0.01

* Korelacija značajna na nivou 0.05

6. DISKUSIJA

Prije nego što potvrdimo ili opovrgnemo našu osnovnu pretpostavku „da će na opažanje privlačnosti djevojaka prikazanih na fotografijama uticati poznavanje njihove etničke pripadnosti isticanjem njihovih imena i prezimena“, predočimo neke nalaze koji su važni za razumijevanje samog istraživanja i dobijenih rezultata.

6.1 KREIRANJE SKALA KOSMOPOLITIZMA, NACIONALIZMA KAO PRIPADNOSTI ETNIČKOJ GRUPI, ETNOCENTRIZMA I DOGMATIZMA

Obradi dobijenih podataka prethodila je faktorska analiza skale nacionalizma (četnaest ajtema), gdje smo identifikovali tri faktora koji objašnjavaju oko 59% varijanse rezultata. To je bilo neophodno uraditi zbog toga što je skala ranije bila korišćena samo na odraslim ispitanicima. Prvi faktor smo nazvali kosmopolitizam i njime se objašnjava 34% varijanse. Prvi faktor je u korelaciji sa tvrdnjama u kojima se vezanost za etničku grupu i pripadanje toj grupi opaža kao nevažno. Drugi faktor smo opisali sintagmom nacionalizam kao pripadnost etničkoj grupi koji, objašnjava 15% varijanse i koji je povezan sa pitanjima koja govore o važnosti pripadanja određenoj etničkoj grupi. Treći faktor je nazvan etnocentrizam i njime se objašnjava oko 9% varijanse, a korelira sa pitanjima u kojima se sopstvena etnička grupa opaža kao superiorna u odnosu na druge etničke grupe i sa kojima se ne treba „miješati“.

U faktorskoj analizi odgovora na skali dogmatizma grupisali smo ponuđene tvrdnje u dva faktora koji objašnjavaju 45,5% varijanse. Prvi faktor smo nazvali dogmatsko mišljenje i njime se objašnjava 32,9% varijanse, a drugi faktor je nazvan nepovjerenje u neistomišljenike i objašnjava 12,7% ukupne varijanse. Moramo da naglasimo da smo se ipak

odlučili za jedan faktor koji smo nazvali dogmatizam, zbog toga što je korelacija između faktora bila prilično velika (0,63). Pouzdanost ovako formirane skale iznosi 0.691 mjereno Cronbachovim alfa koeficijentom i to je prihvatljivo za skalu sa ovako malim brojem ajtema.

Skale etničke distance stereotipa smo koristili bez bilo kakvih intervencija jer je dosadašnje iskustvo pokazalo da one najčešće mjere jedinstvenu komponentu odnosa prema određenoj etničkoj grupi.

6.2 ETNIČKA DISTANCA GIMNAZIJALACA PREMA POJEDINIM ETNIČKIM GRUPAMA U BiH

Kada pogledamo rezultate dobijene u Mostaru, možemo reći da su prilično očekivani. Najmanja distanca je prema Hrvatima, potom Srbima, Bošnjacima i najveća prema Romima. Hrvati su najviše prihvaćeni jer najveći broj ispitanika (95%) dolazi iz te etničke grupe. Očekivano je i to što su Srbi drugi po prihvaćenosti (Puhalo 2003 i 2009), a za to postoji nekoliko razloga. Tokom rata sukob između Hrvata i Bošnjaka u Mostaru je bio mnogo izraženiji nego između Hrvata i Srba. Mostar iz rata izlazi kao etnički podijeljen grad sa hrvatskom i bošnjačkom većinom. Domaći političari i njihova politika nisu uspjeli da ublaže ili neutrališu animozitete između ove dvije etničke grupe ni do danas, iako je 2004. godine visoki predstavnik Paddy Ashdown formalno ujedinio ovaj grad. Takođe, moramo da imamo u vidu da u posljednjih nekoliko godina nije bilo značajnijih političkih neslaganja između hrvatskih i srpskih političara u Bosni i Hercegovini i možemo da pretpostavimo da je to u jednoj mjeri uticalo na smanjenje distance Hrvata prema Srbima. Na kraju postoji još nešto što može biti uzrok smanjenju distance prema Srbima od strane Hrvata. To je hrišćanstvo, kao nešto što ih razlikuje u odnosu na Bošnjake koji su islamske vjeroispovijesti. Na trećem mjestu po prihvaćenosti se nalaze Bošnjaci, dok su Romi, opet sasvim očekivano (Turjačanin, 2000, Puhalo, 2003 i 2009; Opačić i sar., 2005), najviše odbacivana etnička grupa.

Skoro sva ova istraživanja etničke distance pokazuju da je to etnička grupa koja je najviše odbačena od strane stanovnika Bosne i Hercegovine. Od ponuđenih odnosa najviše se prihvataju komšijski odnosi, pomoć kada je neko od porodice životno ugrožen i prijateljski odnos sa pripadnicima neke od ponuđenih etničkih grupa, dok se najmanje prihvataju najintimniji ponuđeni odnosi, udavanje ili ženidba člana porodice za pripadnike druge etničke grupe. Eksperimentalna i kontrolna grupa se međusobno ne razlikuju u stepenu prihvatanja ponuđenih odnosa za bilo koju etničku grupu.

Očekivane rezultate smo dobili i kod banjalučkih srednjoškolaca. Najviše se prihvataju ponuđeni odnosi sa Srbima, potom Hrvatima i Bošnjacima, a najmanje sa pripadnicima romske etničke grupe. Među banjalučkim ispitanicima nalazimo najveći broj Srba i zbog toga se odnosi sa Srbima i najviše prihvataju. Razlika u prihvatanju Bošnjaka i Hrvata je minimalna, osim kod najintimnijih odnosa kao što su udaja ili ženidba sa nekim od članova porodice, gdje se ponuđeni odnos sa Hrvatima nešto više prihvata. Slični rezultati su dobijeni u ranijim istraživanjima distance (Puhalo, 2003 i 2009; Smajić, 2010). Smatramo da su ratna dešavanja u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, kao i politička previranja posle rata, osnovni razlog zbog čega se odbacuju ponuđeni socijalni odnosi sa Hrvatima i Bošnjacima. Ipak, kada je riječ o veoma bliskim odnosima (brak) Banjalučani više prihvataju Hrvate od Bošnjaka. Ovaj nalaz se može objasniti time da religija igra veliku ulogu u životima stanovnika Bosne i Hercegovine (Abazović, 2006) i da je hrišćanstvo nešto što donekle zbližava Srbe i Hrvate (Vukšić, 2007). Sasvim očekivano i u skladu sa ranijim nalazima (Turjačanin, 2000; Puhalo 2003 i 2009; Smajić, 2010), najviše se odbacuju odnosi sa pripadnicima romske etničke grupe, a to se može objasniti svim predrasudama koje se „vežu” za ovu etničku grupu. Kada pogledamo koji su odnosi banjalučkim srednjoškolcima najprihvatljiviji, možemo da vidimo da imamo skoro identičnu situaciju kao kod ispitanika iz Mostara. Kontrolna grupa u Banjoj Luci ima

izraženiju i statistički značajnu distancu prema Bošnjacima i Romima u odnosu na eksperimentalnu grupu.

Sarajevski srednjoškolci najviše prihvataju ponuđene odnose sa Bošnjacima, a potom sa Hrvatima, Srbima i najmanje Romima. Prihvatanje Bošnjaka je sasvim očekivano jer 89,7% ispitanika su Bošnjaci i očekivano je da najviše prihvataju socijalne odnose sa pripadnicima sopstvene etničke grupe. Hrvati se više prihvataju od Srba i to ne iznenađuje imamo li u vidu da su glavni ratni, ali i kasniji politički sukobi, najviše prisutni između Bošnjaka i Srba, a znatno manje između Bošnjaka i Hrvata. Ovo važi naročito kod stanovnika Sarajeva. Kao i srednjoškolci iz Mostara i Banje Luke, Sarajlije najviše odbacuju ponuđene odnose sa Romima. Predrasude i stereotipi koje se vezuju za Rome su osnovni krivac ovolike etničke distance. Sarajevski gimnazijalci najviše prihvataju ponuđene odnose kao što su: „da stanuje u mom susjedstvu, istoj zgradi ili ulici”, „da se družim sa njima/njom”, u kojem oni mogu da imaju potpunu kontrolu u tim odnosima. Najmanje se prihvataju prihvataju najintimniji ponuđeni odnosi: „da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)” i „da stupim u brak sa njim (njom)”. Distanca prema Bošnjacima i Romima je izraženija kod ispitanika iz eksperimentalne nego kontrolne grupe.

6.3 STEREOTIPI GIMNAZIJALACA PREMA POJEDINIM ETNIČKIM GRUPAMA U BiH

Mostarski gimnazijalci Bošnjake najčešće opisuju negativnim osobinama kao što su: podmukli, primitivni, svadljivi, nekulturni i prljavi. Od pozitivnih osobina, pored komunikativnosti i gostoljubivosti još se izdvajaju: vrijedni i ljubazni. Kada pogledamo razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe gimnazijalaca iz Mostara u opažanju Bošnjaka, možemo da vidimo da se ove dvije grupe razlikuju samo kod tri, od ponuđenih četrnaest parova osobina i to su: glupi/pametni , hladni/osjećajni i podmukli/iskreni. Istovremeno, Hrvati se samoopisuju

potpuno nekritički. Oni su: komunikativni, čisti, gostoljubivi, pametni, hrabri, kuturni i civilizovani. Eksperimentalna i kontrolna grupa su se razlikovale samo kod osobina: svadljivi/miroljubivi i sebični/nesebični. U očima gimnazijalaca iz Mostara Srbi su „dobri momci” i opisuju se kao: komunikativni, gostoljubivi, hrabri, pametni, čisti i svadljivi, ali je svadljivost njihova najizraženija negativna osobina. Iako pozitivna percepcija Srba preovladava, razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe je prilično vidljiva. Od četrnaest ponuđenih parova osobina, razlike postoje kod sedam parova i to kod osobina: lijeni/vrijedni, kukavice/hrabri, glupi/pametni, podmukli/iskreni, nepošteni/pošteni, negostoljubivi/gostoljubivi i primitivni/civilizovani. Ispitanici iz kontrolne grupe Srbima pripisuju više pozitivnih osobina u odnosu na ispitanike iz eksperimentalne grupe.

Među ispitanicima u Mostaru dominiraju Hrvati koji sebe idealizuju i opisuju samo pozitivnim osobinama (Turjačanin, 2007; Puhalo 2009; Skoko, 2010). S druge strane, imamo neočekivanu situaciju da ispitanici opisuju pozitivnijim osobinama Srbe u odnosu na Bošnjake (Turjačanin, 2007; Puhalo 2009; Skoko, 2010). Dobijeni rezultati se mogu objasniti prilično lako imamo li u vidu sve ono što se od rata do danas dešavalo u Mostaru i Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Animizitet između Bošnjaka i Hrvata traje još od rata pa do danas i vjerujemo da je to osnovni razlog zbog čega Bošnjaci tako negativno percipiraju kod srednjoškolaca iz Mostara. Postojao je sukob i između Hrvata i Srba na teritoriji Mostara, ali je očito da on nije toliko uticao na izraženost negativnih stereotipa prema Srbima.

Srednjoškolci iz Banje Luke Bošnjake najčešće opisuju negativnim osobinama: primitivni, svadljivi, nekulturni, nepošteni, glupi i prljavi, dok je gostoljubivost jedina pozitivna osobina. Slično kao i Bošnjaci i Hrvati se najčešće opažaju sa negativnim stereotipima: podmukli, svadljivi, kukavice, sebični i nepošteni, mada Hrvati imaju i pozitivnih osobina koje nisu mnogo izražene, na primjer: vrijedni, gostoljubivi, civilizovani i komunikativni. Srednjoškolci iz Banje Luke Srbe potpuno nekritički

percipiraju i kod njih dominiraju samo pozitivne osobine: gostoljubivi, komunikativni, hrabri, pametni, osjećajni i čisti. Jedina nedoumica koju su ispitanici imali je da li su Srbi miroljubivi ili svadljivi. Možemo reći da su dobijeni rezultati prilično očekivani (Turjačanin, 2004; Turjačanin, 2007; Puhalo 2009; Skoko, 2010). Negativne stereotipe gimnazijalaca iz Banje Luke prema Hrvatima i Bošnjacima možemo da objasnimo ratnim i poratnim političkim dešavanjima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Takođe, moramo da imamo na umu da je region Banjaluke naslonjen na Hrvatsku i da je uticaj Hrvatske putem medija, ali i kroz školovanje, putovanja i slično, uticao da ova etnička grupa bude opisana i nekim pozitivnim osobinama. Ispitanici iz banjalučke kontrolne i eksperimentalne grupe se međusobno ne razlikuju s obzirom na ponuđene osobine kojima opisuju Bošnjake, Hrvate i Srbe.

Za sarajevske srednjoškolce Bošnjaci su: komunikativni, gostoljubivi, osjećajni, hrabri, čisti i pametni. Među najfrekventnijim osobinama nema negativnih, po čemu se ne razlikuju od ispitanika iz Mostara i Banje Luke. Razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe u percepciji Bošnjaka je nađena samo kod jednog para osobina pošten/nepošten. Za pripadnike hrvatske etničke grupe najčešće vezuju pozitivne osobine: kulturni, čisti, pametni, vrijedni, civilizovani i gostoljubivi. Od negativnih osobina za Hrvate se misli da su: kukavice, podmukli, nepošteni i sebični. Od ponuđenih četrnaest parova osobina, razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe postoji samo kod para vrijedni/lijeni. Istovremeno, Srbi se opisuju samo negativnim osobinama, kao na primjer: svadljivi, nepošteni, podmukli, hladni, primitivni i drski. Ni kod jednog para osobina nije nađena statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe.

Dobijeni rezultati se prilično lako mogu objasniti dešavanjima u proteklih dvadesetak godina. Bošnjaci su u poslednjih dvadeset godina u permanentnom sukobu, ratnom ili političkom, sa Srbima i to se svakako odražava na percepciju Srba od strane sarajevskih srednjoškolaca. Sa pripadnicima hrvatske etničke grupe stanovnici Sarajeva nisu imali mnogo

loših iskustava, ni za vrijeme rata niti kasnije, i vjerovatno da je to u velikoj mjeri uticalo na umjereno pozitivnu sliku ispitanika prema njima.

6.4 NACIONALIZAM, DOGMATIZAM I RATNI STRESORI KOD GIMNAZIJALACA

Rezultati koje smo dobili na skalama koje su mjerile tri vrste nacionalizma su veoma zanimljivi. Svaki od tri grada je bio specifičan po nečemu. U Banjoj Luci je etnocentrizam najizraženiji, u Mostaru nacionalizam kao pripadnost grupi, a u Sarajevu kosmopolitizam. Slične rezultate smo dobili 2006. godine na studentskoj populaciji u istim gradovima u kojima se realizovalo i ovo istraživanje. Rezultati Smajića iz 2010. godine donekle se razlikuju. U svom istraživanju Smajić nalazi da je etnocentrizam najizraženiji kod Hrvata, a potom kod Srba i Bošnjaka. Dobijeni rezultati na ove tri varijable pokazuju da su gimnazijalci iz Mostara sličniji svojim vršnjacima iz Banje Luke nego vršnjacima iz Sarajeva. Možemo se zapitati zbog čega je to tako. Izgleda da, opravdano ili neopravdano, osjećanje ugroženosti jedne etničke grupe i te kako utiče na njenu homogenizaciju i izražen etnocentrizam. Slične rezultate je dobio i Šram 2002. godine u Srbiji. Naše istraživanje je pokazalo da je kosmopolitizam u potpunoj suprotnosti sa etnocentrizmom i nacionalizmom, što je u skladu sa rezultatima koje su dobili Čorkalo i Kamenov (1999) u Hrvatskoj i Goluboviće i sar. (1995) u Srbiji. Što se tiče razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe na ovim varijablama, pronađena je samo razlika unutar gimnazijalaca u Banjoj Luci, gdje su ispitanici iz eksperimentalne grupe imali izraženiji kosmopolitizam.

Dogmatizam je najviše izražen kod srednjoškolaca iz Mostara, a slijede sarajevski i banjalučki srednjoškolci. Interesantno je da etnocentrizam banjalučkih gimnazijalaca ne prati i izražen dogmatizam. Dobijeni rezultati se donekle razlikuju od ranijih nalaza (Dušanić, 2008; Turjačanin, 2007; Puhalo, 2010), gdje je dogmatizam povezan sa etničkom

vezanošću, autoritarnošću, etničkim narcizmom i nacionalizmom, ali i teorijskih postavki Rokeach-a (prema Milas, 2004). Ako prihvatimo definiciju dogmatizma kao „*krajnje uprošćeno objašnjenje koje se ne zasniva na racionalnom prosuđivanju već na autoritetu ili veri*” (Bojanović, 2004; 44) i socijalnu sredinu u kojoj danas odrastaju mladi ljudi u ova tri grada, možda možemo da donekle objasnimo dobijene rezultate. U Bosni i Hercegovini postoje najmanje tri interpretacije istine: srpska, hrvatska i bošnjačka, koje su vrlo često međusobno oprečne, a koje su unutar te tri etničke grupe neupitne. Dovođenje u pitanje tih istina se često doživljava kao jeres i izdaja. U sredinama gdje je međuetnički konflikt još uvijek izražen, kao što je Mostar, preispitivanje onoga što jedna grupa smatra istinom svakako nije poželjno, jer se percipira kao slabljenje sopstvene etničke grupe. Možda je to obrazloženje zbog čega je dogmatizam kod srednjoškolaca u Mostaru toliko izražen. Naravno, postoji i sarajevska (bošnjačka) i banjalučka (srpska) istina, ali tu međuetničke tenzije nisu toliko izražene jer su druge etničke grupe prisutne u malom broju, pa otuda imaju i više „luksuza” da preispituju svoje etničke istine. Kontrolne i eksperimentalne grupe iz Mostara, Banje Luke i Sarajeva se međusobno ne razlikuju s obzirom na stepen izraženosti dogmatizma.

Ratni stresori su najviše prisutni kod gimnazijalca u Sarajevu i Mostaru i nešto manje kod gimnazijalca u Banjoj Luci. Možemo reći da su rezultati prilično očekivani ako uzmemo u obzir da je Sarajevo bilo četiri ratne godine u okruženju i svakodnevno izloženo ratnim dejstvima, u Mostaru su vođene intenzivne ulične borbe, dok banjalučani nisu imali takva iskustva. Osim toga što se gimnazijalci iz ova tri grada razlikuju po intenzitetu ratnih stresora, oni se razlikuju i po vrsti ratnih stresora. U Mostaru i Sarajevu najizraženiji stresor je: „Doživio sam pucanje ili granatiranje u svojoj blizini“, dok u Banjoj Luci preovladava stresor: „Bio sam odvojen od majke ili oca u toku rata“. Ni u jednom od tri grada između kontrolne i eksperimentalne grupe ne postoji statistički značajna razlika s obzirom na prosječnu izraženost ratnih stresora.

6.5 KAKO SE PERCIPIRAJU POJEDINE ETNIČKE GRUPE?

Prije nego što krenemo sa diskusijom dobijenih rezultata za našu glavnu hipotezu, smatramo da bi bilo korisno da vidimo kako se naši ispitanici iz sva tri grada odnose prema sopstvenoj i drugim etničkim grupama, tj. da li odstupa od nekih već dobijenih nalaza u proteklim istraživanjima. Takođe ćemo se još jednom podsjetiti da li i po čemu se razlikuju eksperimentalna i kontrolna grupa u svakom gradu u kojem smo sproveli istraživanje.

Generalno gledajući korelacije koje smo dobili kod gimnazijalaca iz Mostara, Banje Luke i Sarajeva kod varijabli kao što su kosmopolitizam, etnocentrizam, nacionalizam kao pripadnost grupi, ratno iskustvo, stereotipi prema Srbima, Hrvatima i Bošnjacima, kao i distanca prema pripadnicima ove tri grupe i Romima, nisu donijele neke neočekivane rezultate. Kosmopolitizam je u negativnoj korelaciji sa etnocentrizmom i nacionalizmom (Golubović i sar., 1995; Čorkalo i Kamenov, 1999). Nacionalizam kao pripadnost grupi je u pozitivnoj korelaciji sa etnocentrizmom, dogmatizmom i pozitivnim stereotipima prema sopstvenoj etničkoj grupi. Ni ovi rezultati ne donose ništa novo jer mnoga istraživanja kod nas i u regionu su pokazala da izražen nacionalizam kod pripadnika jedne etničke grupe za posljedicu ima idealizovanu sliku sopstvene etničke grupe i negativne stereotipe i socijalnu distancu prema drugim etničkim grupama (Turjačanin i sar., 2002; Popadić i Biro 2002; Turjačanin, 2004 i 2007; Puhalo, 2009). Slična situacija je i sa etnocentrizmom.

Ipak, imamo i donekle neočekivanih nalaza. Srednjoškolci iz Mostara koji Bošnjacima pripisuju pozitivne osobine imaju i pozitivne stereotipe o Srbima, manju distancu prema Srbima, Bošnjacima i Romima, a Hrvate opisuju negativnim osobinama. Možemo da pretpostavimo da su za ovakve odgovore najveći »krivci« ispitanici koji ne pripadaju hrvatskoj etničkoj grupi, ili su iz mješovitih brakova i koji kao manjina u Mostaru imaju više razumijevanja za druge etničke grupe. Što se tiče razlika između

eksperimentalne ili kontrolne grupe kod gimnazijalaca iz Mostara, ona postoji samo kod opažanja osobina Srba, gdje nalazimo da kontrolna grupa Srbima pripisuju više pozitivnih osobina u odnosu na ispitanike iz eksperimentalne grupe.

Kod gimnazijalaca iz Banje Luke ratni stresori negativno utiču na percepciju Bošnjaka i Hrvata, što je bilo i očekivano, ali se razlikuje od nalaza Turjačanina (2007). Ispitanici koji imaju pozitivne stereotipe prema Bošnjacima i Hrvatima imaju i manje izraženu etničku distancu prema manjinskim etničkim grupama u Banjoj Luci. Ispitanici iz eksperimentalne grupe su u većoj mjeri kosmopolite, dok u kontrolna grupa više odbacuje ponuđene odnose sa Bošnjacima i Romima.

Sarajevski gimnazijalci koji u većoj mjeri imaju pozitivnije stereotipe prema pripadnicima sopstvene (bošnjačke) etničke grupe više odbacuju socijalne odnose sa Hrvatima i Srbima. Pozitivni stereotipi ispitanika prema Hrvatima i Srbima rezultiraju smanjenjem distance prema etničkim grupama koje su manjina u Sarajevu. Ispitanici iz eksperimentalne grupe socijalne odnose prema Bošnjacima i Romima više odbacuju u odnosu na kontrolnu grupu. Kod sarajevskih srednjoškolaca samo u dva slučaja smo našli statistički značajne razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe i to kod opažanja Bošnjaka i Hrvata.

6.6 REZULTATI PROCJENE LJEPOTE DJEVOJAKA SA FOTOGRAFIJA EKSPERIMENTALNE I KONTROLNE GRUPE GIMNAZIJALCA IZ MOSTARA, BANJE LUKE I SARAJEVA

Na početku ove analize moramo da istaknemo jednu pravilnost koja se pojavljuje u sva tri grada i u eksperimentalnoj i kontrolnoj grupi, a to su slaganja oko toga koje su djevojke najljepše, a koje najmanje lijepe u dvije testne situacije. Bez obzira iz kojeg grada dolaze i da li dolaze iz kontrolne ili eksperimentalne grupe, djevojke

sa fotografije 3 i 5 se opažaju kao najljepše, dok se djevojke sa fotografija 4 i 7 opažaju kao najmanje lijepe (grafikoni 8, 9, 10, 11, 12, 13). U Mostaru su se pod brojevima 3 i 5 nalazile Bošnjakinja i Srпкиnja, u Banjoj Luci Bošnjakinja i Hrvatica, a u Sarajevu Srпкиnja i Hrvatica. Ovi podaci nas navode na dva, čini se, važna zaključka za dalji nastavak analize:

- mladi ljudi u Bosni i Hercegovini, što je sasvim očekivano, imaju isti model ljepote i
- eksperimentalna i kontrolna grupa su ujednačene i po ovom parametru.

Sada ćemo da vidimo za svaki grad pojedinačno kako su se ponašali ispitanici iz eksperimentalne i kontrolne grupe u dvije test situacije, kada jesu i kada nisu znali etničku pripadnost djevojke sa slike.

Kod ispitanika iz eksperimentalne grupe u Mostaru nalazimo statistički značajnu razliku u šest od devet ponuđenih parova (tabela 25), i to kod tri fotografije djevojaka sa srpskim imenom i prezimenom, dvije djevojke koje imaju bošnjačko ime i prezime i jednom djevojkom hrvatske etničke pripadnosti. U kontrolnoj grupi smo našli razliku u četiri od devet ponuđenih parova (tabela 26). Veoma je važno da naglasimo da su u drugoj testnoj situaciji, i u eksperimentalnoj i u kontrolnoj grupi, djevojke dobijale veće prosječne ocjene, tj. da su ih ispitanici ocjenjivali ljepšim bez obzira da li su poznavali njihovu etničku pripadnost ili ne.

Sličnu situaciju smo imali i u Banjoj Luci. U eksperimentalnoj grupi (tabela 27) od devet parova, kod četiri para postoji statistički značajna razlika u procjeni ljepote djevojaka i to na tri fotografije djevojaka sa hrvatskim imenom i prezimenom i jedna fotografija djevojke koja je imala srpsko ime i prezime. U kontrolnoj grupi smo našli samo jednu značajnu razliku (tabela 28). I ovdje postoji jasna tendencija da se u drugoj testnoj situaciji djevojke sa fotografija

ocjenjuju višim ocjenama, bez obzira da li ispitanici znaju ili ne njihovu etničku pripadnost.

Rezultati dobijeni u sarajevskoj eksperimentalnoj grupi (tabela 29) pokazuju da postoje tri statistički značajne razlike u procjeni ljepote djevojaka u dvije testne situacije. Te razlike nalazimo kod djevojaka koje smo predstavili kao Srpkinja, Bošnjakinja i Hrvatica. U kontrolnoj grupi (tabela 30) je nađena samo jedna značajna razlika. Kao u Mostaru i Banjoj Luci i ovdje djevojke, tokom drugog ocjenjivanja ljepote, dobijaju veće ocjene.

Kao što možemo da vidimo iz gore razmatranih rezultata, razlika između dvije test situacije unutar ekperimentalnih grupa je veća u odnosu na kontrolnu grupu, ali te razlike nisu uslovljene poznavanjem etničke pripadnosti djevojaka sa fotografija već tendencijom ispitanika da u drugom krugu procjena djevojke procjenjuju kao ljepše.

U ovom istraživanju smo pošli od pretpostavke da će poznavanje etničke pripadnosti djevojaka sa fotografija uticati na percepciju njihove ljepote. Ta razlika u percepciji će se najbolje opaziti preko veličine razlike između ocjena u prvom i drugom testiranju između eksperimentalne i kontrolne grupe.

Dobijeni rezultati na gimnazijalcima iz Mostara pokazuju da se eksperimentalna i kontrolna grupa međusobno razlikuju samo na jednoj fotografiji (broj 2), a na toj fotografiji se nalazila djevojka sa srpskim imenom i prezimenom. U Banjoj Luci i Sarajevu nije pronađena niti jedna razlika između ekperimentalne i kontrolne grupe. Dobijeni podaci nam jasno govore da poznavanje etničke pripadnosti djevojaka sa fotografija ne utiče na opažanje njihove ljepote, što je suprotno sa rezultatima koje su dobili Razrana (1950), Lindzey i Rogolsky (1950), Secord (1959), Masuda i Nisbett (2001), Yusr & Swami (2010), Sheridan (2006), Unkelbach i drugi (2008), Tošković (2001) i Aleksić (2009).

Ovo su prilično iznenađujući rezultati imamo li u vidu činjenicu da smo dobili potpuno očekivane rezultate kod percepcije kolektiviteta, tj. sopstvene i drugih etničkih grupa. Izgleda sa se animozitet i stereotipi prema drugim etničkim grupama naših ispitanika ne prenosi na individualne odnose sa pripadnicima drugih etničkih grupa. U prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica da su, prilikom mjerenja etničkih distanci kod nas, ispitanici mnogo više spremni da se druže sa osobama iz drugih etničkih grupa nego da im prepuste vlast (šef na poslu ili da vodi državu), ili da stupe u rodbinske veze (Turjačanin, 2000; Puhalo 2003 i 2009; Smajić, 2010). Možemo da pretpostavimo da prilikom individualnih kontakata, naročito na tom uzrastu, etnička pripadnost nije toliko primarna koliko su možda važna druga interesovanja (sport, muzika, film, književnost, video igrice i sl.).

Takođe, ne smijemo da isključimo i mogućnost da na estetske preferencije srednjoškolaca poznavanje etničke pripadnosti ne igra važnu ulogu.

Rezultati koje smo dobili navode nas na razmišljanje da naše istraživanje možda pati od izvjesnih metodoloških manjkavosti. Postoji mogućnost da jedan dio ispitanika u eksperimentalnoj grupi nije mogao da pretpostavi etničku pripadnost neke djevojke na osnovu njenog imena i prezimena. Takođe, ne smijemo da zanemarimo mogućnost da naglašavanje imena i prezimena kao markera etničke pripadnosti djevojaka sa fotografija nije dovoljno jak stimulus i da se njihovo hrvatstvo, bošnjaštvo i srpstvo trebalo još više naglasiti. Na kraju moramo imati u vidu da naši ispitanici donekle odudaraju od prosječnog srednjoškolca u Bosni i Hercegovini (vidjeti demografiju). Oni pohađaju „bolje“ škole, njihovi roditelji su obrazovaniji i imaju bolje primanja, žive u gradu i slično, a to svako može da utiče na manju „kontaminiranost“ nacionalizmom, u odnosu na njihove vršnjake.

Sada ćemo da vidimo da li, i u kojoj mjeri, našim prediktorskim varijablama (nacionalizam kao pripadnost grupi, etnocentrizam, kosmopolitizam, dogmatizam, stereotipi i etnička distanca prema sopstvenoj i drugim etničkim grupama) možemo da objasnimo variranje kriterijumske varijable (prosječna ocjena ljepote djevojaka iz tri etničke grupe). Do prosječne ocjene ljepote djevojaka iz pojedine etničke grupe smo došli tako što smo prvo dobijene ocjene na predtestu oduzeli od dobijenih ocjena na posttestu, a potom našli prosječne vrijednosti tih razlika za Hrvaticu, Bošnjakinju i Srпкиnju. Analizom će biti obuhvaćeni samo ispitanici iz eksperimentalne grupe.

Kod gimnazijalca iz Mostara imamo situaciju da je regresiona analiza nije bila statistički značajna ni kod Bošnjakinje, ni kod Srпкиnje, ni kod Hrvatica.

U okviru predikcije stavova gimnazijalaca iz Banje Luke prema Bošnjakinjama, regresiona analiza je dala model kojim možemo da objasnimo 26% varijanse i to sa dva prediktora „stereotipi prema Srbima“ i „distanca prema Hrvatima“. Bošnjakinje se ocjenjuju ljepše što su stereotipi prema Srbima negativniji i što se smanjuje spremnost da se prihvate socijalni odnosi sa Hrvatima. Za Srпкиnje i Hrvaticu regresiona analiza nije bila statistički značajna.

Kod gimnazijalca iz Sarajeva regresiona analiza nije bila statistički značajna ni kod Bošnjakinje, ni kod Srпкиnje, ni kod Hrvatica.

Imajući u vidu rezultate dobijene regresionom analizom, možemo da zaključimo da na osnovu ponuđenih prediktorskih varijabli ne možemo objasniti variranje naših kriterijumskih varijabli, ali imamo li u vidu nekonzistentnost nalaza koje su dobili Wilson i Akert (prema Aronson, 2005), možemo reći da je to ipak donekle i očekivano.

7. ZAKLJUČCI

Osnovni problem ove studije je da na empirijski način utvrdi u kojoj mjeri poznavanje etničke pripadnosti neke osobe utiče na opažanje njene ljepote, kao i povezanost te percepcije sa pojedinim psihosocijalnim faktorima. Dobijeni rezultati nam sugerišu nekoliko zaključaka:

1. Percepcija ljepote neke osobe ne zavisi od toga da li osoba koja procjenjuje njenu ljepotu poznaje njenu etničku pripadnost ili ne. Stiće se utisak da u Bosni i Hercegovini socijalna percepcija, danas, funkcioniše na dva odvojena nivoa. Na kolektivnom nivou je prisutno stereotipno opisivanje sopstvene i drugih etničkih grupa i suzdržanost prema uspostavljanju bliskih odnosa između etničkih grupa, što je već desetak godina nalaz koji nikoga ne iznenađuje. Razlog za takve rezultate treba tražiti u nacionalizmu i državnom uređenju Bosne i Hercegovine koje se bazira na pravima i obavezama kolektiviteta, tj. tri konstitutivna naroda, a ne pojedinaca. Politička borba za interese kolektiviteta dovodi do manjih ili većih sukoba, privremenih savezništava i animoziteta, što svakako utiče na percepciju tri etničke grupe i njihovu međusobnu udaljenost ili približavanje. S druge strane, na ličnom nivou situacija je nešto drugačija. Izgleda da stereotipi i animoziteti koji se pripisuju svojoj i drugim etničkim grupama nemaju velikog uticaja na individualnom planu, u našem slučaju u percepciji ljepote djevojaka sa fotografija.

2. Iz ovoga proizilazi da u Bosni i Hercegovini imamo tri međusobno politički suprotstavljena kolektiviteta, ali da te političke nesuglasice i podjeljenost ne utiču u tolikoj mjeri socijalnu

percepciju ljepote pojedinca kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini. Ako je naš zaključak tačan, onda možemo reći da će kvalitet međuetničkih odnosa u Bosni i Hercegovini prvenstveno zavisiti od odnosa njihovih političkih elita i kako se ti odnosi predstavljaju u javnosti (Perišić, 2011), kao i njihove želje da međuetničke relacije učine boljim ili lošijim a nikako od ličnih animoziteta pripadnika samih naroda.

3. S obzirom na to da smo dobili donekle iznenađujuće rezultate, bilo bi korisno u narednom periodu nastaviti sa ovim istraživanjima, vodeći pri tome računa da pojedini parametri variraju kroz naglašavanje etničke pripadnosti djevojaka sa fotografija, variranje vremena između testa i retesta, ubacivanje nekih drugih prediktorskih varijabli, promjene strukture uzorka (starost, obrazovanje i sl.). Na ovaj način bismo donekle mogli razjasniti nedoumice koje su proizašle iz ovog istraživanja, od toga da li se dobijeni rezultati mogu generalizovati na cijelu populaciju, do toga da li je davanje viših ocjena u drugoj testnoj situaciji karakteristika samo ovog istraživanja ili je po srijedi nešto drugo.

Takođe bi bilo veoma interesantno provjeriti u nekom narednom istraživanju da li su ispitanici spremni, i uolikoj mjeri, da uspostave bliske odnose (veza ili brak) sa osobama koje se nalaze na ponuđenim fotografijama kada poznaju njihovu etničku pripadnost. To bi bio „elegantan“ način da se provjeri uticaj etničke distance na individualnom nivou, tj. da vidimo da li će ljepota neke osobe ili njezina etnička pripadnost biti presudna prilikom uspostavljanja potencijalnih intimnih odnosa.

8. LITERATURA

- Abazović, D. (2006): *Za naciju i Boga*. Sarajevo, Magistrat i Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.
- Adorno et al, (1950): *The Authoritarian Personality*, New York, Harper.
- Allport, G. W. (1937): *Personality: A psychological interpretation*, New York, Henry Holt.
- Allport, G. W. (1954): *The nature of prejudice*, Reading, MA, Addison-Wesley.
- Aleksić, A. (2010): Uticaj informacija o etničkoj pripadnosti na formiranje prve impresije, Beograd, diplomski rad.
- Aronson, E., Wilson, T. D., i Akert, R.M. (2005): *Socijalna psihologija*, Zagreb, MATE
- Ashmore, D. R., & Del Boca, F. K. (1981): Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping. In D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 1–35
- Bačević, Lj. i drugi (1991): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Beograd, IDN i Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje,
- Barsalou, L.W. (1982): Context-independent and context-dependent information in concepts. *Memory and Cognition*, 10, pp. 82–93.
- Barsalou, L.W. (1983): Ad hoc categories, *Memory and Cognition*, 11, pp. 211–227.
- Barsalou, L. W., & Medin, D. L. (1986): Concepts: Static definitions or context-dependent representations? *Cahiers de Psychologie*, 6(2), pp.187–202.

- Berkowitz, L. (1969): The frustration – aggression hypothesis revisited. In L. Berkowitz (ed.) *Roots of Aggression: A Re-examination of the Frustration Aggression Hypothesis*. New York, Atherton Press.
- Biro, M. (2006): *Homo postcommuniticus*, Beograd, XX vek.
- Bruner, J. S., & Tagiuri, R. (1954): The perception of people. In G. Lindzey (Ed.), *The handbook of social psychology* (Vol. 2), Cambridge, MA, Addison-Wesley. pp. 634–654.
- Bruner, J. S., Goodnow, J. G., & Austin, G. A. (1956): *A study of thinking*, New York, Wiley.
- Bruner, J. S. (1957): On perceptual readiness, *Psychological Review*, 64, pp. 123–152.
- Bruner, J. S., & Perlmutter, H. W. (1957): Compatriot and foreigner: A study of impression formation in three countries, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55(2), pp. 253–260.
- Bojanović, R. (2004): *Autoritarni pogled na svet*, Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Brown, R., & Smith, A. (1989): Perceptions of and by minority groups: The case of women in academia, *European Journal of Social Psychology*, 19, pp. 61–75.
- Bogdanić, B. (2009): Paradoksi novinarske i političke letargije, U S. Puhalo (ur.) *Šta stanovnici Bosne i Hercegovine (ne)znaju o politici*, Banja Luka, Art print, str. 25–57.
- Buss, A. H., & Portnoy, N. W. (1967): Pain tolerance and group identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, pp. 106–108.
- Campbell, A.A. (1971): *White Attitudes Towards Black People*, Ann Arbor, Mich: Institute for Social Research.

- Case, C., Greely, A. and Fuchs, S. (1989): Social Determinants of Racial Prejudice. *Sociological Perspectives* 32: Pp. 469–483.
- Cottam, M., Dietz-Uhler, B., Mastors, E., Preston, T. (2010): *Uvod u političku psihologiju*, Zagreb, Mate.
- Cvitković, I. (2004): *Konfesija u ratu*, Sarajevo, Svjetlo riječi i Interreligijska služba Oči u oči.
- Cvitković, I. (2005): *Rječnik religijskih pojmova*, Sarajevo, DES.
- Čekrlja, Đ. (2006): Etnički, državni i evropski identitet i njihovi međuodnosi kod građana BiH. U Čekrlja, Đ. i Turjačanin, V. (ur.): *Ličnost i društvo 2- Etnički, državni i evropski identitet*, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung, str. 17–24.
- Čorkalo, D., Kamenov, Ž. (1999): *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*, Izvještaj sa VIII ljetnje psihologijske škole, IUC Dubrovnik. Zagreb, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Klub studenata psihologije u Zagrebu.
- Darvin, Č. (2009): *Izražavanje emocija kod čoveka i životinja*, Beograd, Dosije.
- Dizdarević, I. (2002): *Agensi socijalizacije ličnosti*, Sarajevo, Prosvjetni list.
- Dollard, J., Doob, L.W., Miller, N.E., Mowrer, O.H. and Sears, R.R. (1939): *Frustration and Aggression*. New Haven, Yale University Press.
- Doob, L. W. (1964): *Patriotism and Nationalism*, New Haven, Yale University Press.
- Dušanić, S. (2005): *Socio-psihološki korelati religiozne orijentacije mladih*. U Franceško, M. i Zotović, M. (Ur.), *Psiho-socijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji*, Novi Sad, Filozofski fakultet, str. 165–189.
- Dušanić, S. (2007): *Psihološka istraživanja religioznosti*, Banja Luka, Filozofski fakultet.

- Dušanić, S. (2008): *Prediktori stavova mladih prema ratu kao ponašajnoj opciji, Godišnjak za psihologiju*, vol 5, No 6–7, 2008, Niš, Filozofski fakultet u Nišu, sr. 95–110.
- Dušanić, S. (2009): Religioznost i tolerancija kod mladih. rad prikazan na X naučnom skupu Banjalučki novembrski susreti, *Knjiga Rezimea*, str. 28–29.
- Đurić, Đ. (1980): *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*, Novi Sad, Obrazovni centar „Jovan Vukadinović”.
- Đurić, Đ. (1995): Socijalno-psihološka obeležja etničkog identiteta mladih, *Ličnost u višekulturnom društvu*, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski Fakultet Odsjek psihologija, str. 134–153.
- Eriksen, H. T. (2004): *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd, XX vek.
- Eysenck, H. J. (1954): *The Psychology politics*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Feshbach, S., & Singer, R. (1957): The effect of personal and shared threats upon social prejudice, *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 54(3), pp.411–416.
- Fromm, E. (1984): *Autoritet i porodica*, Zagreb, Naprijed.
- Fulgosi, A. (1983): *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*, Zagreb, Školska knjiga.
- Gelner, E. (1997): *Nacije i nacionalizam*, Novi Sad, Matica srpska.
- Golubović, Z. i drugi (1995): *Društveni karakter i društvene promjene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić”.
- Guetzkow, H. (1955): *Multiple Loyalties*, Princeton, Princeton University.

- Havelka, N. (1984): Socijalno-psihološki aspekti razvoja nacionalnih osjećanja, *Mladi i nacionalizam*, Beograd, NIRO Mladost, str. 290–303.
- Havelka, N. (1992): *Socijalna percepcija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Havelka, N., Kuzmanović, B., Popadić, D. (1993): *Metode i tehnike socijalno psiholoških istraživanja, Priručnik za vježbe socijalne psihologije I i socijalne psihologije II*, Beograd, Filozofski fakultet.
- Hyman, H., Wright, C. and Reed, J. (1975): *The Enduring Effects of Education*, Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Hejvud, A. (2005): *Političke ideologije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Horowitz, D. (2000): *Ethnic Groups in Conflict*, Berkley, University of California Press.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *Nacija i nacionalizam*. Zagreb: Novi Liber.
- Hrnjica, S. (1996): O nacionalnom identitetu, *Dijalog*, 1–2, str. 66–72.
- Husremović, Dž., Powell, S., Šišić, A. i Dolić, A. (2007): *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?* Sarajevo, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
- Jahoda, G. (1962): Development of Scottish Children's ideas and attitudes about other Countries, *Jurnal of Social Psychology*, 58, pp. 91–108.
- James, W. (1890): *Principles of psychology*, New York, Holt.
- Kajon, J. (2005): Psihološka struktura nacionalnog i evropskog identiteta međukulturno istraživanje, Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji, *Ličnost u višekulurnom društvu* br. 5, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsjek psihologija, Str. 59–74.

- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Huić, A. (2005): Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada, *Društvena istraživanja*, Rad prihvaćen.
- Katuranić, V. (2003): *Sporna zajednica – nove teorije i naciji i nacionalizmu*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Katz, D., & Braly, K. (1933): Racial stereotypes in one hundred college students, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, pp. 280–290.
- Katz, D. (1965): Nationalism and Strategies of International Conflict Resolution, In Kačeman, M.C. *International Behavior*.
- Kukić, S. (2006): Osobenosti političkog organizovanja u BiH, U Z. Lutovac (ur) *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Beograd, Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka, str. 253–266.
- Kosanović, D. (2003): *Nacionalni identitet i socijalna distanca studenata hrvatske, bošnjačke i srpske nacionalnosti*, Zagreb, Filozofski fakultet, Diplomski rad.
- Kostić, A. (2006): *Kognitivna psihologija*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lee, J. T., Albright, L. & Malloy, E. T. (2001): Social Perceptions and Stereotyping: An Interpersonal and Intercultural approach, *International Journal of Group Tensions*, Vol. 30, No. 2, pp. 183–209.
- Lee, Y-T., & Ottati, V. (1993): Determinants of ingroup and outgroup perceptions of heterogeneity: An investigation of Sino-American stereotypes, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24, pp. 298–318.
- Lee, Y-T., & Ottati, V. (1995): Perceived in-group homogeneity as a function of group membership salience and stereotype threat. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, pp. 610–619.

- Leyens, J.P. i Dardenne, B.(2001): Temeljni koncepti i pristupi u području socijalne kognicije. U M. Hewstone i W. Stroebe (Eds.) *Uvod u socijalnu psihologiju – Europske perspektive*. Zagreb, Naklada Slap, str. 99–122.
- Lindzey, G. & Rogolski, S. (1950): Prejudice and Identification of Minority Group Membership *J. Abn. Soc. Psycho.* Vol. 45, pp. 37–53.
- Linville, P. W., & Jones, E. E. (1980): Polarized appraisals of outgroup members, *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, pp. 689–703.
- Linville, P. W., Fischer, G. W., & Salovey, P. (1986): Stereotyping and perceived distributions of social characteristics: An application to ingroup-outgroup perception, In J. F. Dovidio & S. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism*, New York, Academic. pp. 165–208.
- Linville, P. W., Fischer, G. W., & Salovey, P. (1989): Perceived distributions of the characteristics of in-group and out-group members, Empirical evidence and a computer simulation. *Journal of Personality and Social Personality*, 57(2), 165–188.
- Lučić, B. (1997): *Etnička distanca i nacionalne stereotipije Srba u Srpskom Sarajevu*, Beograd, diplomski rad.
- Maykovich, M.K. (1975): Correlates of Racial Prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, pp. 101–420.
- Masuda, T., & Nisbett, R. E. (2001): Attending holistically versus analytically: Comparing the context sensitivity of Japanese and Americans, *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, pp. 922–934.
- Mead, G. H. (1934): *Mind, self and society*. Chicago, University of Chicago Press.
- Mićević, J. (2005): Razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija*, Vol. 38 (2), Beograd, Društvo psihologa Srbije.

- Mihić, V., Mihić, I. (2003): Etnička distanca kod dece osnovnoškolskog uzrasta i njihovih roditelja. *Psihologija*, Vol. 36 (2), Beograd, Društvo psihologa Srbije. str. 167–182.
- Milas, G. (2004): *Ličnost i društveni stavovi*, Zagreb, Naklada Slap.
- Milošević Đorđević, J. (2003): Jedan pokušaj klasifikacije teorijskih razmatranja nacionalnog identiteta. Beograd, *Psihologija* 1–2, str. 125–137.
- Milošević Đorđević, J. (2005): *Nacionalni identitet: psihološka analiza naučnih i laičkih svatanja*. Beograd, Filozofski fakultet Baograd, Doktorska disertacija
- Mitropolit Dabrobosanski Nikolaj, (2003). Funkcija škole u njegovanju duhovnosti. *Nastava – naučni, stručni i informativni časopis*, Banja Luka, Republički pedagoški zavod RS, str. 63–73.
- Morris, M. W., & Peng, K. (1994): Culture and cause: American and Chinese attributions for social and physical events, *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, str. 949–971.
- Niedenthal, P.M., Halberstadt, J.B., & Innes-Ker, Å.H. (1999): Emotional response categorization, *Psychological Review*, 106, pp. 337–361.
- Nosofsky, R. M. (1986): Attention, similarity, and the identification/categorization relationship, *Journal of Experimental Psychology: General*, 115, pp. 39–57.
- Nosofsky, R. M. (1987): Attention and learning processes in the identification and categorization of integral stimuli, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 13, pp. 87–108.
- Oakes, P. J. (1987): The salience of social categories. In J. C. Turner (Ed.), *Rediscovering the social group: A self-categorization theory* Oxford: Basil Blackwell. pp. 117–141.

- Opačić, G. i drugi (2005): *Etnička distanca i etnički stereotipi kao faktor odluke o povratku, Život u posleratnim zajednicama*, Beograd, IAN. str. 115–138.
- Ottati, V., & Lee, Y-T., (1995): Accuracy: A neglected component of stereotype research. In Y-T. Lee, L. Jussim, & C. McCauley (Eds.), *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences*, Washington, DC: American Psychological Association. pp. 29–59.
- Pantić, D. (1970): *Dječiji stavovi prema sopstvenim i drugim nacijama*, Beograd, Institut društvenih nauka – Centar za istraživanje javnog mnjenja.
- Pantić, D. (1988): *Klasična i svetovna religioznost*, Beograd, Institut za društvena istraživanja i Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Pantic, D. (1991): Nacionalna distanca građana Jugoslavije, u Lj. Bacevic i drugi: *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Beograd, Institut društvenih nauka.
- Pašalić-Kreso, A.(2004): Ustav i obrazovanje u Bosni i Hercegovini.
http://www.soros.org.ba/docs_pravo/ustav_txt/prof_dr_adila_kreso.doc. pristupljeno 03.09. 2004.
- Phinney, J. S. (1990): Ethnic identity in adolescent and adults: review of research. *Psychology Bulletin*. 108. pp. 499–514.
- Pennington, C. D.(1997): *Osnove socijalne psihologije*, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Perry, V. (2009): *Školske ograde*.
<http://www.pulsdemokratije.ba/index.php?id=1701&l=en>. pristupljeno 22.06. 2010. godine.
- Perišić, N. (2010): Monolitne naracije i opsesija (etničkom) pripadnošću, u Puhalo S., Petović, N., Perišić, N. (ur): *Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung. str. 67–146.
- Perišić, N. (2011): „Mješoviti brak“ kao kulturna i politička kategorija u savremenoj Bosni i Hercegovini, završni rad na akademskim

- master studijama, Beograd. Filozofski fakultet, odjeljenje za etnologiju i antropologiju, str. 69–96.
- Pijaže, Ž., Inhelder, B. (1978): *Intelektualni razvoj djeteta* (Izabrani radovi), Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Plut, D. (2003): *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Popadić, D. i Biro, M. (2002): Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji, u Vukadinović Đ. (ur): *Etnički stereotipi*, Beograd, Nova srpska politička misao. str. 33–56.
- Povjerenstvo za vjeronauk u školi Biskupske konferencije u BiH (2003): *Plan i program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi*, Zagreb-Sarajevo, Kršćanska sadašnjost.
- Prosvjetno-pedagoški zavod (2003): *Islamska vjeronauka – nastavni planovi i programi sa ugrađenim zajedničkim jezgrima za osnovnu školu*, Sarajevo, Ministarstvo obrazovanje i nauke Federacije BiH.
- Putinja, F. i Stref-Feber, Ž. (1997): *Teorije o etnicitetu*, Beograd, XX vek.
- Puhalo, S. (2003): *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung.
- Puhalo, S (2006): Nacionalna svijest i percepcija nacionalizma na fakultetima u Bosni i Hercegovini, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung.
- Puhalo, S. (2006): Socio-demografske karakteristike etničkog identiteta i povezanost sa državnim i evropskim identitetom, u Turjačanin, V. i Čekrlija, Đ. priredili. *Etnički, državni i evropski identitet*, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung, str. 25–56.
- Puhalo, S. (2007): Socio-psihološki profil glasača i apstinencija u Bosni i Hercegovini. U Puhalo S. (ur.): *Socio-psihološki profil glasača i*

- apstinenata u Bosni i Hercegovini između Opštih izbora 2006. godine i Lokalnih izbora 2008. godine*, Banja Luka, Art print, str. 75–135.
- Puhalo, S. (2007): Šta su nam Romi krivi? nedeljnik *Novi Reporter* br. 226, 11/7/2007
- Puhalo, S. (2008): Ideološki stavovi apstinenata i glasača u BiH, u Puhalo, S. (ur.): *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka, Art print, str. 63–107.
- Puhalo, S. (2009): *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung.
- Puhalo, S. (2009): *Ideološki stavovi Poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srpske i njihovih glasača iz Republike Srpske*, Banja Luka, Filozofski fakultet, Magistarski rad.
- Puhalo, S. (2010): Koliko smo spremni za pomirenje, u Puhalo S., Petović, N., Perišić, N. (ur.): *Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung, str. 149–231.
- Puhalo, S. (2010): Nacionalizam i dogmatizam kod stanovnika Bosne i Hercegovine –socio-demografske karakteristike, Znakovi i poruke, časopis iz komunikologije. III-1-2010, Banja Luka, Komunikološki koledž Kapa Fi. str. 9–27.
- Radić, R. (2005): Džepna istorija Srpske pravoslavne crkve, u Lukić, S. i Vuković, S. (ur.): *Peščanik FM: Zašto se u crkvi šapuće*, Beograd, Fabrika knjiga, str. 173–198.
- Razran, G. (1950): Ethnic dislikes and stereotypes: A laboratory study. *Journal Abnormal social Psychology*, 45, pp. 7–27.
- Reich, W. (1981): *Masovna psihologija fašizma*, Beograd, Mladost.
- Rokeach, M. (1960): *The Open and Closed Mind*, New York, Basic books.
- Rokeach, M. (1968): *Beliefs, Attitudes and Values*, San Francisco, Jossey-Bass.

- Rot, N. (1994): *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Schneider, R. & Shiffrin, R. M. (1977): Controlled and automatic human information processing: I. Detection, search, and attention, *Psychological Review*, 84, pp. 1–66.
- Secord, P. F., Bevan, W., & Katz, B. (1956): The Negro stereotype and perceptual accentuation, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 53, pp. 78–83.
- Secord, P. F. (1959): Stereotyping and favorableness in the perception of Negro faces. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, pp. 309–314.
- Sharif, M. (1966): *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Sheridan, L. P. (2006): Islamophobia pre- and post-September 11th, 2001. *Journal of Interpersonal Violence*, 21, pp. 317–336.
- Skoko, B. (2010): *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?* Istraživanje percepcije, stereotipa i imidža među građanima Bosne i Hercegovine. http://www.fes.ba/publikacije/2010-11Bericht_Image_BiH_BHS.pdf pristupljeno 23. 11. 2010. godine
- Smajić, A. (2010). *Psihosocijalni aspekti religioznosti kao determinante međunarodne tolerancije*. Sarajevo, Doktorska disertacija.
- Smith, A. (1998): *Nacionalni identitet*, Beograd, XX vek.
- Smith, E. R., & Medin, D. L. (1981): *Categories and concepts*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Smith, E. E., Rips, L. J., & Shoben, E. J. (1974): Semantic memory and psychological semantic. U G.H. Bower (Ed.). *The psychology of Learning and Motivation*, VIII, New York: Academic Press, pp. 1–45.

- Smith, L. B., & Heise, D. (1992): Perceptual similarity and conceptual structure. *Advances in psychology*, 93, pp. 233–272.
- Simon, B., & Brown, R. (1987): Perceived intragroup homogeneity in minority-majority contexts, *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(4), 703–711.
- Stacey, B. (1978): *Political Socialization in Western Society* (an analysis from a life span perspective), London, Edward Arnold.
- Šalaj, B. (2009): *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung.
- Šiber, I. (1998): *Osnove političke psihologije*, Zagreb, Politička kultura nakladno-istraživački zavod.
- Šram, Z. (2001): Religioznost i društvena svijest, analiza odnosa na uzorku građana Subotice, *Crkva u svijetu* 36, br. 4, Split, str. 389–419
- Šram, Z. (2002): Dimenzije etnocentrizma i nacionalna pripadnost, Zagreb, *Društvena istraživanja* 57, br. 1, str. 1–22.
- Tajfel, H. (1970): Experiments in intergroup diskriminations, *Scientific American* 223, pp. 96–102.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1986): Theory of intergroup behavior, In S. Worchel, and W.G. Austin. (Eds.) *Psychology of intergroup relations*, Chicago, Nelson-Hall Publishers, pp. 7–24.
- Trebješanin, B. (1999): *Psihologija patriotizma i obrasci socijalizacije*, Beograd, Zadužbina Andrejević.
- Trebješanin, Ž. (2000): *Psihološki rečnik*, Beograd, Savremena administracija.
- Triandis, H. C., & Vassiliou, V. (1967): Frequency of contact and stereotyping, *Journal of Personality and Social Psychology*, 7(3), 316–328.

- Turjačanin, V. (2000): *Etničke distance kod mladih u Republici Srpskoj*, usmeno saopštenje na simpozijumu Empirijska istraživanja u psihologiji Beograd.
- Turjačanin, V., Čekrlja, Đ., Powell, S., Butollo, W. (2002): Etnička distanca i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu – Banja Luka, rad prezentovan na naučnom simpozijumu *Empirijska istraživanja u psihologiji* u Beogradu.
- Turjačanin, V. (2004): *Nacionalni stavovi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini*, Beograd, Filozofski fakultet, Magistarski rad.
- Turjačanin, V. (2007): *Psihosocijalni prostor i etnički odnosi mladih*, Banja Luka, Filozofski fakultet u Banjoj Luci.
- Turjačanin, V., Kolenović- Đapo, J., Čehajić-Clancy, S., Poljac, E., Kordić, M. i Alić, M. (2009): *Podjeljene škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, UNICEF, str. 12.
- Tošković, O. Todorović, N. Vučković, V. Đorđević, J. (2001): „Nisi naš, al’ si dobar“, 28. Sabor psihologa Srbije, Subotica, knjiga rezimea.
- Unkelbach, C., Forgas, J. P., & Denson, T. F. (2008): The turban effect: The influence of Muslim headgear and induced affect on aggressive responses in the shooter bias paradigm, *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 1409–1413.
- Van Den Berghe, P. L. (1995): Does Race Matter, *Nations and Nationalism*, V. 1/No. 3, pp. 357–368.
- Vasović, M. (1986): Politička socijalizacija djece u Srbiji, Beograd, IIC SSO Srbije, Institut društvenih nauka (šapirografisano).
- Vasović, M., Kuzmanović, B. (1996): Nacionalna identifikacija i nacionalistički stavovi, *Dijalog*, 1–2, str. 73–78.

- Vasović, M. (2007): *U predvorju politike*, Beograd, Službeni glasnik.
- Vygotsky, L. S. (1978): *Mind in society: The development of higher psychological processes*, Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- Veličković, N. (2010): *Ideološka instrumentalizacija književnosti u bosanskohercegovačkim udžbenicima bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika i književnosti (na primjerima iz čitanki od petog razreda osnovne škole do četvrtog razreda srednje škole)*, Sarajevo, Filozofski fakultet.
- Vrcan, S. (1986): Omladina osamdesetih godina, religija i crkva, u studiji grupe autora: *Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Zagreb i Beograd, Institut za društvena istraživanja i CIDID.
- Vrcan, S. (1999): Znakovita zbrka oko etničkog, u Čačić- Kumpes, J. (ur.): *Kultura, etničnost, identitet*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, str. 15–39.
- Veber, M. (1976): *Privreda i društvo*, Beograd, Karijatide, Prosveta.
- Vukšić, T. (2007); Mješovite ženidbe u katoličanstvu, pravoslavlju i islamu, u Pavao Jurišić (ur.): *Zbornik radova okruglog stola o braku i bračnoj zajednici iz perspektive vjerskih zajednica i civilnog zakonodavstva Dvoje njih bit će jedno tijelo*, Sarajevo, Caritas Biskupske konferencije BiH, str 5–82.
- Whorf, B. L. (1956): *Language, thought, and reality: Selected writings*, Cambridge, MA, Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.
- Yusr, M. & Swami, v. (2010): The influence of the hijab (Islamic head-cover) on perceptions of women's attractiveness and intelligence. *Body Image* 7, pp. 90–93.
- Zimbardo, P. (1970): The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. In W. Arnold & D.

Levine (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation* (Vol. 17, pp. 237–307). Lincoln, NB: University of Nebraska Press.

Zlokapa, Z. (2008): Ideologija i društvena stvarnost, u S. Puhalo (ur.): *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka, Art print, str. 43–62.

Ostali izvori

UNDP (2008) Sistem ranog upozoravanja *Godišnji izvještaj* <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=87> pristupljeno 01.06.2009. godine.

Ustav Bosne i Hercegovine.

http://www.ccbih.ba/public/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf pristupljeno 1. septembra 2009. godine.

PRILOZI

PRILOG 1.

Tabela 49. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u prihvatanju odnosa sa drugim etničkim grupama

		N	M	SD	SEM
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	3,7997	,72833	,07395
Hrvatima	Kontrolna grupa	23	3,8882	,38030	,07930
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	1,8498	1,35689	,13777
Bošnjacima	Kontrolna grupa	23	2,2919	,89782	,18721
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	1,2106	1,31758	,13378
Romima	Kontrolna grupa	23	1,4099	,97682	,20368
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	2,1075	1,44500	,14672
Srbima	Kontrolna grupa	23	2,5528	,78164	,16298

Tabela 49.1 Rangovi

		N	MR	SR
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	59,89	5809,50
Hrvatima	Kontrolna grupa	23	63,07	1450,50
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	58,76	5699,50
Bošnjacima	Kontrolna grupa	23	67,85	1560,50
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	58,34	5659,00
Romima	Kontrolna grupa	23	69,61	1601,00
Distanca prema	Eksperimentalna grupa	97	58,59	5683,00
Srbima	Kontrolna grupa	23	68,57	1577,00

Tabela 49.2 Test statistici

	Distanca prema Hrvatima	Distanca prema Bošnjacima	Distanca prema Romima	Distanca prema Srbima
Mann-Whitney U	1056,500	946,500	906,000	930,000
Wilcoxon W	5809,500	5699,500	5659,000	5683,000
Z	-,666	-1,138	-1,424	-1,248
p	,506	,255	,154	,212

Tabela 50. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u prihvatanju odnosa sa drugim etničkim grupama

	N	M	SD	SEM
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	2,6422	1,15924	,11313
Hrvatima Kontrolna grupa	20	3,0500	,99329	,22211
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	2,2762	1,08187	,10558
Bošnjacima Kontrolna grupa	20	2,9071	,97694	,21845
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	1,8122	1,17408	,11458
Romima Kontrolna grupa	20	2,5286	1,25579	,28080
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	3,9007	,46760	,04563
Srbima Kontrolna grupa	20	4,0000	,00000	,00000

Tabela 50.1 Rangovi

	N	MR	SR
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	61,01	6406,50
Hrvatima Kontrolna grupa	20	73,43	1468,50
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	59,56	6253,50
Bošnjacima Kontrolna grupa	20	81,08	1621,50
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	60,04	6304,50
Romima Kontrolna grupa	20	78,53	1570,50
Distanca prema Eksperimentalna grupa	105	62,14	6525,00
Srbima Kontrolna grupa	20	67,50	1350,00

Tabela 50.2 Test statistici

	Distanca prema Hrvatima	Distanca prema Bošnjacima	Distanca prema Romima	Distanca prema Srbima
Mann-Whitney U	841,500	688,500	739,500	960,000
Wilcoxon W	6406,500	6253,500	6304,500	6525,000
Z	-1,419	-2,453	-2,100	-1,352
p	,156	,014	,036	,176

Tabela 51. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u prihvatanju odnosa sa drugim etničkim grupama

	N	M	SD	SEM
Distanca prema Eksperimentalna grupa Hrvatima	78	2,6355	1,36377	,15442
Kontrolna grupa	19	1,6316	1,63043	,37405
Distanca prema Eksperimentalna grupa Bošnjacima	78	3,7985	,73077	,08274
Kontrolna grupa	19	2,3459	1,92213	,44097
Distanca prema Eksperimentalna grupa Romima	78	1,1392	1,14308	,12943
Kontrolna grupa	19	1,0677	1,20408	,27624
Distanca prema Eksperimentalna grupa Srbima	78	2,2582	1,46666	,16607
Kontrolna grupa	19	1,4962	1,62559	,37294

Tabela 51.1 Rangovi

	N	MR	SR
Distanca prema Eksperimentalna grupa Hrvatima	78	52,36	4084,00
Kontrolna grupa	19	35,21	669,00
Distanca prema Eksperimentalna grupa Bošnjacima	78	53,01	4135,00
Kontrolna grupa	19	32,53	618,00
Distanca prema Eksperimentalna grupa Romima	78	49,54	3864,50
Kontrolna grupa	19	46,76	888,50
Distanca prema Eksperimentalna grupa Srbima	78	51,65	4028,50
Kontrolna grupa	19	38,13	724,50

Tabela 51.2 Test statistici

	Distanca prema Hrvatima	Distanca prema Bošnjacima	Distanca prema Romima	Distanca prema Srbima
Mann-Whitney U	479,000	428,000	698,500	534,500
Wilcoxon W	669,000	618,000	888,500	724,500
Z	-2,423	-3,883	-,395	-1,902
p	,015	,000	,693	,057

PRILOG 2

**Tabela 52. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe
gimnazijalaca iz Mostara u opažanju Bošnjaka**

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	97	.02	.866	.088
	Kontrolna grupa	23	.39	.839	.175
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	97	-.21	.816	.083
	Kontrolna grupa	23	-.09	1.125	.235
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	97	-.23	.963	.098
	Kontrolna grupa	23	.17	.887	.185
hladni/ osjećajni	Eksperi mentalna grupa	97	-.03	.728	.074
	Kontrolna grupa	23	.30	1.020	.213
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	97	-.54	.817	.083
	Kontrolna grupa	23	-.09	.996	.208
nepošteni/ pošteni	Eksperimentalna grupa	97	-.23	.848	.086
	Kontrolna grupa	23	.13	.920	.192
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	97	-.37	.972	.099
	Kontrolna grupa	23	-.09	1.203	.251
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	97	-.35	1.000	.102
	Kontrolna grupa	23	.00	1.087	.227
drske/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	97	.00	.777	.079
	Kontrolna grupa	23	.26	1.054	.220
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	97	.16	.986	.100
	Kontrolna grupa	23	.48	1.473	.307
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	97	-.34	.802	.081
	Kontrolna grupa	23	-.39	1.196	.249
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	97	-.08	.745	.076
	Kontrolna grupa	23	.26	1.251	.261
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	97	-.40	.943	.096
	Kontrolna grupa	23	-.17	.937	.195
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	97	.32	.952	.097
	Kontrolna grupa	23	.57	1.199	.250

Tabela 52.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	97	57.81	5608.00
	Kontrolna grupa	23	71.83	1652.00
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	97	59.84	5804.00
	Kontrolna grupa	23	63.30	1456.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	97	57.30	5558.00
	Kontrolna grupa	23	74.00	1702.00
hladni/ osjećajni	Eksperimentalna grupa	97	57.57	5584.00
	Kontrolna grupa	23	72.87	1676.00
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	97	57.09	5537.50
	Kontrolna grupa	23	74.89	1722.50
nepošteni/ pošteni	Eksperimentalna grupa	97	58.09	5635.00
	Kontrolna grupa	23	70.65	1625.00
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	97	58.81	5704.50
	Kontrolna grupa	23	67.63	1555.50
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	97	59.25	5747.00
	Kontrolna grupa	23	65.78	1513.00
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	97	58.76	5699.50
	Kontrolna grupa	23	67.85	1560.50
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	97	58.36	5660.50
	Kontrolna grupa	23	69.54	1599.50
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	97	60.93	5910.00
	Kontrolna grupa	23	58.70	1350.00
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	97	58.61	5685.50
	Kontrolna grupa	23	68.46	1574.50
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	97	59.05	5728.00
	Kontrolna grupa	23	66.61	1532.00
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	97	59.11	5733.50
	Kontrolna grupa	23	66.37	1526.50

Tabela 52.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	855.000	1051.000	805.000	831.000	784.500
Wilcoxon W	5608.000	5804.000	5558.000	5584.000	5537.500
Z	-1.931	-.496	-2.269	-2.221	-2.412
p	.053	.620	.023	.026	.016

	nepošteni / pošteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	882.000	951.500	994.000	946.500	907.500
Wilcoxon W	5635.000	5704.500	5747.000	5699.500	5660.500
Z	-1.739	-1.185	-.884	-1.278	-1.485
p	.082	.236	.376	.201	.138

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	1074.000	932.500	975.000	980.500
Wilcoxon W	1350.000	5685.500	5728.000	5733.500
Z	-.309	-1.408	-1.018	-.977
p	.757	.159	.309	.329

Tabela 53. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u opažanju Hrvata

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	97	.64	.780	.079
	Kontrolna grupa	23	.78	.902	.188
kukavice/	Eksperimentalna grupa	97	.78	1.002	.102
hrabri	Kontrolna grupa	23	.74	.810	.169
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	97	.75	.936	.095
	Kontrolna grupa	23	1.04	.825	.172
hladni/	Eksperi mentalna grupa	97	.62	.822	.083
osjećajni	Kontrolna grupa	23	.52	.898	.187
podmukli/	Eksperimentalna grupa	97	.30	.844	.086
iskreni	Kontrolna grupa	23	.35	.885	.184
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	97	.46	.914	.093
pošteni	Kontrolna grupa	23	.26	.752	.157
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	97	.74	.939	.095
kulturni	Kontrolna grupa	23	.74	.689	.144
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	97	.91	.925	.094
	Kontrolna grupa	23	.91	.848	.177
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	97	.60	.825	.084
	Kontrolna grupa	23	.35	.832	.173
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	97	.87	.909	.092
gostoljubivi	Kontrolna grupa	23	.65	.982	.205
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	97	.38	1.045	.106
miroljubivi	Kontrolna grupa	23	-.17	.778	.162
sebični/	Eksperimentalna grupa	97	.35	.890	.090
nesebični	Kontrolna grupa	23	-.22	.850	.177
primitivni/	Eksperimentalna grupa	97	.74	.905	.092
civilizovani	Kontrolna grupa	23	.70	.822	.171
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	97	.92	.898	.091
komunikativni	Kontrolna grupa	23	.96	.878	.183

Tabela 53.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	97	59.11	5734.00
	Kontrolna grupa	23	66.35	1526.00
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	97	60.82	5899.50
	Kontrolna grupa	23	59.15	1360.50
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	97	58.30	5655.50
	Kontrolna grupa	23	69.76	1604.50
hladni/ osjećajni	Eksperimentalna grupa	97	60.39	5858.00
	Kontrolna grupa	23	60.96	1402.00
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	97	59.62	5783.00
	Kontrolna grupa	23	64.22	1477.00
nepošteni/ poštteni	Eksperimentalna grupa	97	61.41	5956.50
	Kontrolna grupa	23	56.67	1303.50
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	97	60.34	5853.00
	Kontrolna grupa	23	61.17	1407.00
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	97	60.38	5856.50
	Kontrolna grupa	23	61.02	1403.50
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	97	62.39	6052.00
	Kontrolna grupa	23	52.52	1208.00
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	97	61.82	5997.00
	Kontrolna grupa	23	54.91	1263.00
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	97	64.10	6218.00
	Kontrolna grupa	23	45.30	1042.00
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	97	64.10	6217.50
	Kontrolna grupa	23	45.33	1042.50
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	97	60.75	5892.50
	Kontrolna grupa	23	59.46	1367.50
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	97	60.24	5843.00
	Kontrolna grupa	23	61.61	1417.00

Tabela 53.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	981.000	1084.500	902.500	1105.000	1030.000
Wilcoxon W	5734.000	1360.500	5655.500	5858.000	5783.000
Z	-.964	-.219	-1.507	-.076	-.644
p	.335	.827	.132	.939	.520

	nepošteni / poštteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	1027.500	1100.000	1103.500	932.000	987.000
Wilcoxon W	1303.500	5853.000	5856.500	1208.000	1263.000
Z	-.640	-.110	-.087	-1.350	-.899
p	.522	.912	.931	.177	.369

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	766.000	766.500	1091.500	1090.000
Wilcoxon W	1042.000	1042.500	1367.500	5843.000
Z	-2.525	-2.600	-.171	-.182
p	.012	.009	.865	.856

Tabela 54. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u opažanju Srba

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	97	.19	.697	.071
	Kontrolna grupa	23	.65	1.027	.214
kukavice/	Eksperimentalna grupa	97	.20	.874	.089
hrabri	Kontrolna grupa	23	1.00	.798	.166
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	97	.26	.781	.079
	Kontrolna grupa	23	.65	.647	.135
hladni/	Eksperi mentalna grupa	97	.08	.731	.074
osjećajni	Kontrolna grupa	23	.35	.982	.205
podmukli/	Eksperimentalna grupa	97	-.16	.838	.085
iskreni	Kontrolna grupa	23	.35	.935	.195
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	97	-.06	.801	.081
pošteni	Kontrolna grupa	23	.43	.843	.176
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	97	.05	.846	.086
kulturni	Kontrolna grupa	23	.22	.795	.166
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	97	.25	.854	.087
	Kontrolna grupa	23	.57	.896	.187
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	97	.20	.920	.093
	Kontrolna grupa	23	.43	.843	.176
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	97	.45	.913	.093
gostoljubivi	Kontrolna grupa	23	1.04	.825	.172
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	97	-.33	.921	.094
miroljubivi	Kontrolna grupa	23	-.22	1.043	.217
sebični/	Eksperimentalna grupa	97	-.04	.803	.081
nesebični	Kontrolna grupa	23	.13	1.014	.211
primitivni/	Eksperimentalna grupa	97	.13	.837	.085
civilizovani	Kontrolna grupa	23	.43	.662	.138
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	97	.56	.889	.090
komunikativni	Kontrolna grupa	23	.91	1.125	.235

Tabela 54.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	97	56.34	5465.00
	Kontrolna grupa	23	78.04	1795.00
kukavice/	Eksperimentalna grupa	97	54.99	5334.00
hrabri	Kontrolna grupa	23	83.74	1926.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	97	56.70	5500.00
	Kontrolna grupa	23	76.52	1760.00
hladni/	Eksperimentalna grupa	97	58.28	5653.00
osjećajni	Kontrolna grupa	23	69.87	1607.00
podmukli/	Eksperimentalna grupa	97	57.46	5574.00
iskreni	Kontrolna grupa	23	73.30	1686.00
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	97	57.38	5566.00
pošteni	Kontrolna grupa	23	73.65	1694.00
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	97	59.26	5748.50
kulturni	Kontrolna grupa	23	65.72	1511.50
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	97	58.59	5683.00
	Kontrolna grupa	23	68.57	1577.00
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	97	58.91	5714.50
	Kontrolna grupa	23	67.20	1545.50
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	97	56.46	5477.00
gostoljubivi	Kontrolna grupa	23	77.52	1783.00
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	97	59.87	5807.00
miroljubivi	Kontrolna grupa	23	63.17	1453.00
sebični/	Eksperimentalna grupa	97	59.28	5750.00
nesebični	Kontrolna grupa	23	65.65	1510.00
primitivni/	Eksperimentalna grupa	97	57.84	5610.50
civilizovani	Kontrolna grupa	23	71.72	1649.50
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	97	58.25	5650.00
komunikativni	Kontrolna grupa	23	70.00	1610.00

Tabela 54.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	712.000	581.000	747.000	900.000	821.000
Wilcoxon W	5465.000	5334.000	5500.000	5653.000	5574.000
Z	-3.132	-3.938	-2.767	-1.629	-2.240
p	.002	.000	.006	.103	.025

	nepošteni / pošteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	813.000	995.500	930.000	961.500	724.000
Wilcoxon W	5566.000	5748.500	5683.000	5714.500	5477.000
Z	-2.412	-.908	-1.468	-1.165	-2.837
p	.016	.364	.142	.244	.005

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	1054.000	997.000	857.500	897.000
Wilcoxon W	5807.000	5750.000	5610.500	5650.000
Z	-.446	-.907	-1.965	-1.564
p	.655	.364	.049	.118

Tabela 55. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u opažanju Bošnjaka

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	105	-.25	.841	.082
	Kontrolna grupa	20	.15	.745	.167
kukavice/	Eksperimentalna grupa	105	-.15	.864	.084
hrabri	Kontrolna grupa	20	-.40	.883	.197
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	105	-.39	1.005	.098
	Kontrolna grupa	20	-.10	1.071	.240
hladni/	Eksperi mentalna grupa	105	-.24	.976	.095
osjećajni	Kontrolna grupa	20	-.10	.912	.204
podmukli/	Eksperimentalna grupa	105	-.37	.973	.095
iskreni	Kontrolna grupa	20	-.55	1.050	.235
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	105	-.38	.934	.091
pošteni	Kontrolna grupa	20	-.30	.979	.219
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	105	-.50	1.048	.102
kulturni	Kontrolna grupa	20	-.25	.967	.216
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	105	-.32	.904	.088
	Kontrolna grupa	20	-.40	1.273	.285
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	105	-.21	.958	.093
	Kontrolna grupa	20	.20	1.005	.225
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	105	.07	.973	.095
gostoljubivi	Kontrolna grupa	20	.20	.894	.200
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	105	-.48	.867	.085
miroljubivi	Kontrolna grupa	20	-.30	.979	.219
sebični/	Eksperimentalna grupa	105	-.27	.858	.084
nesebični	Kontrolna grupa	20	.00	1.026	.229
primitivni/	Eksperimentalna grupa	105	-.55	.961	.094
civilizovani	Kontrolna grupa	20	-.45	1.099	.246
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	105	-.06	.897	.088
komunikativni	Kontrolna grupa	20	.20	.894	.200

Tabela 55.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	105	60.74	6377.50
	Kontrolna grupa	20	74.88	1497.50
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	105	64.95	6819.50
	Kontrolna grupa	20	52.78	1055.50
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	105	61.56	6464.00
	Kontrolna grupa	20	70.55	1411.00
hladni/ osjećajni	Eksperimentalna grupa	105	62.76	6589.50
	Kontrolna grupa	20	64.28	1285.50
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	105	64.04	6724.50
	Kontrolna grupa	20	57.53	1150.50
nepošteni/ poštteni	Eksperimentalna grupa	105	62.83	6597.00
	Kontrolna grupa	20	63.90	1278.00
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	105	61.85	6494.50
	Kontrolna grupa	20	69.03	1380.50
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	105	63.47	6664.00
	Kontrolna grupa	20	60.55	1211.00
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	105	61.03	6408.50
	Kontrolna grupa	20	73.33	1466.50
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	105	62.20	6531.00
	Kontrolna grupa	20	67.20	1344.00
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	105	61.93	6503.00
	Kontrolna grupa	20	68.60	1372.00
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	105	61.91	6501.00
	Kontrolna grupa	20	68.70	1374.00
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	105	62.96	6610.50
	Kontrolna grupa	20	63.23	1264.50
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	105	61.59	6467.00
	Kontrolna grupa	20	70.40	1408.00

Tabela 55.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	812.500	845.500	899.000	1024.500	940.500
Wilcoxon W	6377.500	1055.500	6464.000	6589.500	1150.500
Z	-1.774	-1.562	-1.108	-.188	-.804
p	.076	.118	.268	.851	.421

	nepošteni / poštteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	1032.000	929.500	1001.000	843.500	966.000
Wilcoxon W	6597.000	6494.500	1211.000	6408.500	6531.000
Z	-.135	-.874	-.361	-1.495	-.612
p	.893	.382	.718	.135	.541

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	938.000	936.000	1045.500	902.000
Wilcoxon W	6503.000	6501.000	6610.500	6467.000
Z	-.835	-.885	-.032	-1.136
p	.404	.376	.974	.256

Tabela 56. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u opažanju Hrvata

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	105	.33	.851	.083
	Kontrolna grupa	20	.30	.979	.219
kukavice/	Eksperimentalna grupa	105	-.42	.928	.091
hrabri	Kontrolna grupa	20	-.40	.940	.210
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	105	.02	.930	.091
	Kontrolna grupa	20	-.25	1.118	.250
hladni/	Eksperi mentalna grupa	105	-.42	.959	.094
osjećajni	Kontrolna grupa	20	.05	1.146	.256
podmukli/	Eksperimentalna grupa	105	-.51	.991	.097
iskreni	Kontrolna grupa	20	-.80	1.322	.296
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	105	-.37	.846	.083
pošteni	Kontrolna grupa	20	-.40	1.046	.234
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	105	.39	.995	.097
kulturni	Kontrolna grupa	20	.10	1.252	.280
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	105	.43	.853	.083
	Kontrolna grupa	20	.55	1.050	.235
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	105	-.03	.965	.094
	Kontrolna grupa	20	.25	1.333	.298
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	105	.29	1.035	.101
gostoljubivi	Kontrolna grupa	20	.60	.995	.222
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	105	-.50	.867	.085
miroljubivi	Kontrolna grupa	20	-.45	1.050	.235
sebični/	Eksperimentalna grupa	105	-.39	.838	.082
nesebični	Kontrolna grupa	20	-.40	.995	.222
primitivni/	Eksperimentalna grupa	105	.32	1.042	.102
civilizovani	Kontrolna grupa	20	.30	1.081	.242
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	105	.21	.840	.082
komunikativni	Kontrolna grupa	20	.25	1.118	.250

Tabela 56.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	105	63.31	6647.50
	Kontrolna grupa	20	61.38	1227.50
kukavice/	Eksperimentalna grupa	105	63.18	6634.00
hrabri	Kontrolna grupa	20	62.05	1241.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	105	64.47	6769.00
	Kontrolna grupa	20	55.30	1106.00
hladni/	Eksperimentalna grupa	105	60.91	6395.50
osjećajni	Kontrolna grupa	20	73.97	1479.50
podmukli/	Eksperimentalna grupa	105	64.78	6802.00
iskreni	Kontrolna grupa	20	53.65	1073.00
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	105	63.22	6638.50
pošteni	Kontrolna grupa	20	61.83	1236.50
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	105	64.30	6751.50
kulturni	Kontrolna grupa	20	56.18	1123.50
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	105	62.07	6517.00
	Kontrolna grupa	20	67.90	1358.00
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	105	61.90	6499.00
	Kontrolna grupa	20	68.80	1376.00
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	105	61.33	6440.00
gostoljubivi	Kontrolna grupa	20	71.75	1435.00
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	105	62.86	6600.50
miroljubivi	Kontrolna grupa	20	63.73	1274.50
sebični/	Eksperimentalna grupa	105	63.38	6654.50
nesebični	Kontrolna grupa	20	61.03	1220.50
primitivni/	Eksperimentalna grupa	105	62.80	6594.00
civilizovani	Kontrolna grupa	20	64.05	1281.00
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	105	62.53	6566.00
komunikativni	Kontrolna grupa	20	65.45	1309.00

Tabela 56.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	1017.500	1031.000	896.000	830.500	863.000
Wilcoxon W	1227.500	1241.000	1106.000	6395.500	1073.000
Z	-.240	-.141	-1.134	-1.617	-1.352
p	.811	.888	.257	.106	.176

	nepošteni / pošteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	1026.500	913.500	952.000	934.000	875.000
Wilcoxon W	1236.500	1123.500	6517.000	6499.000	6440.000
Z	-.177	-.978	-.724	-.832	-1.265
p	.859	.328	.469	.405	.206

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	1035.500	1010.500	1029.000	1001.000
Wilcoxon W	6600.500	1220.500	6594.000	6566.000
Z	-.106	-.301	-.151	-.377
p	.915	.764	.880	.706

Tabela 57. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u opažanju Srba

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	105	.46	1.010	.099
	Kontrolna grupa	20	.70	.923	.206
kukavice/	Eksperimentalna grupa	105	.86	.955	.093
hrabri	Kontrolna grupa	20	.85	.933	.209
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	105	.74	.981	.096
	Kontrolna grupa	20	.85	.988	.221
hladni/	Eksperi mentalna grupa	105	.76	.883	.086
osjećajni	Kontrolna grupa	20	.65	.875	.196
podmukli/	Eksperimentalna grupa	105	.56	.887	.087
iskreni	Kontrolna grupa	20	.60	.821	.184
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	105	.46	.961	.094
pošteni	Kontrolna grupa	20	.50	.827	.185
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	105	.27	.983	.096
kulturni	Kontrolna grupa	20	.40	1.046	.234
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	105	.66	.842	.082
	Kontrolna grupa	20	.75	.910	.204
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	105	.56	.960	.094
	Kontrolna grupa	20	.70	.923	.206
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	105	.91	.889	.087
gostoljubivi	Kontrolna grupa	20	1.00	.858	.192
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	105	.01	1.024	.100
miroljubivi	Kontrolna grupa	20	.05	.945	.211
sebični/	Eksperimentalna grupa	105	.36	.992	.097
nesebični	Kontrolna grupa	20	.45	.759	.170
primitivni/	Eksperimentalna grupa	105	.32	.814	.079
civilizovani	Kontrolna grupa	20	.50	.761	.170
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	105	.90	.940	.092
komunikativni	Kontrolna grupa	20	.80	.834	.186

Tabela 57.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	105	61.62	6470.00
	Kontrolna grupa	20	70.25	1405.00
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	105	63.03	6618.00
	Kontrolna grupa	20	62.85	1257.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	105	62.50	6563.00
	Kontrolna grupa	20	65.60	1312.00
hladni/ osjećajni	Eksperimentalna grupa	105	63.82	6701.50
	Kontrolna grupa	20	58.68	1173.50
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	105	62.87	6601.00
	Kontrolna grupa	20	63.70	1274.00
nepošteni/ poštteni	Eksperimentalna grupa	105	62.63	6576.50
	Kontrolna grupa	20	64.93	1298.50
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	105	62.34	6545.50
	Kontrolna grupa	20	66.47	1329.50
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	105	62.40	6551.50
	Kontrolna grupa	20	66.18	1323.50
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	105	62.42	6554.50
	Kontrolna grupa	20	66.03	1320.50
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	105	62.50	6562.50
	Kontrolna grupa	20	65.63	1312.50
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	105	63.20	6636.50
	Kontrolna grupa	20	61.93	1238.50
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	105	62.51	6564.00
	Kontrolna grupa	20	65.55	1311.00
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	105	61.95	6505.00
	Kontrolna grupa	20	68.50	1370.00
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	105	63.73	6692.00
	Kontrolna grupa	20	59.15	1183.00

Tabela 57.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	905.000	1047.000	998.000	963.500	1036.000
Wilcoxon W	6470.000	1257.000	6563.000	1173.500	6601.000
Z	-1.030	-.022	-.371	-.627	-.104
p	.303	.983	.711	.531	.917

	nepošteni / poštteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	1011.500	980.500	986.500	989.500	997.500
Wilcoxon W	6576.500	6545.500	6551.500	6554.500	6562.500
Z	-.288	-.508	-.458	-.429	-.375
p	.774	.611	.647	.668	.708

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	1028.500	999.000	940.000	973.000
Wilcoxon W	1238.500	6564.000	6505.000	1183.000
Z	-.161	-.375	-.832	-.548
p	.872	.708	.405	.584

Tabela 58. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u opažanju Bošnjaka

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	78	.26	1.178	.133
	Kontrolna grupa	19	-.05	1.224	.281
kukavice/	Eksperimentalna grupa	78	.81	1.280	.145
hrabri	Kontrolna grupa	19	.84	1.068	.245
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	78	.64	1.151	.130
	Kontrolna grupa	19	.58	1.071	.246
hladni/	Eksperi mentalna grupa	78	.88	1.006	.114
osjećajni	Kontrolna grupa	19	.74	1.147	.263
podmukli/	Eksperimentalna grupa	78	.45	1.040	.118
iskreni	Kontrolna grupa	19	.37	1.065	.244
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	78	.47	.963	.109
pošteni	Kontrolna grupa	19	.00	1.155	.265
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	78	-.26	1.133	.128
kulturni	Kontrolna grupa	19	-.21	1.182	.271
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	78	.74	1.133	.128
	Kontrolna grupa	19	.84	1.068	.245
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	78	.46	1.028	.116
	Kontrolna grupa	19	.37	1.116	.256
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	78	1.08	1.054	.119
gostoljubivi	Kontrolna grupa	19	1.00	1.000	.229
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	78	.29	1.186	.134
miroljubivi	Kontrolna grupa	19	-.05	1.311	.301
sebični/	Eksperimentalna grupa	78	.51	1.003	.114
nesebični	Kontrolna grupa	19	.58	1.216	.279
primitivni/	Eksperimentalna grupa	78	.08	1.114	.126
civilizovani	Kontrolna grupa	19	-.16	1.167	.268
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	78	1.03	1.019	.115
komunikativni	Kontrolna grupa	19	1.21	1.134	.260

Tabela 58.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	78	50.46	3935.50
	Kontrolna grupa	19	43.03	817.50
kukavice/	Eksperimentalna grupa	78	49.21	3838.00
hrabri	Kontrolna grupa	19	48.16	915.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	78	49.17	3835.00
	Kontrolna grupa	19	48.32	918.00
hladni/	Eksperimentalna grupa	78	49.47	3858.50
osjećajni	Kontrolna grupa	19	47.08	894.50
podmukli/	Eksperimentalna grupa	78	49.31	3846.50
iskreni	Kontrolna grupa	19	47.71	906.50
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	78	51.60	4024.50
pošteni	Kontrolna grupa	19	38.34	728.50
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	78	48.72	3800.00
kulturni	Kontrolna grupa	19	50.16	953.00
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	78	48.51	3784.00
	Kontrolna grupa	19	51.00	969.00
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	78	49.60	3869.00
	Kontrolna grupa	19	46.53	884.00
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	78	49.59	3868.00
gostoljubivi	Kontrolna grupa	19	46.58	885.00
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	78	50.20	3915.50
miroljubivi	Kontrolna grupa	19	44.08	837.50
sebični/	Eksperimentalna grupa	78	48.40	3775.50
nesebični	Kontrolna grupa	19	51.45	977.50
primitivni/	Eksperimentalna grupa	78	50.28	3921.50
civilizovani	Kontrolna grupa	19	43.76	831.50
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	78	47.78	3726.50
komunikativni	Kontrolna grupa	19	54.03	1026.50

Tabela 58.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	627.500	725.000	728.000	704.500	716.500
Wilcoxon W	817.500	915.000	918.000	894.500	906.500
Z	-1.069	-.153	-.123	-.347	-.239
p	.285	.878	.902	.728	.811

	nepošteni / poštteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	538.500	719.000	703.000	694.000	695.000
Wilcoxon W	728.500	3800.000	3784.000	884.000	885.000
Z	-2.026	-.210	-.363	-.446	-.451
p	.043	.833	.716	.656	.652

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	647.500	694.500	641.500	645.500
Wilcoxon W	837.500	3775.500	831.500	3726.500
Z	-.891	-.449	-.960	-.934
p	.373	.653	.337	.350

Tabela 59. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u opažanju Hrvata

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	78	.18	1.016	.115
	Kontrolna grupa	19	.84	.898	.206
kukavice/	Eksperimentalna grupa	78	-.21	.843	.095
hrabri	Kontrolna grupa	19	-.11	.937	.215
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	78	.37	.941	.107
	Kontrolna grupa	19	.11	.875	.201
hladni/	Eksperi mentalna grupa	78	-.01	.947	.107
osjećajni	Kontrolna grupa	19	-.05	.705	.162
podmukli/	Eksperimentalna grupa	78	-.21	.945	.107
iskreni	Kontrolna grupa	19	-.26	1.147	.263
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	78	-.10	.799	.090
pošteni	Kontrolna grupa	19	-.37	.955	.219
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	78	.46	1.015	.115
kulturni	Kontrolna grupa	19	.21	1.084	.249
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	78	.36	1.032	.117
	Kontrolna grupa	19	.21	1.182	.271
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	78	.18	1.016	.115
	Kontrolna grupa	19	-.21	.918	.211
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	78	.27	.989	.112
gostoljubivi	Kontrolna grupa	19	.26	.991	.227
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	78	.01	.933	.106
miroljubivi	Kontrolna grupa	19	-.16	.602	.138
sebični/	Eksperimentalna grupa	78	-.13	.873	.099
nesebični	Kontrolna grupa	19	-.53	.964	.221
primitivni/	Eksperimentalna grupa	78	.29	1.021	.116
civilizovani	Kontrolna grupa	19	.37	1.165	.267
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	78	.19	.941	.106
komunikativni	Kontrolna grupa	19	.47	1.073	.246

Tabela 59.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	78	45.87	3578.00
	Kontrolna grupa	19	61.84	1175.00
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	78	48.36	3772.00
	Kontrolna grupa	19	51.63	981.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	78	50.14	3911.00
	Kontrolna grupa	19	44.32	842.00
hladni/ osjećajni	Eksperimentalna grupa	78	49.01	3822.50
	Kontrolna grupa	19	48.97	930.50
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	78	49.13	3832.50
	Kontrolna grupa	19	48.45	920.50
nepošteni/ poštteni	Eksperimentalna grupa	78	50.81	3963.50
	Kontrolna grupa	19	41.55	789.50
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	78	50.31	3924.00
	Kontrolna grupa	19	43.63	829.00
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	78	49.54	3864.00
	Kontrolna grupa	19	46.79	889.00
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	78	51.12	3987.00
	Kontrolna grupa	19	40.32	766.00
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	78	49.49	3860.00
	Kontrolna grupa	19	47.00	893.00
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	78	50.24	3919.00
	Kontrolna grupa	19	43.89	834.00
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	78	50.75	3958.50
	Kontrolna grupa	19	41.82	794.50
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	78	48.31	3768.00
	Kontrolna grupa	19	51.84	985.00
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	78	47.42	3699.00
	Kontrolna grupa	19	55.47	1054.00

Tabela 59.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	497.000	691.000	652.000	740.500	730.500
Wilcoxon W	3578.000	3772.000	842.000	930.500	920.500
Z	-2.377	-.519	-.876	-.005	-.105
p	.017	.604	.381	.996	.916

	nepošteni / poštteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	599.500	639.000	699.000	576.000	703.000
Wilcoxon W	789.500	829.000	889.000	766.000	893.000
Z	-1.527	-.997	-.410	-1.674	-.382
p	.127	.319	.682	.094	.703

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	644.000	604.500	687.000	618.000
Wilcoxon W	834.000	794.500	3768.000	3699.000
Z	-.986	-1.425	-.524	-1.222
p	.324	.154	.600	.222

Tabela 6o. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u opažanju Srba

		N	M	SD	SEM
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	78	-.33	1.053	.119
	Kontrolna grupa	19	-.26	1.098	.252
kukavice/	Eksperimentalna grupa	78	-.37	1.033	.117
hrabri	Kontrolna grupa	19	-.26	1.368	.314
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	78	-.38	1.119	.127
	Kontrolna grupa	19	-.37	1.165	.267
hladni/	Eksperi mentalna grupa	78	-.55	.976	.110
osjećajni	Kontrolna grupa	19	-1.00	1.054	.242
podmukli/	Eksperimentalna grupa	78	-.63	.899	.102
iskreni	Kontrolna grupa	19	-.79	1.228	.282
nepošteni/	Eksperimentalna grupa	78	-.64	.911	.103
pošteni	Kontrolna grupa	19	-.84	1.214	.279
nekulturni/	Eksperimentalna grupa	78	-.40	1.097	.124
kulturni	Kontrolna grupa	19	-.63	1.165	.267
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	78	-.42	1.134	.128
	Kontrolna grupa	19	-.63	1.257	.288
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	78	-.51	1.066	.121
	Kontrolna grupa	19	-.32	1.204	.276
negostoljubivi/	Eksperimentalna grupa	78	-.21	1.036	.117
gostoljubivi	Kontrolna grupa	19	.00	1.247	.286
svadljivi/	Eksperimentalna grupa	78	-.82	.977	.111
miroljubivi	Kontrolna grupa	19	-1.11	1.049	.241
sebični/	Eksperimentalna grupa	78	-.41	.932	.106
nesebični	Kontrolna grupa	19	-.58	1.170	.268
primitivni/	Eksperimentalna grupa	78	-.46	1.101	.125
civilizovani	Kontrolna grupa	19	-1.00	1.054	.242
zatvoreni/	Eksperimentalna grupa	78	.18	1.137	.129
komunikativni	Kontrolna grupa	19	.16	1.259	.289

Tabela 60.1 Rangovi

		N	MR	SR
lijeni/ vrijedni	Eksperimentalna grupa	78	48.38	3774.00
	Kontrolna grupa	19	51.53	979.00
kukavice/ hrabri	Eksperimentalna grupa	78	48.53	3785.00
	Kontrolna grupa	19	50.95	968.00
glupi/ pametni	Eksperimentalna grupa	78	48.58	3789.50
	Kontrolna grupa	19	50.71	963.50
hladni/ osjećajni	Eksperimentalna grupa	78	51.19	3992.50
	Kontrolna grupa	19	40.03	760.50
podmukli/ iskreni	Eksperimentalna grupa	78	50.03	3902.50
	Kontrolna grupa	19	44.76	850.50
nepošteni/ pošteni	Eksperimentalna grupa	78	50.32	3925.00
	Kontrolna grupa	19	43.58	828.00
nekulturni/ kulturni	Eksperimentalna grupa	78	50.17	3913.50
	Kontrolna grupa	19	44.18	839.50
prljavi/ čisti	Eksperimentalna grupa	78	49.90	3892.50
	Kontrolna grupa	19	45.29	860.50
drski/ ljubazni	Eksperimentalna grupa	78	48.13	3754.00
	Kontrolna grupa	19	52.58	999.00
negostoljubivi/ gostoljubivi	Eksperimentalna grupa	78	47.70	3720.50
	Kontrolna grupa	19	54.34	1032.50
svadljivi/ miroljubivi	Eksperimentalna grupa	78	50.48	3937.50
	Kontrolna grupa	19	42.92	815.50
sebični/ nesebični	Eksperimentalna grupa	78	49.90	3892.50
	Kontrolna grupa	19	45.29	860.50
primitivni/ civilizovani	Eksperimentalna grupa	78	51.44	4012.50
	Kontrolna grupa	19	38.97	740.50
zatvoreni/ komunikativni	Eksperimentalna grupa	78	48.91	3815.00
	Kontrolna grupa	19	49.37	938.00

Tabela 60.2 Test statistici

	lijeni/ vrijedni	kukavice/ hrabri	glupi/ pametni	hladni/ osjećajni	podmukli / iskreni
Mann-Whitney U	693.000	704.000	708.500	570.500	660.500
Wilcoxon W	3774.000	3785.000	3789.500	760.500	850.500
Z	-.478	-.356	-.316	-1.679	-.796
p	.633	.722	.752	.093	.426

	nepošteni / poštteni	nekulturni / kulturni	prljavi/ čisti	drski/ ljubazni	negostoljubivi/ gostoljubivi
Mann-Whitney U	638.000	649.500	670.500	673.000	639.500
Wilcoxon W	828.000	839.500	860.500	3754.000	3720.500
Z	-1.015	-.893	-.681	-.652	-1.008
p	.310	.372	.496	.514	.314

	svadljivi/ miroljubivi	sebični/ nesebični	primitivni/ civilizovani	zatvoreni/ komunikativni
Mann-Whitney U	625.500	670.500	550.500	734.000
Wilcoxon W	815.500	860.500	740.500	3815.000
Z	-1.135	-.702	-1.849	-.067
p	.257	.483	.064	.946

PRILOG 3.

Tabela 61. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u stepenu izraženosti etnocentrizma, nacionalizma kao pripadnosti grupi i kosmopolitizma

		N	M	SD	SEM
Etnocentrizam	Eksperimentalna grupa	97	2.6263	.97034	.09852
	Kontrolna grupa	23	2.4130	.81745	.17045
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Eksperimentalna grupa	97	3.3737	.82374	.08364
	Kontrolna grupa	23	3.3370	.85815	.17894
Kosmopolitizam	Eksperimentalna grupa	97	2.9742	.98670	.10018
	Kontrolna grupa	23	2.6884	.71652	.14940

Tabela 61.1 Rangovi

		N	MR	SR
Etnocentrizam	Eksperimentalna grupa	97	62.09	6022.50
	Kontrolna grupa	23	53.80	1237.50
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Eksperimentalna grupa	97	60.74	5892.00
	Kontrolna grupa	23	59.48	1368.00
Kosmopolitizam	Eksperimentalna grupa	97	62.75	6087.00
	Kontrolna grupa	23	51.00	1173.00

Tabela 61.2 Test statistici

	Etnocentrizam	Nacionalizam kao pripadnost grupi	Kosmopolitizam
Mann-Whitney U	961.500	1092.000	897.000
Wilcoxon W	1237.500	1368.000	1173.000
Z	-1.030	-.158	-1.460
P	.303	.875	.144

Tabela 62. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u stepenu izraženosti etnocentrizma, nacionalizma kao pripadnosti grupi i kosmopolitizma

		N	M	SD	SEM
Etnocentrizam	Eksperimentalna grupa	105	2.7405	.90400	.08822
	Kontrolna grupa	20	2.6375	1.08055	.24162
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Eksperimentalna grupa	105	2.9690	.91245	.08905
	Kontrolna grupa	20	3.0125	.82906	.18538
Kosmopolitizam	Eksperimentalna grupa	105	3.1778	1.01755	.09930
	Kontrolna grupa	20	2.6083	.92761	.20742

Tabela 62.1 Rangovi

		N	MR	SR
Etnocentrizam	Eksperimentalna grupa	105	63.84	6703.00
	Kontrolna grupa	20	58.60	1172.00
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Eksperimentalna grupa	105	62.81	6595.00
	Kontrolna grupa	20	64.00	1280.00
Kosmopolitizam	Eksperimentalna grupa	105	66.11	6942.00
	Kontrolna grupa	20	46.65	933.00

Tabela 62.2 Test statistici

	Etnocentrizam	Nacionalizam kao pripadnost grupi	Kosmopolitizam
Mann-Whitney U	962.000	1030.000	723.000
Wilcoxon W	1172.000	6595.000	933.000
Z	-.595	-.135	-2.205
p	.552	.892	.027

Tabela 63. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u stepenu izraženosti etnocentrizma, nacionalizma kao pripadnosti grupi i kosmopolitizma

		N	M	SD	SEM
Etnocentrizam	Eksperimentalna grupa	78	2.2628	1.04361	.11817
	Kontrolna grupa	19	2.1974	1.18901	.27278
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Eksperimentalna grupa	78	2.9647	1.00867	.11421
	Kontrolna grupa	19	3.0263	1.19285	.27366
Kosmopolitizam	Eksperimentalna grupa	78	3.4252	1.02200	.11572
	Kontrolna grupa	19	3.4386	1.20212	.27579

Tabela 63.1 Rangovi

		N	MR	SR
Etnocentrizam	Eksperimentalna grupa	78	49.59	3868.00
	Kontrolna grupa	19	46.58	885.00
Nacionalizam kao pripadnost grupi	Eksperimentalna grupa	78	48.75	3802.50
	Kontrolna grupa	19	50.03	950.50
Kosmopolitizam	Eksperimentalna grupa	78	48.78	3805.00
	Kontrolna grupa	19	49.89	948.00

Tabela 63.2 Test statistici

	Etnocentrizam	Nacionalizam kao pripadnost grupi	Kosmopolitizam
Mann-Whitney U	695.000	721.500	724.000
Wilcoxon W	885.000	3802.500	3805.000
Z	-.420	-.178	-.155
p	.674	.859	.877

PRILOG 4.

Tabela 64. Rezlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u stepenu izraženosti dogmatizma

		N	M	SD	SEM
Dogmatizam	Eksperimentalna grupa	97	3,2616	,65998	,06701
	Kontrolna grupa	23	3,1467	,70776	,14758

Tabela 64.1 Rangovi

		N	MR	SR
Dogmatizam	Eksperimentalna grupa	97	61,75	5989,50
	Kontrolna grupa	23	55,24	1270,50

Tabela 64.2 Test statistika

	Dogmatizam
Mann-Whitney U	994,500
Wilcoxon W	1270,500
Z	-,808
p	,419

Tabela 65. Tabela X. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u stepenu izraženosti dogmatizma

		N	M	SD	SEM
Dogmatizam	Eksperimentalna grupa	105	2,8714	,63133	,06161
	Kontrolna grupa	20	2,7313	,54452	,12176

Tabela 65.1 Rangovi

		N	MR	SR
Dogmatizam	Eksperimentalna grupa	105	63,97	6717,00
	Kontrolna grupa	20	57,90	1158,00

Tabela 65.2 Rangovi

Dogmatizam	
Mann-Whitney U	948,000
Wilcoxon W	1158,000
Z	-,689
p	,491

Tabela 66. Tabela X. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u stepenu izraženosti dogmatizma

		N	M	SD	SEM
Dogmatizam	Eksperimentalna grupa	78	3,0689	,64297	,07280
	Kontrolna grupa	19	2,9868	,85381	,19588

Tabela 66.1 Rangovi

		N	MR	SR
Dogmatizam	Eksperimentalna grupa	78	49,41	3854,00
	Kontrolna grupa	19	47,32	899,00

Tabela 66.2 Test statistik

Dogmatizam	
Mann-Whitney U	709,000
Wilcoxon W	899,000
Z	-,291
p	,771

PRILOG 5.

Tabela 63. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Mostara u stepenu izraženosti ratnog iskustva

		N	M	SD	SEM
Ratno iskustvo	Eksperimentalna grupa	97	2,1237	1,55629	,15802
	Kontrolna grupa	23	2,6522	1,92138	,40064

Tabela 63.1 Rangovi

		N	MR	SR
Ratno iskustvo	Eksperimentalna grupa	97	58,66	5690,50
	Kontrolna grupa	23	68,24	1569,50

Tabela 63.2 Test statistik

	Ratno iskustvo
Mann-Whitney U	937,500
Wilcoxon W	5690,500
Z	-1,208
P	,227

Tabela 64. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Banje Luke u stepenu izraženosti ratnog iskustva

		N	M	SD	SEM
Ratno iskustvo	Eksperimentalna grupa	105	1,5524	1,61710	,15781
	Kontrolna grupa	20	2,0500	1,31689	,29447

Tabela 64.1 Rangovi

		N	MR	SR
Ratno iskustvo	Eksperimentalna grupa	105	60,34	6335,50
	Kontrolna grupa	20	76,98	1539,50

Tabela 64.2 Test statistik

Ratno iskustvo	
Mann-Whitney U	770,500
Wilcoxon W	6335,500
Z	-1,939
P	,052

Tabela 65. Razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe gimnazijalaca iz Sarajeva u stepenu izraženosti ratnog iskustva

		N	M	SD	SEM
Ratno iskustvo	Eksperimentalna grupa	78	2,2051	1,36143	,15415
	Kontrolna grupa	19	2,5263	1,77540	,40730

Tabela 65.1 Rangovi

		N	MR	SR
Ratno iskustvo	Eksperimentalna grupa	78	48,31	3768,50
	Kontrolna grupa	19	51,82	984,50

Tabela 65.2 Test statistik

Ratno iskustvo	
Mann-Whitney U	687,500
Wilcoxon W	3768,500
Z	-,497
P	,619

PRILOG 6.

Tabela 66. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na etničku pripadnost – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SE
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Bošnjak	1	-,6667	.	.
	Hrvat	92	-,4928	1,47877	,15417
	Srbin	1	-1,3333	.	.
	Ostalo	3	,3333	1,85592	1,07152
Prosječna ocjena Srпкиnja	Bošnjak	1	,6667	.	.
	Hrvat	92	-,5688	1,36728	,14255
	Srbin	1	-1,6667	.	.
	Ostalo	3	-1,4444	1,17063	,67586
Prosječna ocjena Hrvatica	Bošnjak	1	-1,3333	.	.
	Hrvat	92	-,3297	1,50659	,15707
	Srbin	1	,0000	.	.
	Ostalo	3	,4444	,19245	,11111

Tabela 66.1 Rangovi

		N	MR
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Bošnjak	1	40,00
	Hrvat	92	48,96
	Srbin	1	28,00
	Ostalo	3	60,17
Prosječna ocjena Srпкиnja	Bošnjak	1	80,00
	Hrvat	92	49,59
	Srbin	1	19,50
	Ostalo	3	30,50
Prosječna ocjena Hrvatica	Bošnjak	1	22,00
	Hrvat	92	48,61
	Srbin	1	57,00
	Ostalo	3	67,17

Tabela 66.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srpkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Chi-Square	1,139	3,672	2,281
df	3	3	3
p	,768	,299	,516

Tabela 67. Prosječne ocjena ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srpkinja s obzirom na pol – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Ženski	66	-.6364	1.48465	.18275
	Muški	31	-.1398	1.41624	.25436
Prosječna ocjena Srpkinja	Ženski	66	-.7020	1.42640	.17558
	Muški	31	-.3656	1.19986	.21550
Prosječna ocjena Hrvatica	Ženski	66	-.3535	1.44160	.17745
	Muški	31	-.2258	1.57148	.28225

Tabela 67.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Ženski	66	46.18	3048.00
	Muški	31	55.00	1705.00
Prosječna ocjena Srpkinja	Ženski	66	46.55	3072.00
	Muški	31	54.23	1681.00
Prosječna ocjena Hrvatica	Ženski	66	47.39	3128.00
	Muški	31	52.42	1625.00

Tabela 67.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srpkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	837.000	861.000	917.000
Wilcoxon W	3048.000	3072.000	3128.000
Z	-1.444	-1.257	-.822
p	.149	.209	.411

Tabela 68. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im roditelji dolaze iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Mostara

			N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Da		89	-.4419	1.45190	.15390
Bošnjakinja	Ne		8	-.8750	1.76327	.62341
Prosječna ocjena	Da		89	-.5655	1.38389	.14669
Srпкиnja	Ne		8	-.9167	1.09472	.38704
Prosječna ocjena	Da		89	-.2921	1.51992	.16111
Hrvatica	Ne		8	-.5417	.90742	.32082

Tabela 68.1 Rangovi

			N	MR	SR
Prosječna ocjena	Da		89	49.79	4431.50
Bošnjakinja	Ne		8	40.19	321.50
Prosječna ocjena	Da		89	49.66	4419.50
Srпкиnja	Ne		8	41.69	333.50
Prosječna ocjena	Da		89	49.57	4411.50
Hrvatica	Ne		8	42.69	341.50

Tabela 68.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	285.500	297.500	305.500
Wilcoxon W	321.500	333.500	341.500
Z	-.928	-.770	-.664
p	.354	.441	.507

Tabela 69. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im rodbina dolazi iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Da	21	-.1587	1.54423	.33698
Bošnjakinja	Ne	76	-.5658	1.45248	.16661
Prosječna ocjena	Da	21	-.2381	1.41084	.30787
Srпкиnja	Ne	76	-.6930	1.33972	.15368
Prosječna ocjena	Da	21	-.1270	1.46998	.32078
Hrvatica	Ne	76	-.3640	1.48491	.17033

Tabela 69.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Da	21	54.74	1149.50
Bošnjakinja	Ne	76	47.41	3603.50
Prosječna ocjena	Da	21	55.48	1165.00
Srпкиnja	Ne	76	47.21	3588.00
Prosječna ocjena	Da	21	51.81	1088.00
Hrvatica	Ne	76	48.22	3665.00

Tabela 69.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	677.500	662.000	739.000
Wilcoxon W	3603.500	3588.000	3665.000
Z	-1.059	-1.195	-.518
p	.290	.232	.604

Tabela 70. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srpskinja s obzirom na to da li im prijatelji dolaze iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Da	86	-.4574	1.49251	.16094
Bošnjakinja	Ne	11	-.6364	1.37804	.41549
Prosječna ocjena	Da	86	-.5426	1.39377	.15029
Srpskinja	Ne	11	-1.0000	1.03280	.31140
Prosječna ocjena	Da	86	-.2403	1.52509	.16445
Hrvatica	Ne	11	-.8788	.88535	.26694

Tabela 70.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Da	86	49.27	4237.50
Bošnjakinja	Ne	11	46.86	515.50
Prosječna ocjena	Da	86	50.46	4339.50
Srpskinja	Ne	11	37.59	413.50
Prosječna ocjena	Da	86	50.90	4377.00
Hrvatica	Ne	11	34.18	376.00

Tabela 70.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srpskinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	449.500	347.500	310.000
Wilcoxon W	515.500	413.500	376.000
Z	-.268	-1.433	-1.860
p	.788	.152	.063

Tabela 71. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na izbjeglički status – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SE
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Domaće neraseljeno stanovništvo	84	-.4762	1.47563	.16100
	Raseljena ili izbjegla lica	5	-.2000	1.32497	.59255
	Povratnici	8	-.6667	1.69967	.60093
Prosječna ocjena Srпкиnja	Domaće neraseljeno stanovništvo	84	-.6349	1.29939	.14177
	Raseljena ili izbjegla lica	5	.2000	.96032	.42947
	Povratnici	8	-.6667	2.09307	.74001
Prosječna ocjena Hrvatica	Domaće neraseljeno stanovništvo	84	-.3849	1.49205	.16280
	Raseljena ili izbjegla lica	5	.4000	1.32077	.59067
	Povratnici	8	.0000	1.41421	.50000

Tabela 71.1 Rangovi

		N	MR
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Domaće neraseljeno stanovništvo	84	49.04
	Raseljena ili izbjegla lica	5	52.90
	Povratnici	8	46.13
Prosječna ocjena Srпкиnja	Domaće neraseljeno stanovništvo	84	47.99
	Raseljena ili izbjegla lica	5	67.30
	Povratnici	8	48.19
Prosječna ocjena Hrvatica	Domaće neraseljeno stanovništvo	84	47.63
	Raseljena ili izbjegla lica	5	62.00
	Povratnici	8	55.25

Tabela 71.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Chi-Square	.181	2.244	1.669
df	2	2	2
p	.914	.326	.434

Tabela 72. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na mjesto stanovanja – gimnazijalci iz Mostara

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Selu	15	-.7778	1.73967	.44918
Bošnjakinja	Gradu	82	-.4228	1.42585	.15746
Prosječna ocjena	Selu	15	-.9333	1.55431	.40132
Srпкиnja	Gradu	82	-.5325	1.32390	.14620
Prosječna ocjena	Selu	15	-.3333	1.71362	.44246
Hrvatica	Gradu	82	-.3089	1.44186	.15923

Tabela 72.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Selu	15	43.03	645.50
Bošnjakinja	Gradu	82	50.09	4107.50
Prosječna ocjena	Selu	15	43.77	656.50
Srпкиnja	Gradu	82	49.96	4096.50
Prosječna ocjena	Selu	15	47.30	709.50
Hrvatica	Gradu	82	49.31	4043.50

Tabela 72.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	525.500	536.500	589.500
Wilcoxon W	645.500	656.500	709.500
Z	-.896	-.786	-.255
p	.370	.432	.799

Tabela 73. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na etničku pripadnost – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Prosjeck ocjena	Hrvat	1	1,3333	.	.
Bošnjakinja	Srbin	104	-,1442	1,40023	,13730
Prosjeck ocjena	Hrvat	1	2,0000	.	.
Srпкиnja	Srbin	104	-,2596	1,46292	,14345
Prosjeck ocjena	Hrvat	1	-1,6667	.	.
Hrvatica	Srbin	104	-,5545	1,49621	,14672

Tabela 73.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosjeck ocjena	Hrvat	1	91,50	91,50
Bošnjakinja	Srbin	104	52,63	5473,50
Prosjeck ocjena	Hrvat	1	99,00	99,00
Srпкиnja	Srbin	104	52,56	5466,00
Prosjeck ocjena	Hrvat	1	21,50	21,50
Hrvatica	Srbin	104	53,30	5543,50

Tabela 73.2 Test Statistici

	Prosjeck ocjena Bošnjakinja	Prosjeck ocjena Srпкиnja	Prosjeck ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	13,500	6,000	20,500
Wilcoxon W	5473,500	5466,000	21,500
Z	-1,276	-1,523	-1,044
p	,202	,128	,297

Tabela 74. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na pol – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Prosјek ocјena	Zenski	69	-.0628	1.45328	.17495
Bošnjakinja	Muški	36	-.2593	1.30472	.21745
Prosјek ocјena	Zenski	69	-.0193	1.44041	.17341
Srпкиnja	Muški	36	-.6574	1.46165	.24361
Prosјek ocјena	Zenski	69	-.5749	1.35145	.16270
Hrvatica	Muški	36	-.5463	1.75328	.29221

Tabela 74.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosјek ocјena	Zenski	69	55.95	3860.50
Bošnjakinja	Muški	36	47.35	1704.50
Prosјek ocјena	Zenski	69	57.15	3943.50
Srпкиnja	Muški	36	45.04	1621.50
Prosјek ocјena	Zenski	69	53.53	3693.50
Hrvatica	Muški	36	51.99	1871.50

Tabela 74.2 Test Statistici

	Prosјek ocјena Bošnjakinja	Prosјek ocјena Srпкиnja	Prosјek ocјena Hrvatica
Mann-Whitney U	1038.500	955.500	1205.500
Wilcoxon W	1704.500	1621.500	1871.500
Z	-1.380	-1.941	-.247
p	.168	.052	.805

Tabela 75. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im roditelji dolaze iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Prosjek ocjena	Da	100	-.1300	1.42913	.14291
Bošnjakinja	Ne	5	-.1333	.69121	.30912
Prosjek ocjena	Da	100	-.2933	1.44970	.14497
Srпкиnja	Ne	5	.8667	1.65999	.74237
Prosjek ocjena	Da	100	-.6100	1.50648	.15065
Hrvatica	Ne	5	.3333	.84984	.38006

Tabela 75.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosjek ocjena	Da	100	53.16	5316.00
Bošnjakinja	Ne	5	49.80	249.00
Prosjek ocjena	Da	100	51.77	5177.00
Srпкиnja	Ne	5	77.60	388.00
Prosjek ocjena	Da	100	51.75	5175.00
Hrvatica	Ne	5	78.00	390.00

Tabela 75.2 Rangovi

	Prosjek ocjena Bošnjakinja	Prosjek ocjena Srпкиnja	Prosjek ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	234.000	127.000	125.000
Wilcoxon W	249.000	5177.000	5175.000
Z	-.242	-1.857	-1.889
p	.809	.063	.059

Tabela 76. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im rodbina dolazi iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Prosjeк ocjena	Da	33	-.4343	1.36291	.23725
Bošnjakinja	Ne	72	.0093	1.40530	.16562
Prosjeк ocjena	Da	33	-.2121	1.47859	.25739
Srпкиnja	Ne	72	-.2500	1.47991	.17441
Prosjeк ocjena	Da	33	-.6667	1.39443	.24274
Hrvatica	Ne	72	-.5185	1.54321	.18187

Tabela 76.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosjeк ocjena	Da	33	45.68	1507.50
Bošnjakinja	Ne	72	56.35	4057.50
Prosjeк ocjena	Da	33	53.00	1749.00
Srпкиnja	Ne	72	53.00	3816.00
Prosjeк ocjena	Da	33	50.77	1675.50
Hrvatica	Ne	72	54.02	3889.50

Tabela 76.2 Test statistici

	Prosjeк ocjena Bošnjakinja	Prosjeк ocjena Srпкиnja	Prosjeк ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	946.500	1188.000	1114.500
Wilcoxon W	1507.500	3816.000	1675.500
Z	-1.675	.000	-.509
p	.094	1.000	.610

Tabela 77. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im prijatelji dolaze iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Prosjeк ocjena	Da	79	-.1688	1.47135	.16554
Bošnjakinja	Ne	26	-.0128	1.17938	.23130
Prosjeк ocjena	Da	79	-.2194	1.55606	.17507
Srпкиnja	Ne	26	-.2949	1.20859	.23702
Prosjeк ocjena	Da	79	-.4768	1.55862	.17536
Hrvatica	Ne	26	-.8333	1.26227	.24755

Tabela 77.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosjeк ocjena	Da	79	51.94	4103.50
Bošnjakinja	Ne	26	56.21	1461.50
Prosjeк ocjena	Da	79	53.55	4230.50
Srпкиnja	Ne	26	51.33	1334.50
Prosjeк ocjena	Da	79	54.63	4316.00
Hrvatica	Ne	26	48.04	1249.00

Tabela 77.2 Test statistici

	Prosjeк ocjena Bošnjakinja	Prosjeк ocjena Srпкиnja	Prosjeк ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	943.500	983.500	898.000
Wilcoxon W	4103.500	1334.500	1249.000
Z	-.623	-.324	-.962
p	.533	.746	.336

Tabela 78. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na izbjeglički status – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SE
Prosječna ocjena	Domaće neraseljeno stanovništvo	86	-.1550	1.35926	.14657
	Bošnjakinja	17	-.0392	1.68277	.40813
	Povratnici	2	.1667	1.17851	.83333
Prosječna ocjena	Domaće neraseljeno stanovništvo	86	-.3101	1.44149	.15544
	Srпкиnja	17	.1176	1.69124	.41019
	Povratnici	2	-.1667	.70711	.50000
Prosječna ocjena	Domaće neraseljeno stanovništvo	86	-.5465	1.44974	.15633
	Hrvatica	17	-.7059	1.78684	.43337
	Povratnici	2	-.1667	1.17851	.83333

Tabela 78.1 Rangovi

		N	MR
Prosječna ocjena	Domaće neraseljeno stanovništvo	86	51.53
	Bošnjakinja	17	59.88
	Povratnici	2	57.50
Prosječna ocjena	Domaće neraseljeno stanovništvo	86	51.44
	Srпкиnja	17	60.82
	Povratnici	2	53.75
Prosječna ocjena	Domaće neraseljeno stanovništvo	86	52.77
	Hrvatica	17	52.94
	Povratnici	2	63.50

Tabela 78.2 Test statistici

	Prosjek ocjena Bošnjakinja	Prosjek ocjena Srpkinja	Prosjek ocjena Hrvatica
Chi-Square	1.121	1.359	.245
df	2	2	2
p	.571	.507	.885

Tabela 79. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srpkinja s obzirom na mjesto stanovanja – gimnazijalci iz Banje Luke

		N	M	SD	SEM
Prosjek ocjena	Selu	14	-.1905	1.33150	.35586
Bošnjakinja	Gradu	91	-.1209	1.41815	.14866
Prosjek ocjena	Selu	14	-.2619	1.31512	.35148
Srpkinja	Gradu	91	-.2344	1.50185	.15744
Prosjek ocjena	Selu	14	-.8571	.99326	.26546
Hrvatica	Gradu	91	-.5201	1.55493	.16300

Tabela 79.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosjek ocjena	Selu	14	49.82	697.50
Bošnjakinja	Gradu	91	53.49	4867.50
Prosjek ocjena	Selu	14	51.36	719.00
Srpkinja	Gradu	91	53.25	4846.00
Prosjek ocjena	Selu	14	45.18	632.50
Hrvatica	Gradu	91	54.20	4932.50

Tabela 79.2 Test statistici

	Prosjek ocjena Bošnjakinja	Prosjek ocjena Srpkinja	Prosjek ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	592.500	614.000	527.500
Wilcoxon W	697.500	719.000	632.500
Z	-.421	-.218	-1.037
p	.673	.828	.300

Tabela 8o. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na etničku pripadnost – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SE
Prosječna ocjena	Bosnjak	69	-,3478	1,65035	,19868
Bošnjakinja	Ostalo	9	,5926	2,60223	,86741
Prosječna ocjena	Bosnjak	69	-,5556	1,65058	,19871
Srпкиnja	Ostalo	9	-,1481	2,44444	,81481
Prosječna ocjena	Bosnjak	69	-,5507	1,55491	,18719
Hrvatica	Ostalo	9	,0370	2,67937	,89312

Tabela 8o.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Bosnjak	69	37,72	2602,50
Bošnjakinja	Ostalo	9	53,17	478,50
Prosječna ocjena	Bosnjak	69	39,10	2698,00
Srпкиnja	Ostalo	9	42,56	383,00
Prosječna ocjena	Bosnjak	69	38,44	2652,50
Hrvatica	Ostalo	9	47,61	428,50

Tabela 8o.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	187,500	283,000	237,500
Wilcoxon W	2602,500	2698,000	2652,500
Z	-1,933	-,431	-1,145
p	,053	,666	,252

Tabela 81. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na pol – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Zenski	52	-,1731	1,66535	,23094
Bošnjakinja	Muški	26	-,3718	2,04250	,40057
Prosječna ocjena	Zenski	52	-,5769	1,58989	,22048
Srпкиnja	Muški	26	-,3718	2,04684	,40142
Prosječna ocjena	Zenski	52	-,4936	1,75453	,24331
Hrvatica	Muški	26	-,4615	1,64405	,32243

Tabela 81.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Zenski	52	41,16	2140,50
Bošnjakinja	Muški	26	36,17	940,50
Prosječna ocjena	Zenski	52	39,49	2053,50
Srпкиnja	Muški	26	39,52	1027,50
Prosječna ocjena	Zenski	52	39,83	2071,00
Hrvatica	Muški	26	38,85	1010,00

Tabela 81.2 Test statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	589,500	675,500	659,000
Wilcoxon W	940,500	2053,500	1010,000
Z	-,921	-,005	-,181
p	,357	,996	,857

Tabela 82. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im roditelji dolaze iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Da	70	-,3429	1,73342	,20718
Bošnjakinja	Ne	8	,6667	2,13065	,75330
Prosječna ocjena	Da	70	-,6190	1,70089	,20330
Srпкиnja	Ne	8	,4583	1,94314	,68700
Prosječna ocjena	Da	70	-,5905	1,65860	,19824
Hrvatica	Ne	8	,4583	1,95941	,69276

Tabela 82.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Da	70	38,72	2710,50
Bošnjakinja	Ne	8	46,31	370,50
Prosječna ocjena	Da	70	38,43	2690,00
Srпкиnja	Ne	8	48,88	391,00
Prosječna ocjena	Da	70	38,31	2682,00
Hrvatica	Ne	8	49,88	399,00

Tabela 82.2 Test Statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	225,500	205,000	197,000
Wilcoxon W	2710,500	2690,000	2682,000
Z	-,902	-1,239	-1,371
p	,367	,215	,170

Tabela 83. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im rodbina dolazi iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Da	38	-,1579	2,31166	,37500
Bošnjakinja	Ne	40	-,3167	1,11184	,17580
Prosječna ocjena	Da	38	-,5351	2,02765	,32893
Srпкиnja	Ne	40	-,4833	1,45189	,22956
Prosječna ocjena	Da	38	-,2368	2,14197	,34747
Hrvatica	Ne	40	-,7167	1,13617	,17964

Tabela 83.1 t-test

	t	df	p
Prosječna ocjena Bošnjakinja	,390	76	,698
Prosječna ocjena Srпкиnja	-,130	76	,897
Prosječna ocjena Hrvatica	1,245	76	,217

Tabela 84. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na to da li im prijatelji dolaze iz istih ili različitih etničkih grupa – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena	Da	74	-,1937	1,81823	,21136
Bošnjakinja	Ne	4	-1,0833	,83333	,41667
Prosječna ocjena	Da	74	-,5495	1,70542	,19825
Srпкиnja	Ne	4	,2500	2,55857	1,27929
Prosječna ocjena	Da	74	-,4099	1,72328	,20033
Hrvatica	Ne	4	-1,8333	,19245	,09623

Tabela 84.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Da	74	40,43	2991,50
Bošnjakinja	Ne	4	22,38	89,50
Prosječna ocjena	Da	74	39,41	2916,50
Srpkinja	Ne	4	41,13	164,50
Prosječna ocjena	Da	74	40,92	3028,00
Hrvatica	Ne	4	13,25	53,00

Tabela 84.2 Test Statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srpkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	79,500	141,500	43,000
Wilcoxon W	89,500	2916,500	53,000
Z	-1,559	-,148	-2,386
p	,119	,883	,017

Tabela 85. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srpkinja s obzirom na izbjeglički status – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SE
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Domaće neraseljeno stanovništvo	73	-,2055	1,82374	,21345
	Povratnici	5	-,7333	1,18790	,53125
Prosječna ocjena Srpkinja	Domaće neraseljeno stanovništvo	73	-,5434	1,76777	,20690
	Povratnici	5	,0000	1,41421	,63246
Prosječna ocjena Hrvatica	Domaće neraseljeno stanovništvo	73	-,4338	1,73533	,20311
	Povratnici	5	-1,2000	1,12052	,50111

Tabela 85.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Domaće neraseljeno stanovništvo	73	39,88	2911,50
	Povratnici	5	33,90	169,50
Prosječna ocjena Srпкиnja	Domaće neraseljeno stanovništvo	73	38,86	2836,50
	Povratnici	5	48,90	244,50
Prosječna ocjena Hrvatica	Domaće neraseljeno stanovništvo	73	40,23	2937,00
	Povratnici	5	28,80	144,00

Tabela 85.2 Test Statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srпкиnja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	154,500	135,500	129,000
Wilcoxon W	169,500	2836,500	144,000
Z	-,574	-,962	-1,095
p	,566	,336	,274

Tabela 86. Prosječne ocjene ljepote Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja s obzirom na mjesto stanovanja – gimnazijalci iz Sarajeva

		N	M	SD	SEM
Prosječna ocjena Bošnjakinja	Selu	2	-,6667	,47140	,33333
	Gradu	76	-,2281	1,81043	,20767
Prosječna ocjena Srпкиnja	Selu	2	-,8333	,23570	,16667
	Gradu	76	-,5000	1,76677	,20266
Prosječna ocjena Hrvatica	Selu	2	-2,3333	,94281	,66667
	Gradu	76	-,4342	1,69969	,19497

Tabela 86.1 Rangovi

		N	MR	SR
Prosječna ocjena	Selu	2	29,00	58,00
Bošnjakinja	Gradu	76	39,78	3023,00
Prosječna ocjena	Selu	2	30,50	61,00
Srpkinja	Gradu	76	39,74	3020,00
Prosječna ocjena	Selu	2	11,25	22,50
Hrvatica	Gradu	76	40,24	3058,50

Tabela 86.2 Test Statistici

	Prosječna ocjena Bošnjakinja	Prosječna ocjena Srpkinja	Prosječna ocjena Hrvatica
Mann-Whitney U	55,000	58,000	19,500
Wilcoxon W	58,000	61,000	22,500
Z	-,667	-,571	-1,791
p	,505	,568	,073

PRILOG 7.

ANOVA (analiza varijanse)	Statistička procedura koja nam omogućava testiranje razlike između aritmetičkih sredina dvaju ili više grupa
N	Broj ispitanika
M (Mean)	Aritmetička sredina
SD (Std. Deviation)	Standardna devijacija
SE (Std. Error)	Standardna greška
Df (Degrees of Freedom)	Sloboda ili nezavisnost variranja ili promjene jednog niza podataka u drugi realni niz podataka
t- test (Studentov t test)	Test razlika između aritmetičkih sredina dvije grupe ispitanika
F- test (Fisherov test)	Test razlika dvije ili više grupa na bazi poređenja prosječnih suma kvadrata odnosno omjera međugrupne i unutar grupe varijanse
p	Statistička značajnost izražena kroz vjerovatnoću
LSD (Least Significant Difference)	Postupak za testiranje značajnosti razlika između grupa
MD (Mean Difference)	Razlika u prosječnom postignuću na testu
SEM (Std. Error Mean)	Standardna greška eritmetičke sredine
Rangovi	Rang ispitanika na osnovu izraženosti neke mjerne karakteristike
MR (Mean Rank)	Prosjek rangova
SR (Sum of Ranks)	Zbir rangova
Mann-Whitney U	Neparametrijski statistički test za mjerenja značajnosti razlika između dve grupe
Wilcoxon W(The Wilcoxon Signed-Rank Test rangova)	Neparametrijski statistički test sume rangova, a koristi se kada imamo dva seta opažanja na istom uzorku
Z- statistik	Statistik čija vrijednost ukazuje na statističku značajnost testa
Kruskal-Wallis test	Neparametrijski statistički test, pandan analize varijanse kojim se testiraju razlike u pogledu rangova između dvije ili više grupa
Regresiona analiza	Postupak kojim se ispituje da li se variranje jedne numeričke varijable (kriterijum) može objasniti variranjem određenog broja drugih numeričkih varijabli (prediktori) i na taj način omogućiti predviđanje

R (Multiple R)	Koeficijent multiple korelacije
R ² (R Square)	Kvadrat multiple korelacije, govori o procentu objašnjene varijanse kriterijuma na osnovu variranja prediktora
B koeficijenti	Prikazuje doprinos svakog pojedinačnog prediktora objašnjenju variranja kriterijuma
Beta standardizovani regresioni koeficijenti	Standardizovane vrijednosti beta koeficijenata
ARS (Adjusted R Square)	Korigovani koeficijent multiple korelacije (nepriistrasna ocjena populacijske vrijednosti)
SEE (Standard error)	Standardna greška
SS (Sum of Squares)	Suma kvadrata za regresiju
MS (Mean square)	Prosječni kvadrati odstupanja

UPITNIK PRETEST

UPUTSTVO ZA POPUNJAVANJE UPITNIKA:

Pred Vama sa nalazi upitnik koji sačinjavaju pitanja kroz koja Vi treba da izrazite svoja mišljenja i stavove o različitim temama. Istraživanje se sprovodi u naučne svrhe za potrebe Doktorskog rada.

Molimo Vas da prije popunjavanja svakog dijela upitnika pažljivo pročitate kratko uputstvo za popunjavanje, a zatim i iskreno odgovorite na pitanja. Ukoliko imate neke nejasnoće, obratite se ispitivaču.

Zaokružite ili upišite neke osnovne podatke o Vama i Vašoj porodici.

Mjesto stanovanja: a) Mostar b) Banja Luka c) Sarajevo	
Razred:	
Broj u dnevniku:	
Pol: a) ženski b) muški	Koliko imate godina? _____
Stručna sprema oca: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola	Stručna sprema majke: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola
Nacionalna pripadnost a) bošnjačka b) hrvatska c) srpska d) ostali: _____	
Da li je nacionalna pripadnost Vaših roditelja ista? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga od rodbine ko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga od prijatelja ko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Kojoj kategoriji stanovništva pripada Vaša porodica? a) Domaće neraseljeno stanovništvo b) Raseljena ili izbjegla lica c) Povratnici	
Gdje stanujete? a) Na selu b) U gradu	

LJP-1

Pred Vama se nalaze fotografije 9 djevojaka, čiju ljepotu treba da ocijenite. Molimo Vas da na skali od 1 (nije lijepa) do 10 (veoma lijepa) ocijenite svaku djevojku posebno, tako što ćete zaokružiti broj na skali koja se nalazi ispod fotografije. Molimo da pažljivo pogledate svaku fotografiju i date svoj sud.

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

RT-1

Tokom rata ljudi su doživjeli različite traumatske događaje. Zanima nas koje ste od dolje napisanih događaja Vi doživjeli. Zaokružite „DA” pored događaja koji su se Vama dogodili. Ako opisani događaj niste doživjeli zaokružite „NE”.

Doživio sam protjerivanje iz svog mjesta tokom rata.	DA	NE
Doživio sam protjerivanje iz svog stana ili kuće tokom rata.	DA	NE
Moja kuća je bila bombardovana, gađana ili uništena tokom rata.	DA	NE
Bio sam odvojen od majke ili oca u toku rata.	DA	NE
Doživio sam pucanje ili granatiranje u svojoj blizini.	DA	NE
Bio sam ranjen tokom rata.	DA	NE
Bio sam svjedok nečijeg ranjavanja ili ubistva tokom rata.	DA	NE
Jedan od roditelja mi je bio u zarobljeništvu u toku rata.	DA	NE
Jedan od roditelja mi je poginuo tokom rata.	DA	NE
Neko od bliske rodbine mi je poginuo tokom rata.	DA	NE
Neko od bliske rodbine mi je bio ozbiljnije ranjen tokom rata.	DA	NE

NC-1

Pred Vama se nalazi upitnik koji sadrži određen broj različitih tvrdnji o narodima koji žive u Bosni i Hercegovini.

Molimo Vas da pažljivo pročitate svaku tvrdnju i za svaku označite stepen Vašeg slaganja ili neslaganja tako što ćete zaokružiti broj pored navedene tvrdnje.

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	I slažem se i neslažem se	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem
Pošto su nesposobniji od nas, pripadnici drugih naroda nam stalno rade iza leđa.	1	2	3	4	5
Treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih naroda, čak i onda kada nam se pokazuju kao prijatelji.	1	2	3	4	5
Ne bi se trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova.	1	2	3	4	5
Često se najbolje osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici mog naroda.	1	2	3	4	5
Uvreda nanesenu mom narodu doživljavam kao napad na sopstvenu ličnost.	1	2	3	4	5
Osjećanje vezanosti za sopstveni narod jedno je od najljepših osjećanja koje pojedinac može imati.	1	2	3	4	5
Nacionalne interese treba uvek stavljati ispred vlastitih.	1	2	3	4	5
Djecu treba vaspitavati u nacionalnom duhu.	1	2	3	4	5
Čovječanstvo predstavlja jednu pravu ljudsku zajednicu i zato je svaka podjela na nacije štetna.	1	2	3	4	5
Za čovjeka je važnije da bude građanin svijeta nego pripadnik jednog naroda.	1	2	3	4	5
Najbolje bi bilo kada bi čitav svijet bio jedna država, sa zajedničkom vlašću.	1	2	3	4	5
Čovječanstvo treba sebi da postavi za cilj potpuno ukidanje nacija.	1	2	3	4	5
Treba težiti da kulturu svoga naroda prilagodimo kulturi koju čitav svijet prihvata.	1	2	3	4	5
Sukoba među državama ne bi bilo kada ne bi postojale nacionalne podjele.	1	2	3	4	5

STR-3

Na ovom listu nalaze se parovi različitih osobina koje se mogu pripisati pripadnicima nekih naroda. Želimo da procijenite da li je neka osobina karakteristična za pripadnike navedenih naroda tako što zaokružite broj ispod osobine za koju mislite da dobro opisuje prosječnog pripadnika tog naroda.

Na primjer, ukoliko mislite da su pripadnici nekog od naroda izrazito lijeni, zaokružićete broj -2 ispod te osobine, ako mislite da su pomalo lijeni zaokružićete -1. Ukoliko mislite da su jako vrijedni, zaokružićete 2 ispod te osobine, a ako mislite da su pomalo vrijedni zaokružićete 1. Ako ste neodlučni da li su lijeni ili vrijedni, zaokružite 0. Znači, zaokružite samo jedan broj između -2 i +2.

Bitno je da procijenite svaki par osobina za svaki od tri ponuđena naroda.

Bošnjaci					Hrvati					Srbi				
lijeni		vrijedni			lijeni		vrijedni			lijeni		vrijedni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
kukavice		hrabri			kukavice		hrabri			kukavice		hrabri		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
glupi		pametni			glupi		pametni			glupi		pametni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
hladni		osjećajni			hladni		osjećajni			hladni		osjećajni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
podmukli		iskreni			podmukli		iskreni			podmukli		iskreni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
nepošteni		pošteni			nepošteni		pošteni			nepošteni		pošteni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
nekulturni		kulturni			nekulturni		kulturni			nekulturni		kulturni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
prljavi		čisti			prljavi		čisti			prljavi		čisti		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
drski		ljubazni			drski		ljubazni			drski		ljubazni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
negostoljubivi		gostoljubivi			negostoljubivi		gostoljubivi			negostoljubivi		gostoljubivi		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
svadljivi		miroljubivi			svadljivi		miroljubivi			svadljivi		miroljubivi		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
sebični		nesebični			sebični		nesebični			sebični		nesebični		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
primitivni		civilizovani			primitivni		civilizovani			primitivni		civilizovani		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2
zatvoreni		komunikativni			zatvoreni		komunikativni			zatvoreni		komunikativni		
-2	-1	0	1	2	-2	-1	0	1	2	-2	1	0	1	2

UPITNIK POST-TEST MOSTAR

UPUTSTVO ZA POPUNJAVANJE UPITNIKA:

Pred Vama se nalazi upitnik koji sadrži izvjestan broj pitanja kroz koja Vi treba da izrazite svoja mišljenja i stavove o različitim temama. Istraživanje se sprovodi u naučne svrhe za potrebe Doktorskog rada.

Molimo Vas da prije popunjavanja svakog dijela upitnika pažljivo pročitate kratku uputu za popunjavanje, a zatim iskreno odgovorite na sva pitanja. Ukoliko imate neke nejasnoće, obratite se anketaru.

Zaokružite ili upišete neke osnovne podatke o Vama i Vašoj obitelji.

Mjesto stanovanja: a) Mostar b) Banja Luka c) Sarajevo	
Razred :	
Broj u dnevniku:	
Spol: a) ženski b) muški	Koliko imate godina? _____
Obrazovanje oca: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola	Obrazovanje majke: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola
Nacionalna pripadnost a) bošnjačka b) hrvatska c) srpska d) ostali: _____	
Da li je nacionalna pripadnost Vaših roditelja ista? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga u obitelji tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga od prijatelja tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Kojoj kategoriji stanovništva pripada Vaša obitelj? a) Domaće neraseljeno stanovništvo b) Raseljene ili izbjegle osobe c) Povratnici	
Gdje stanujete?	a) Na selu b) U gradu

LJP-1

Pred Vama se nalaze fotografije 9 djevojaka, čiju ljepotu treba da ocijenite. Molimo Vas da na ljestvici od 1 (nije lijepa) do 10 (veoma lijepa) ocijenite svaku djevojku posebno, tako što ćete zaokružiti broj na skali koja se nalazi ispod fotografije. Molimo Vas da pažljivo pogledate svaku fotografiju i date svoju ocijenu.

SELMA TAHIRBEGOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

VESNA POPOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

LEJLA IMAMOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

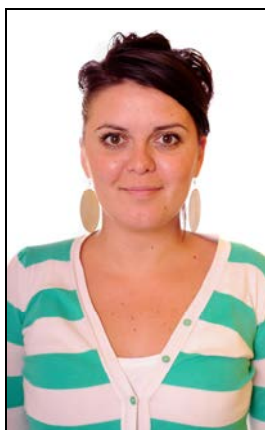
LUCIJA FRANIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

ZORICA MILOŠEVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

MARTINA HORVAT

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

MILICA TADIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

EMINA MAHMUTOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

JOSIPA SOLDO

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

D-1. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sljedećim tvrdnjama?

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne	Neodlučan/ neodlučna	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
1. Samo jedno gledište o svijetu može biti istinito.	1	2	3	4	5
2. Onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima.	1	2	3	4	5
3. Ja nastojim da se držim onog pogleda na svijet koji je jedino ispravan.	1	2	3	4	5
5. U tolikoj mjeri sam uvjeren u ispravnost svojih gledišta i stavova, da nemam potrebu da ih preispitujem.	1	2	3	4	5
6. Čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava.	1	2	3	4	5
7. Postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svijetu.	1	2	3	4	5
8. Ne mogu imati povjerenja u čovjeka koji je izmijenio neki svoj značajan stav.	1	2	3	4	5
10. Ne možemo praviti kompromise sa našim političkim neistomišljenicima.	1	2	3	4	5

ED-2. Sada slijede neka pitanja u vezi sa različitim narodima. Da li biste jednog običnog, prosečnog Hrvata ili Hrvaticu prihvatili da stanuje u vašem susjedstvu (ako prihvatate ponuđeni odnos zaokružite broj 1 u koloni Hrvat/Hrvatica. Ako ne prihvatate ponuđeni odnos ne treba ništa zaokružiti)? Molim Vas da odgovorite za sve ponuđene odnose i za sve narode.

	Hrvat/ Hrvatica	Bošnjak/ Bošnjakinja	Rom/ Romkinja	Srbin/ Srpskinja
Da ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji	1	1	1	1
Da stanuje u mom susjedstvu, u istoj zgradi ili ulici	2	2	2	2
Da bude nastavnik u mojoj školi	3	3	3	3
Da se družim sa njim (njom) kao sa prijateljem	4	4	4	4
Da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)	5	5	5	5
Da stupim u brak njim (njom)	6	6	6	6
Da neko od članova porodice primim krv od njega (nje) ako mu je život ugrožen.	7	7	7	7

Da bi ovo istraživanje bilo uspješno završeno molim Vas da odgovorite na sljedeće pitanje:

Da li ste, u novembru ili decembru prošle godine, učestvovali u popunjavanju sličnog upitnika tj. ocjenjivanju ljepote ovih osoba?

a) Da b) Ne

U predhodnom istraživanju neki učenici nisu upisali ili su pogrešno upisali broj u dnevniku, pa Vas molim da još jednom upišete vaš broj u dnevniku.

Broj u dnevniku_____

Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove

UPITNIK POST-TEST BANJA LUKA

UPUTSTVO ZA POPUNJAVANJE UPITNIKA:

Pred Vama se nalazi upitnik koji sadrži izvjestan broj pitanja kroz koja Vi treba da izrazite svoja mišljenja i stavove o različitim temama. Istraživanje se sprovodi u naučne svrhe za potrebe Doktorskog rada.

Molimo Vas da prije popunjavanja svakog dijela upitnika pažljivo pročitate kratku uputu za popunjavanje, a zatim iskreno odgovorite na sva pitanja. Ukoliko imate neke nejasnoće, obratite se anketaru.

Zaokružite ili upišete neke osnovne podatke o Vama i Vašoj obitelji.

Mjesto stanovanja: a) Mostar b) Banja Luka c) Sarajevo	
Razred :	
Broj u dnevniku:	
Spol: a) ženski b) muški	Koliko imate godina? _____
Obrazovanje oca: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola	Obrazovanje majke: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola
Nacionalna pripadnost a) bošnjačka b) hrvatska c) srpska d) ostali: _____	
Da li je nacionalna pripadnost Vaših roditelja ista? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga u obitelji tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga od prijatelja tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Kojoj kategoriji stanovništva pripada Vaša obitelj? a) Domaće neraseljeno stanovništvo b) Raseljene ili izbjegle osobe c) Povratnici	
Gdje stanujete? a) Na selu b) U gradu	

LJP-1

Pred Vama se nalaze fotografije 9 djevojaka, čiju ljepotu treba da ocijenite. Molimo Vas da na ljestvici od 1 (nije lijepa) do 10 (veoma lijepa) ocijenite svaku djevojku posebno, tako što ćete zaokružiti broj na skali koja se nalazi ispod fotografije. Molimo Vas da pažljivo pogledate svaku fotografiju i date svoju ocijenu.

VESNA POPOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

MARTINA HORVAT

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

LEJLA IMAMOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

LUCIJA FRANIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

JOSIPA SOLDO

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

SELMA TAHIRBEGOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

MILICA TADIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

EMINA MAHMUTOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

ZORICA MILOŠEVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

D-1. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sljedećim tvrdnjama?

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Neodlučan/ neodlučna	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
1. Samo jedno gledište o svijetu može biti istinito.	1	2	3	4	5
2. Onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima.	1	2	3	4	5
3. Ja nastojim da se držim onog pogleda na svijet koji je jedino ispravan.	1	2	3	4	5
5. U tolikoj mjeri sam uvjeren u ispravnost svojih gledišta i stavova, da nemam potrebu da ih preispitujem.	1	2	3	4	5
6. Čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava.	1	2	3	4	5
7. Postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svijetu.	1	2	3	4	5
8. Ne mogu imati povjerenja u čovjeka koji je izmijenio neki svoj značajan stav.	1	2	3	4	5
10. Ne možemo praviti kompromise sa našim političkim neistomišljenicima.	1	2	3	4	5

ED-2. Sada slijede neka pitanja u vezi sa različitim narodima. Da li biste jednog običnog, prosečnog Hrvata ili Hrvaticu prihvatili da stanuje u vašem susjedstvu (ako prihvatate ponuđeni odnos zaokružite broj 1 u koloni Hrvat/Hrvatica. Ako ne prihvatate ponuđeni odnos ne treba ništa zaokružiti)? Molim Vas da odgovorite za sve ponuđene odnose i za sve narode.

	Hrvat/ Hrvatica	Bošnjak/ Bošnjakinja	Rom/ Romkinja	Srbin/ Srpkinja
Da ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji	1	1	1	1
Da stanuje u mom susjedstvu, u istoj zgradi ili ulici	2	2	2	2
Da bude nastavnik u mojoj školi	3	3	3	3
Da se družim sa njim (njom) kao sa prijateljem	4	4	4	4
Da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)	5	5	5	5
Da stupim u brak njim (njom)	6	6	6	6
Da neko od članova porodice primim krv od njega (nje) ako mu je život ugrožen.	7	7	7	7

Da bi ovo istraživanje bilo uspješno završeno molim Vas da odgovorite na sljedeće pitanje:

Da li ste, u novembru ili decembru prošle godine, učestvovali u popunjavanju sličnog upitnika tj. ocjenjivanju ljepote ovih osoba?

a) Da b) Ne

U predhodnom istraživanju neki učenici nisu upisali ili su pogrešno upisali broj u dnevniku, pa Vas molim da još jednom upišete vaš broj u dnevniku.

Broj u dnevniku _____

UPITNIK POST-TEST SARAJEVO

UPUTSTVO ZA POPUNJAVANJE UPITNIKA:

Pred Vama se nalazi upitnik koji sadrži izvjestan broj pitanja kroz koja Vi treba da izrazite svoja mišljenja i stavove o različitim temama. Istraživanje se sprovodi u naučne svrhe za potrebe Doktorskog rada.

Molimo Vas da prije popunjavanja svakog dijela upitnika pažljivo pročitate kratku uputu za popunjavanje, a zatim iskreno odgovorite na sva pitanja. Ukoliko imate neke nejasnoće, obratite se anketaru.

Zaokružite ili upišete neke osnovne podatke o Vama i Vašoj obitelji.

Mjesto stanovanja: a) Mostar b) Banja Luka c) Sarajevo	
Razred :	
Broj u dnevniku:	
Spol: a) ženski b) muški	Koliko imate godina? _____
Obrazovanje oca: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola	Obrazovanje majke: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola
Nacionalna pripadnost a) bošnjačka b) hrvatska c) srpska d) ostali: _____	
Da li je nacionalna pripadnost Vaših roditelja ista? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga u obitelji tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga od prijatelja tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Kojoj kategoriji stanovništva pripada Vaša obitelj? a) Domaće neraseljeno stanovništvo b) Raseljene ili izbjegle osobe c) Povratnici	
Gdje stanujete? a) Na selu b) U gradu	

LJP-1

Pred Vama se nalaze fotografije 9 djevojaka, čiju ljepotu treba da ocijenite. Molimo Vas da na ljestvici od 1 (nije lijepa) do 10 (veoma lijepa) ocijenite svaku djevojku posebno, tako što ćete zaokružiti broj na skali koja se nalazi ispod fotografije. Molimo Vas da pažljivo pogledate svaku fotografiju i date svoju ocijenu.

MILICA TADIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

VESNA POPOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

ZORICA MILOŠEVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

SELMA TAHIRBEGOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

JOSIPA SOLDO

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

EMINA MAHMUTOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

LUCIJA FRANIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

MARTINA HORVAT

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

LEJLA IMAMOVIĆ

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

D-1. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sljedećim tvrdnjama?

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne	Neodlučan/ neodlučna	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
1. Samo jedno gledište o svijetu može biti istinito.	1	2	3	4	5
2. Onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima.	1	2	3	4	5
3. Ja nastojim da se držim onog pogleda na svijet koji je jedino ispravan.	1	2	3	4	5
5. U tolikoj mjeri sam uvjeren u ispravnost svojih gledišta i stavova, da nemam potrebu da ih preispitujem.	1	2	3	4	5
6. Čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava.	1	2	3	4	5
7. Postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svijetu.	1	2	3	4	5
8. Ne mogu imati povjerenja u čovjeka koji je izmijenio neki svoj značajan stav.	1	2	3	4	5
10. Ne možemo praviti kompromise sa našim političkim neistomišljenicima.	1	2	3	4	5

ED-2. Sada slijede neka pitanja u vezi sa različitim narodima. Da li biste jednog običnog, prosečnog Hrvata ili Hrvaticu prihvatili da stanuje u vašem susjedstvu (ako prihvatate ponuđeni odnos zaokružite broj 1 u koloni Hrvat/Hrvatica. Ako ne prihvatate ponuđeni odnos ne treba ništa zaokružiti)? Molim Vas da odgovorite za sve ponuđene odnose i za sve narode.

	Hrvat/ Hrvatica	Bošnjak/ Bošnjakinja	Rom/ Romkinja	Srbin/ Srpskinja
Da ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji	1	1	1	1
Da stanuje u mom susjedstvu, u istoj zgradi ili ulici	2	2	2	2
Da bude nastavnik u mojoj školi	3	3	3	3
Da se družim sa njim (njom) kao sa prijateljem	4	4	4	4
Da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)	5	5	5	5
Da stupim u brak njim (njom)	6	6	6	6
Da neko od članova porodice primim krv od njega (nje) ako mu je život ugrožen.	7	7	7	7

Da bi ovo istraživanje bilo uspješno završeno molim Vas da odgovorite na sljedeće pitanje:

Da li ste, u novembru ili decembru prošle godine, učestvovali u popunjavanju sličnog upitnika tj. ocjenjivanju ljepote ovih osoba?

a) Da b) Ne

U predhodnom istraživanju neki učenici nisu upisali ili su pogrešno upisali broj u dnevniku, pa Vas molim da još jednom upišete vaš broj u dnevniku.

Broj u dnevniku_____

Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove

UPITNIK POST-TEST KONTROLNA GRUPA

UPUTSTVO ZA POPUNJAVANJE UPITNIKA:

Pred Vama se nalazi upitnik koji sadrži izvjestan broj pitanja kroz koja Vi treba da izrazite svoja mišljenja i stavove o različitim temama. Istraživanje se sprovodi u naučne svrhe za potrebe Doktorskog rada.

Molimo Vas da prije popunjavanja svakog dijela upitnika pažljivo pročitate kratku uputu za popunjavanje, a zatim iskreno odgovorite na sva pitanja. Ukoliko imate neke nejasnoće, obratite se anketaru.

Zaokružite ili upišete neke osnovne podatke o Vama i Vašoj obitelji.

Mjesto stanovanja: a) Mostar b) Banja Luka c) Sarajevo	
Razred :	
Broj u dnevniku:	
Spol: a) ženski b) muški	Koliko imate godina? _____
Obrazovanje oca: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola	Obrazovanje majke: a) osnovna škola b) srednja škola c) viša ili visoka škola
Nacionalna pripadnost a) bošnjačka b) hrvatska c) srpska d) ostali: _____	
Da li je nacionalna pripadnost Vaših roditelja ista? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga u obitelji tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Da li imate nekoga od prijatelja tko je druge nacionalnosti? a) Da b) Ne	
Kojoj kategoriji stanovništva pripada Vaša obitelj? a) Domaće neraseljeno stanovništvo b) Raseljene ili izbjegle osobe c) Povratnici	
Gdje stanujete? a) Na selu b) U gradu	

LJP-1

Pred Vama se nalaze fotografije 9 djevojaka, čiju ljepotu treba da ocijenite. Molimo Vas da na ljestvici od 1 (nije lijepa) do 10 (veoma lijepa) ocijenite svaku djevojku posebno, tako što ćete zaokružiti broj na skali koja se nalazi ispod fotografije. Molimo Vas da pažljivo pogledate svaku fotografiju i date svoju ocijenu.

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 **Veoma lijepa**

Nije lijepa 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 Veoma lijepa

D-1. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sljedećim tvrdnjama?

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne	Neodlučan/ neodlučna	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
1. Samo jedno gledište o svijetu može biti istinito.	1	2	3	4	5
2. Onaj ko je uvjeren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima.	1	2	3	4	5
3. Ja nastojim da se držim onog pogleda na svijet koji je jedino ispravan.	1	2	3	4	5
5. U tolikoj mjeri sam uvjeren u ispravnost svojih gledišta i stavova, da nemam potrebu da ih preispitujem.	1	2	3	4	5
6. Čovjek mora čvrsto da se drži svojih uvjerenja, uprkos svemu što se dešava.	1	2	3	4	5
7. Postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svijetu.	1	2	3	4	5
8. Ne mogu imati povjerenja u čovjeka koji je izmijenio neki svoj značajan stav.	1	2	3	4	5
10. Ne možemo praviti kompromise sa našim političkim neistomišljenicima.	1	2	3	4	5

ED-2. Sada slijede neka pitanja u vezi sa različitim narodima. Da li biste jednog običnog, prosečnog Hrvata ili Hrvaticu prihvatili da stanuje u vašem susjedstvu (ako prihvatate ponuđeni odnos zaokružite broj 1 u koloni Hrvat/Hrvatica. Ako ne prihvatate ponuđeni odnos ne treba ništa zaokružiti)? Molim Vas da odgovorite za sve ponuđene odnose i za sve narode.

	Hrvat/ Hrvatica	Bošnjak/ Bošnjakinja	Rom/ Romkinja	Srbini/ Srbinja
Da ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji	1	1	1	1
Da stanuje u mom susjedstvu, u istoj zgradi ili ulici	2	2	2	2
Da bude nastavnik u mojoj školi	3	3	3	3
Da se družim sa njim (njom) kao sa prijateljem	4	4	4	4
Da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)	5	5	5	5
Da stupim u brak njim (njom)	6	6	6	6
Da neko od članova porodice primim krv od njega (nje) ako mu je život ugrožen.	7	7	7	7

Da bi ovo istraživanje bilo uspješno završeno molim Vas da odgovorite na sljedeće pitanje:

Da li ste, u novembru ili decembru prošle godine, učestvovali u popunjavanju sličnog upitnika tj. ocjenjivanju ljepote ovih osoba?

a) Da b) Ne

U predhodnom istraživanju neki učenici nisu upisali ili su pogrešno upisali broj u dnevniku, pa Vas molim da još jednom upišete vaš broj u dnevniku.

Broj u dnevniku _____